

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

ML
3690
B599

✓

Бел. 2196

89

ЧУМАЦКІЯ

НАРОДНЫЯ ПѢСНИ.

Вильс, Иван —

И. Я. Рудченка.

ЦѢНА 1 р. 30 к.

КІЕВЪ.

Типографія М. П. Фрица, Большая Владимірская, возлѣ пам. св. Ирины, въ собств. д.

1874.

6911.15

ML3690
B599

Shark

Дозволено цензурою. Кієвъ, 19 января 1874 года.

ПОСВЯЩАЕТСЯ

Михаилу Петровичу

ДРАГОМАНОВУ.

ОГЛАВЛЕНІЕ.

Предисловіе	I
I. Чумаки въ народныхъ пѣсняхъ	1
II. Чумацкія пѣсни:	
I. Гей, запражемъ ми, братці	81
II. Зажурився бідный сірома	85
III. Ой у неділеньку, рано-пораненьку	86
IV. Ой воли ж мої сиві та рябі.	86
V. Ой загули чорні галенята	87
VI. Ой біда, біда	88
VII. Ой да йшов чумає та дорогою	90
VIII. Гей, рано-рано ясне сонце сходить	96
IX. Ой в неділеньку, рано-пораненьку.	102
X. Сидить пугач на могилі	105
XI. Ой там добре, ой там гаразд.	106
XII. Ой у Київі на риночку (сз <i>натъвомъ</i>)	110
XIII. Гей, гей! ой хто лиха не знає (сз <i>натъвомъ</i>).	111
XIV. Ой на гору, гору	113
XV. Ти чумаче, ти бурлаче (сз <i>натъвомъ</i>)	115
XVI. З поля вітер віє.	117
XVII. Ходить чумає по риночку.	117
XVIII. Ой зійду, зійду на гору крутую	119
XIX. Ой. безпачасний чумаценько	120
XX. Ой я чумає нещасливий	121
XXI. Запив чумає, запив бурлак	124

XXII.	Ой сів, запив, ой сів, запив	127
XXIII.	І любила і кохала	128
XXIV.	Ой не стелися, хрещатий барвінку (<i>сх. наптьвомъ</i>).	129
XXV.	Ой косить хазяїн та на сіножаті (<i>сх. наптьвомъ</i>).	130
XXVI.	Котилося та сонечко по-над горою	133
XXVII.	Ой у полі кривчанина, (<i>сх. наптьвомъ</i>)	135
XXVIII.	Ой не знав Харько та Захарченко	141
XXIX.	Чомусь мої воли не пасуться	147
XXX.	Ой у полі та й при дорозі	149
XXXI.	Ой, умру я, моя мамо, умру	150
XXXII.	Ой ревнули воли (<i>сх. наптьвомъ</i>)	151
XXXIII.	Ой воли мої, сиві, половні	154
XXXIV.	З Береслави до Перекопу	155
XXXV.	Ой ходив чумах (<i>сх. наптьвомъ</i>)	156
XXXVI.	Ой, чумаче, чумаче (<i>сх. наптьвомъ</i>)	168
XXXVII.	Та йдуть воли дорогою	174
XXXVIII.	Ой, чиї ж то воли (<i>сх. наптьвомъ</i>)	175
XXXIX.	Ой у полі курно та дивно	183
XL.	Іде чумахъ слободою	184
XLI.	Ой, я з броду беру воду	184
XLII.	На тім боці на толоці	185
XLIII.	Весна красна наступає	186
XLIV.	Пішов Мушій у Крим по сілі	191
XLV.	Ой, думав я женитися	192
XLVI.	Ой, чи будеш, молода дівчино	195
XLVII.	Гей, гей! чумах виїзжає	196
XLVIII.	В саду соловейко щобече раненько	198
XLIX.	Ой, поїхав чумачанько	202
L.	Через греблю вода рине	203
LI.	Ой, сів пугач на могилі (<i>сх. наптьвомъ</i>)	204
LII.	Ой, на горі та суніченьки	211
LIII.	Чи я ж тобі не казала	212

LIV.	Чумаче-бурлаче, чего зажурился	212
LV.	Горе мені на чужині (сз <i>наптьвомъ</i>)	213
LVI.	Ой по широкій річці по Самарці.	217
LVII.	Поїхав милий в дорогу	218
LVIII.	Ой куди ти, чумаче, мандруеш	223
LIX.	До Хорола все дорога	224
LX.	Та наорали та насіяли.	225
LXI.	Ой по горах сніги лежать (сз <i>наптьвомъ</i>)	227
LXII.	Ой по горах сніги лежать	229
LXIII.	Ой зажурился соколенько	230
LXIV.	Ой мати, чумах иде.	231
LXV.	Святий Боже, святий кріпкий	232
LXVI.	Отривки	233
LXVII.	Там на горі сонце гріє	235
LXVIII.	Ой я встану раненько	236
LXIX.	Зажурился чумаченько	237
LXX.	Ой як оженився	237
LXXI.	Де яр в полі, пасе воли	238
LXXII.	Постій. постій, коломійче	236
III.	Указатель къ пѣснямъ	241
IV.	Словарь, съ пословицами къ чумацкому быту	245

ПРЕДИСЛОВІЕ.

Въ экономической жизни нашего времени идея ассоціаціи получила преобладающее значеніе. Между тѣмъ, какъ съ одной стороны, возникаютъ ежедневно крупныя акціонерныя компаніи, каковы банковыя, желѣзнодорожныя и другія, все болѣе и болѣе сосредоточивающія въ рукахъ крупныхъ предпринимателей торговлю и промышленность страны, низводя мелкую промышленную дѣятельность на чисто служебную роль прикащика, а народъ—исключительно на степень рабочаго: съ другой стороны, та же идея ассоціаціи является на помощь и симъ послѣднимъ. Основанныя по этой идеѣ разнаго рода товарищества—ссудныя, потребительныя, даже изрѣдка промышленныя, производительныя, какъ-то: артели плотниковъ, столяровъ, общественныя сыроварни и т. п.,—хотя до нѣкоторой степени стараются облегчить небогатыя классы общества и оборонить народную массу отъ тяжелой доли пролетарія... Робкіе шаги этихъ товариществъ, ихъ нерѣдкія крушенія весьма понятны. Но несомнѣнно, что по мѣрѣ нарастающаго опыта, при большемъ распространеніи образованія въ народной средѣ,—идея ассоціаціи пуститъ глубокіе корни въ жизнь народную и послужитъ ей въ экономическомъ ея развитіи. Какъ бы ни было, а будущность—за этой идеей. Вотъ почему важно, для изучающихъ народную жизнь, не оставлять безъ внима-

нія ни одного изъ проявленій этой идеи, какъ въ прошломъ, такъ и въ настоящемъ.

Всѣми признано и давно установилось мнѣніе о способностяхъ великороссовъ въ сферѣ промышленной и торговой дѣятельности, основанной на началахъ ассоціаціи. Мнѣніе это подтверждается многими фактами исторіи и современности: великороссъ до нашихъ дней сохранилъ общину и примиряется съ ея требованіями, нерѣдко въ ущербъ личной свободѣ. Въ семьѣ великоросса царитъ еще родовой бытъ, дающій возможность, безъ нарушенія домашнихъ интересовъ, заниматься отхожими промыслами, и т. д., и т. п., Все это, вмѣстѣ взятое, способствовало развитію у великороссовъ такого обширнаго промышленнаго и торговаго класса, который не только удовлетворяетъ Великороссію и другіе края нашего обширнаго отечества, но даже за предѣлами его, напр. въ Азіи, пріобрѣтаетъ замѣтное вліяніе. Не то съ Малороссіей и малороссами. Они давно уже утратили первобытный, общинный, строй жизни; они издавна личные собственники — не только въ сферѣ земледѣльческой, но и во всѣхъ другихъ. О родовомъ семейномъ бытѣ у нихъ только сохранилось воспоминаніе въ свадебныхъ пѣсняхъ, имѣющихъ характеръ явленія „переживанія“. Дѣлимость семей мало благопріятствовала развитію отхожихъ промысловъ, сдѣлала изъ малоросса любителя своего домашняго очага, своего поля, села. Все это и подало поводъ утверждать, что малороссы не способны къ промышленной дѣятельности, такъ какъ имъ не достаетъ для этого той торговой смѣтки, которая составляетъ отличительную черту великоросса. Въ доказательство обыкновенно приводятъ то, что Малороссія не имѣетъ своего національнаго купечества.

Во всемъ этомъ, конечно, есть своя доля правды; но выводъ о положительной неспособности малороссовъ въ сферѣ промышленной и торговой,—выводъ крайне поверхностный. Онъ сдѣланъ потому, что слѣдствіе принято за причину. Начать съ того: развѣ могла въ народѣ образоваться въ широкихъ размѣрахъ торговая смѣтка, когда условія жизни не давали развиваться національному торговому классу? Извѣстно, что во времена исторической жизни малорусскаго козачества, вопросы политическіе, національные, хотя, быть можетъ, и возникшіе первоначально на почвѣ соціально-экономическихъ, заслонили собою и отодвинули на задній планъ эти послѣдніе. Слишкомъ трехвѣковая жизнь Малороссіи ушла на защиту предковской вѣры, на защиту правъ русской народности въ борьбѣ съ тѣми, которые не только стремились уничтожить эту народность, но и принадлежащихъ къ ней обратить исключительно въ хлоповъ... Неудивительно, что такая жизнь не особенно благопріятствовала торговлѣ, и это, по нашему, одна изъ главныхъ причинъ отсутствія національнаго малорусскаго купечества.

Но неужели малороссы такъ таки никогда и не имѣли ничего похожаго на торговцевъ? Неужели они обходились безъ такого важнаго общественнаго органа, какимъ безспорно слѣдуетъ почитать купечество? Неужели народъ, на первыхъ страницахъ исторіи заявившій себя мореходнымъ и торговымъ, вдругъ, вслѣдствіе какихъ-то невѣдомыхъ причинъ, теряетъ эту способность и дотягиваетъ свое существованіе до нашихъ дней, ни чѣмъ не проявивши себя въ сферѣ промышленной, торговой? А если проявилъ, то какимъ образомъ? какіе образовалъ для этаго органы и какихъ произвелъ дѣятелей на этомъ поприщѣ?

Чтобы подробно отвѣтить на всѣ эти вопросы, пришлось бы написать цѣлую исторію промышленности и торговли въ Южной Руси. Но трудъ этотъ, перевозимою наши слабыя силы, не входилъ въ нашу программу. Достаточно сказать пока, что южноруссы, въ теченіи своей исторической жизни, вели торговлю не только внутреннюю, главными дѣятелями которой были крамарі, мѣщане, но и вѣдшнюю. Главными дѣятелями этой послѣдней были сами запорожцы, какъ извѣстно, весь строй своей жизни подчинившіе началамъ ассоціаціи. Органами же вѣдшней торговли были преимущественно чумаки. Правда, торговля южноруссовъ, при тѣхъ неблагопріятныхъ политическихъ и другихъ условіяхъ, какія они пережили въ XV—XVIII в., не могла развиваться правильно, постоянно задерживалась, наконецъ вырывалась изъ ихъ рукъ пришлымъ, иноземнымъ и иновѣрнымъ, торговымъ людомъ—евреями; но и они, захвативши торговлю и промыслы въ городахъ, оттиснувши крамарей, долго не въ силахъ были справиться съ другимъ видомъ южнорусскаго торговаго учрежденія—съ чумачествомъ. Оно сохранилось почти въ своемъ первоначальномъ видѣ до нашего времени—и такимъ образомъ представляетъ собою единственное цѣльное явленіе, какимъ Малороссія заявила себя въ сферѣ торговли. Чумачество—одна изъ любопытныхъ экономическихъ чертъ демократической жизни Малороссіи, выработавшей торговое учрежденіе соотвѣтственно идеаламъ, которые во многихъ отношеніяхъ совпадаютъ съ современными соціальными. Чумаки—исключительно народные торговцы. Это не каста, не замкнутое сословіе, не спеціальныи даже классъ, который бы рѣзко отличался въ жизни составомъ, интересами и привычками отъ народной среды. Чумачествомъ занимались въ свободное время

не только „лейстрові“ козаки, но и „січовики“; занятіє это не чуждо было и мѣщанству, и даже впоследствии нѣкоторые изъ мелкопомѣстныхъ малорусскихъ „панків“, — потомки всякихъ сотниковъ, войсковыхъ и бунчужныхъ товарищей, канцеляристовъ и подканцеляристовъ — посылали свои „паровиці“ въ дорогу. Условія прежняго времени вызвали организацію чумачества въ „артіль“, „валку“, — основы дорожной жизни, вытекшія изъ началъ идеи ассоціаціи. Поэтому, несправедливо упрекають малороссовъ будто они остались совершенно чужды этой идеѣ. Не ихъ вина, если объясненныя историческія условія мѣшали развитію національнаго торговаго сословія. То, что выработала прошлая жизнь Малороссіи въ этой сферѣ, положительно говоритъ намъ не только за способность южнороссовъ въ торговой дѣятельности, но и за стремленіе ихъ организовать ее по идеѣ, которая стала воплѣтъ живучей только въ наше время.

Въ виду вышеизложеннаго, я считалъ особенно полезнымъ обратить вниманіе на изученіе чумачества. Это тѣмъ болѣе уместно теперь, когда новыя экономическія условія, а главное — желѣзныя дороги должны окончательно разрушить чумачество въ томъ видѣ, какимъ завѣщала его намъ старина. Съ уничтоженіемъ же его, Малороссія должна будетъ совершенно проститься съ единственными торговыми представителями своими — чумаками, а вслѣдъ за ними, мало-по-малу, исчезнутъ и тѣ слѣды, по которымъ можно бы было гадать: какой бы обликъ получилъ малорусскій торговецъ, если бы жизнь Малороссіи не была задержана чуждыми вліяніями и направлена въ другія стороны.

Какъ ни желательно изученіе чумачества съ точки зрѣнія экономической, но изученію этому должно пред-

шествовать, по нашему мнѣнію, изслѣдованіе историко-этнографическое. Не зная явленія въ его прошломъ и настоящемъ, невозможно правильно понять и оцѣнить вліяніе этого явленія на жизнь народную въ сферѣ экономической. По отношенію же къ чумачеству, тѣмъ болѣе приходится ограничиться однимъ историко-этнографическимъ изученіемъ, что учрежденіе это, какъ явленіе домашней, будничной жизни народа, несмотря на всю оригинальность этого явленія, оставило по себѣ не много слѣдовъ въ писанныхъ актахъ. Судя потому, что до сихъ поръ издано, не впадая въ ошибку, можно сказать, что едва ли когда нибудь и возможна будетъ исторія чумачества по писаннымъ, древнимъ памятникамъ. За то есть другой источникъ неменѣе важный, хотя и неисключительный, для изученія явленій народной жизни. Это — памятники народного творчества, которые умѣющему понимать ихъ не рѣдко говорятъ то, что не въ состояніи выразить никакіе древніе фоліанты. Къ числу такихъ именно памятниковъ принадлежатъ и **чумацкія пѣсни**. Въ нихъ до такой степени ярко и полно отпечатлѣлся не только духъ чумачества, но и строй его жизни, съ картиною быта, нравовъ, обычаевъ и обрядовъ, что пѣсни эти должны лечь въ основаніе при изученіи оригинальнаго типа малорусскаго торговца. Ему, какъ мы сказали, предстоитъ на нашихъ, быть можетъ, глазахъ вымираніе. По всей вѣроятности, и произведеніямъ его духа придется пережить творцевъ своихъ недолго. Вотъ почему настало время заняться систематическимъ собраніемъ, изданіемъ и изученіемъ чумацкихъ пѣсень, чтобы сохранить эти драгоценныя памятники народного творчества для науки. Это и составляетъ главную цѣль и значеніе настоящего сборника.

При составленіи его я пользовался не только пѣснями, являющимися въ печати въ первый разъ, но и обнародованными прежде *). Но въ то время, какъ чумацкія пѣсни въ нижеуказанныхъ сборникахъ помѣщались отрывочно, безъ всякой связи одного варіанта съ другимъ, нерѣдко безъ всякой системы,—что нѣкоторыми издателями (напр. г. Закревскимъ, для устраненія „однообразія“), принято даже за правило,—я, посвятивши свой сборникъ пѣснямъ исключительно чумацкимъ, или же почему-либо примыкающимъ къ чумацкому быту,—считалъ обязанностію не только исчерпать весь, мнѣ извѣстный, циклъ этихъ пѣсень, но и привести ихъ въ извѣстную систему.

---

*) Вотъ главнѣйшіе изъ матеріаловъ, послужившихъ для настоящаго сборника:
 А. *Рукописные сборники*:

1. П. А. Кулиша—пѣсни, записанныя въ Кіевской г. и преимущественно въ Кіевскомъ у.
2. И. П. Новицкаго—въ Таращанскомъ у., Кіев. г.
3. О. Штангейма—въ Жаботинѣ, Чигиринскаго у., Кіев. г.
4. Л. В. Ильницкаго—въ Васильковскомъ и Кіевскомъ у.
5. Т. Шевченка—въ Сквирскомъ у.
6. Д. П. Пильчикова—въ Екатеринославской, Херсонской и Таврической г. г.
7. К. И. Кибальчича—въ Черниговской г. преимущественно въ Козелецкомъ у.
8. А. А. Русова, передавашаго мнѣ въ пользованіе пѣсни изъ сборника г. Комарова, запис. въ Харьковской г.
9. С. Л. Метлинскаго—въ Гадячскомъ у., Полт. г.
10. А. Я. Рудченка—въ Миргородскомъ, Гадяч. и Прилукскомъ у.
- и 11. Сборникъ пѣсень, собранныхъ мною въ разныхъ мѣстахъ, преимущественно Полтавской г.

В. *Печатные сборники*:

1. Pieśni ludu Galicyjskiego Wacława z Oleska. Lwów 1833 г.
2. Украинскія народныя пѣсни. М. А. Максимовича. М. 1834.
3. Pieśni ludu ruskiego w Galicyi. Żegoty Pauli. 2 t. Lwów. 1839—1840 г.
4. Пѣсни русскаго народа, изд. Сахаровымъ т. 4-й. Спб. 1839.
5. Вытъ русскаго народа. А. Терещенка. ч. 1, 2 и 5. Спб. 1848.
6. Opis powiatu Wasylkowskiego. Ed. Rulikowski, Warszawa. 1853.
7. Народныя южнорусскія пѣсни, изд. А. Метлинскаго. Кіевъ. 1854.
8. Ужинок рідного поля. М. Г. Москва. 1857.
9. Lud. Ukraińsci. Ant. Nowosielskiego. 2 t. Wilno. 1857.

У меня было подъ руками болѣе 250 варіантовъ пѣсень. Печатаніе всѣхъ ихъ цѣликомъ не только разширило бы мой сборникъ больше, чѣмъ въ три раза. Но и утомило бы читателя частымъ повтореніемъ совершенно тождественныхъ мѣстъ въ варіантахъ одной и той же пѣсни. Для избѣжанія этаго, я затратилъ довольно утомительный трудъ на **пословное** сличеніе варіантовъ. Способъ, принятый мною при этомъ состоитъ въ слѣдующемъ. Прежде всего я бралъ одинъ изъ болѣе полныхъ варіантовъ пѣсни, нигдѣ еще ненапечатанной, и прописывалъ его цѣликомъ; потомъ бралъ другіе варіанты, тоже изъ ненапечатанныхъ, и сличалъ ихъ съ предъидущимъ; наконецъ—производилъ сличеніе

---

10. Народныя пѣсни, собранныя въ западной Волини Н. И. Костомаровымъ. (Малорусскій литерат. сборникъ, изд. Д. Мордовцевъ) Саратовъ. 1859.

11. Бытъ подолянъ, изд. К. Шейковскимъ. т. 1, вып. 1. Кіевъ. 1859.

12. Избранныя малороссійскія и галицкія пѣсни и думы. Н. Закревскій. (Старо-свѣтскій бандуриста.) кн. 1. М. 1860.

13. Основа. Южно-руссскій литературно-ученый вѣстникъ, изд. В. М. Вѣловерскимъ. Май и Іюнь 1862.

14. Українські пісні. О. С. Валліної. Спб. 1868.

15. Пісні українського люду. Пісні про кохання. Д. Лавренко, Кіевъ. 1864.

16. Wolań pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym. T. Steckiego. t. 1. Lwów. 1864.

17. Збірникъ пѣсень для співаючихъ русинівъ. Львівъ 1865.

18. Сборникъ памятниковъ народнаго творчества въ сѣверо западномъ краѣ Вильно. 1866.

19. Кіевлянинъ. Газета политич. и литерат. 1867, № 127 и 1871 № 69.

20. Народні українські пісні въ голосомъ, О. Гулака—Артемовскаго. Кіевъ. 1868.

21. Збірникъ українськихъ пісень. Зібравъ и у нотѣ завів М. Лисенко. Липський. Київ, 2 кн. 1869 и 1871.

22. Кіевскія губернскія вѣдомости. 1870 №№ 15—27.

23. Кромѣ того, я пользовался сборникомъ пѣсень, напечатанныхъ въ Чтеніяхъ. Московскаго общества исторіи и древностей съ 1863—1872 г. (Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси, собр. Е. В. Головацкимъ. 3 части, изъ коихъ 3-я въ 2-хъ выпускахъ).

и 24. Для пословицъ же въ чумацкому бытѣ, кромѣ собственнаго сборника, мнѣ послужилъ замѣчательно богатый сборникъ М. Т. Номиса: »Українські приказки, прислівці и таке инше«. Спб. 1864.

печатныхъ вариантовъ—по порядку появленія ихъ въ свѣтъ. Оказавшіяся при подобномъ сличеніи тождественныя мѣста я, предварителью перенумеровавши каждый стихъ сличаемыхъ вариантовъ, отмѣчалъ цифрами, напр.: 1—4 Б=5—8 А, 5 Б=1 А, 6 Б=4 А, и т. д.; несходные же цѣлые стихи я выписывалъ отъ красной строки. Но если несходства случались въ одномъ и томъ же стихѣ, напр.: если 22 стихъ варианта Б=„подай, *милий* подай, *орелъ*“, а—положимъ—16 стихъ П=„подай, *саму*, подай, *милий*“: то я несходство это означалъ такъ: „16 Б=..... сину..... милий 12 А. Такимъ образомъ сведены у меня почти всѣ варианты. Исключеніе я сдѣлалъ только для весьма немногихъ, совершенно между собою тождественныхъ. Если то были варианты не на печатанные, то я подъ вариантомъ, помѣщаемымъ цѣликомъ, означалъ мѣста записи всѣхъ сходныхъ вариантовъ (Миргородъ, Гадячъ, Кіевъ и т. д.); если же сличались варианты печатные, то указавши на общее сходство ихъ съ однимъ изъ вариантовъ, съ которымъ дѣлалось сличеніе,—я объяснялъ всѣ, замѣченныя мною при этомъ, частныя, болѣе мелкія отличія. Подобная система, значительно сокращая объемъ сборника, даетъ возможность сохранить всѣ варианты, которые, если понадобится, могутъ быть возстановлены въ ихъ цѣлостномъ видѣ. Посвѣдивши такимъ образомъ всѣ находившіяся у меня варианты, я достигъ результатовъ, какихъ самъ не ожидалъ: оказалось, что всѣ варианты эти уложились въ 65—70 пѣсень! Но за то пѣсни эти явились въ такомъ видѣ, въ какомъ только и возможно ихъ изученіе, а именно: все однородное—сведено вмѣсто, все разнородное—выдѣлено.

Но такъ какъ, по моему мнѣнію, ясное представленіе о какомъ-либо явленіи, воспѣтомъ народомъ, или

чувствѣ, вызвавшемъ поэтическій порывъ народнаго творчества, можетъ быть достигнуто при изученіи каждой пѣсни въ совокупности ея вариантовъ и въ связи съ другими однородными пѣснями; то это и опредѣлило систему моего сборника. Я сгруппировалъ въ немъ пѣсни по руководящему ихъ содержанію. Но нерѣшаясь дать каждому отдѣлу пѣсень особаго заглавія, — такъ какъ часто одна и та же пѣсня представляетъ черты для характеристики не только разныхъ положеній, но и различныхъ фактовъ народной жизни, — я размѣстилъ пѣсни въ слѣдующемъ порядкѣ. Вначалѣ помѣщены пѣсни, говорящія преимущественно о цѣли и побужденіи чумачества, а также изображающія отношеніе чумаковъ къ воламъ, валкѣ, природѣ (I—VI); потомъ идутъ пѣсни, рисующія чумаковъ въ дорогѣ, на попасѣ, на ночлегѣ и нападенія на чумацкія валки (VII—X); далѣе — пѣсни, представляющія чумацкій разгулъ (XI—XXIV); наконецъ — болѣзнь и смерть чумаковъ въ дорогѣ (XX—XXXVIII). Это, такъ сказать, чистыя чумацкія пѣсни, говорящія о дорожной жизни чумаковъ. Но, какъ я сказалъ, чумаки ни въ древности, ни въ наше время не составляли исключительнаго, замкнутаго сословія или класса, рѣзко выдѣлявшагося изъ общей народной среды. Они, во время домашняго пребыванія, проводили жизнь во всемъ сходную съ другими слоями народа. Поэтому и отношенія ихъ къ другимъ личностямъ изъ народа ничѣмъ почти не отличаются отъ отношеній массы народа вообще, кромѣ немногихъ чертъ, вытекшихъ изъ рода занятій чумаковъ. Чтобы, слѣдовательно, узнать и эту сторону изъ жизни необходимо было изучить и выдѣлить изъ многочисленныхъ бытовыхъ пѣсень тѣ именно, какія рисуютъ намъ отношеніе чумаковъ къ домашнимъ и обратно. Этими пѣснями я и заканчиваю свой сборникъ,

прибавивши, въ концѣ, пѣсню о родномъ братѣ чумака — **коломіѣцѣ** — галицкомъ народномъ торговцѣ солью. (XXXIX—LX и LXXII).

При группировкѣ пѣсень, у меня изъ общаго количества вариантовъ выдѣлялось пять пѣсень (LXVII—LXXI), которыя я, по складу и тону рѣчи, давно подозрѣвалъ въ ненародномъ происхожденіи. Но когда я свелъ чумацкія пѣсни по тѣмъ мотивамъ, какіе послужили для ихъ творчества, — я убѣдился, что указанные пять пѣсень сочиненныя: ни по складу и тону рѣчи, ни по содержанію ихъ не возможно отнести въ число народныхъ. Исключить же пѣсни эти совершенно изъ своего сборника я не считалъ себя вправе по слѣдующей причинѣ. Подобныя пѣсни весьма распространены на правой сторонѣ Днѣпра; они иногда заходятъ и на лѣвый. Такими пѣснями загроможденъ почти весь сборникъ — „Ужинокъ рідного поля“. Изъ него мы узнаемъ, и кто были тѣ неискусные сѣятели, которые посѣяли — по народному выраженію — „кукіль, а не пшеницю“... Издатель „Ужинка“ называетъ имена Николая Прибуры, гг. Чараго, Курая и Чернушенка въ числѣ такихъ сѣятелей. Пѣсни ихъ — продуктъ недозрѣлыхъ барскихъ увлеченій нашей народностью, а иногда — шляхетская иронія надъ хлопскою мовою... Пѣсни эти изъ панскихъ переднихъ, при посредствѣ козачковъ и официалистовъ, перешли въ народную среду, гдѣ и поются уже нѣсколько дѣсятковъ лѣтъ, такъ что получили въ народѣ нѣкоторое право гражданства.

Кончивши съ пѣснями, я призналъ не лишнимъ при болѣе распространенныхъ приложить напѣвы. Въ этой неспеціальной для меня области мнѣ помогъ извѣстный мало-россійскій музыкантъ Н. В. Лисенко, положившій нѣсколько мотивовъ пѣсень спеціально для моего сборника, гдѣ они

и являются въ первый разъ. Въ концѣ сборника я прилагаю указатель пѣсенъ по мѣсту ихъ записки и небольшой словарь, рѣже употребляемыхъ словъ съ пословицами къ чумацкому быту. Относительно указателя считаю нужнымъ оговориться. Меня могутъ упрекнуть, что я составилъ его не по говорамъ и нарѣчіямъ, какъ бы слѣдовало, а по губерніямъ и уѣздамъ. Сдѣлалъ я это умышленно. Хотя я и старался сохранить особенности мѣстныхъ говоровъ вездѣ, гдѣ только они въ моихъ источникахъ были отмѣчены, но за повсемѣстную ихъ точность ручаться не стану. Во-первыхъ, при томъ разнообразіи правописаній, какое мнѣ пришлось объединить, часто безъ всякаго или безъ надлежащаго ключа къ этимъ правописаніямъ,—я не увѣренъ, что вездѣ точно и правильно уловилъ малѣйшіе оттѣнки говоровъ; а во-вторыхъ, потому, что большинство собирателей малорусскихъ пѣсенъ записывало ихъ не съ филологическими цѣлями, а или съ музыкальною или съ этнографическою. Поэтому, и составленный мною указатель не многимъ можетъ послужить филологу: онъ только показываетъ—какое широкое распространеніе получили чумацкія пѣсни въ разныхъ краяхъ Южной Руси, а еще болѣе то, какія мѣста болѣе подвергались этнографическимъ изслѣдованіямъ. Пѣсни эти послужили мнѣ и главнымъ источникомъ для этнографическаго очерка. Трудъ этотъ въ своемъ первоначальномъ видѣ былъ уже напечатанъ въ „Вѣстникѣ Европы“. (Сентябрь и Октябрь 1872 г.). Здѣсь онъ является значительно исправленный и дополненный краткимъ очеркомъ исторіи чумачества съ древняго времени до нашихъ дней.

Въ заключеніе считаю пріятнымъ долгомъ принести мою искреннюю благодарность всѣмъ, принимавшимъ уча-

стіе въ составленіи настоящаго сборника передачею въ него драгоцѣнныхъ произведеній народной поэзіи. Какъ бы ни были малы и, взятые въ отдѣльности, малоцѣнны эти—по видимому—простые, необдѣланные камни,—они служатъ лучшимъ памятникомъ прошлой жизни Малороссіи и ея народнаго творчества.

И. Рудченко.

Житомиръ,
15-го декабря 1878 г.

ЧУМАКИ

ВЪ

НАРОДНЫХЪ ПѢСНЯХЪ

Этнографическій очеркъ.

«Языкъ, законодательство, кодексъ нравственныхъ правилъ—все это отвлеченности; полное же знаніе доставляетъ изученіе человека дѣйствующаго, тѣлеснаго, видимаго, который ѣстъ, ходитъ, борится, работаетъ».

Тѣмъ: Histoire de la littérature anglaise.

I.

Происхожденіе чумачества.

Чумаками, какъ извѣстно, называются малороссіяне, отправляющіеся на волахъ въ Крымъ за солью и къ морямъ Черному и Азовскому за рыбою и развозятъ продукты эти по многочисленнымъ украинскимъ ярмаркамъ. Имя это въ послѣднее время присвоено также и малорусскимъ извозчикамъ, занимающимся доставкой чужихъ товаровъ. Такимъ образомъ, чумаки, по теперешнимъ нашимъ понятіямъ, не болѣе, какъ мелкіе торговцы—промышленники рыбой и солью, или же просто извозчики.

Но такими ли они были со времени образованія чумачества, или же мы такими ихъ встрѣчаемъ только теперь, выродившихся, преобразованныхъ новыми экономическими и социальными условіями южнорусскаго края? Чтобы отвѣтить на этотъ вопросъ, необходимо прежде разрѣшить другіе, тѣсно съ нимъ связанные, а именно: откуда и когда произошло чумачество? подъ вліяніемъ какихъ именно внутреннихъ и внѣшнихъ причинъ оно привилось въ Южной Руси и сдѣлалось любимымъ промысломъ южнорусса? наконецъ, что и какимъ образомъ вліяло на выработку такой, а не иной типической личности чумака?—Удовлетворительные отвѣты по предложеннымъ вопросамъ могутъ быть даны только тогда, когда мы прослѣдимъ, хотя въ бѣгломъ очеркѣ, исторію и способъ торговли и промысловъ Южной Руси съ самаго ранняго времени. Поэтому, да не поскучаетъ читатель, если мы на время углубимся въ сѣдую старину и въ ней поищемъ слѣдовъ занимающаго насъ народнаго экономическаго учрежденія, извѣстнаго потомъ подъ именемъ чумачества.

Слѣды его могутъ быть найдены еще во времена экспедиціи славяно-русскихъ народныхъ торговцевъ, путешествовавшихъ въ колоніи греческія (и потомъ итальянскія), подъ прикрытіемъ первыхъ русскихъ князей. Нѣтъ сомнѣнія, что экспедиціи эти устраивались съ цѣлію внѣшней торговли,—такъ какъ извѣстно, что русскіе были въ торговыхъ сношеніяхъ съ другими народами древности гораздо раньше IX в. *) Торговля съ Византіею производилось издревле. О ней говорятъ арабскіе писатели, очевидцы ея. Такъ Ибнъ-Кхарданъ-бегъ (+ 912) говоритъ, что русскіе торгуютъ съ греками, императоръ которыхъ взимаетъ десятину съ ихъ товаровъ, и на Средиземномъ морѣ, гдѣ они продаютъ бобровые и лисьи

---

*) Еще Геродотъ упоминаетъ о торговыхъ сношеніяхъ скифовъ съ Греціею. Тогдашняя торговля ихъ сосредоточивалась въ приморскихъ городахъ: Бористенѣ при Черномъ и Крени при Азовскомъ моряхъ (Семеновъ. О Россійск. внѣш. торг. Спб. 1859 т. III-й стр. 8).

мѣха. ¹⁾ Константинъ Багрянородный также свидѣтельствуетъ, что въ его время русскіе производили уже торговлю черезъ Черное и Средиземное моря въ Константинополь, Коринфъ и даже Египтъ ²⁾ Изъ договоровъ Олега и Игоря легко убедиться въ томъ, что русскіе за долго до нихъ вели уже действительную торговлю съ Греками. Торговля эта велась, какъ известно, воднымъ путемъ. Но Русь вела въ то время не одну торговлю судоходную: она съ ранняго времени знала уже и сухопутную. Потребность въ рыбѣ и соли въ Южной Руси удовлетворялась издавна привозомъ. Договоръ Игоря съ Византиею (945 г.) говоритъ уже о рыбномъ промыслѣ въ Днѣпровскомъ лиманѣ; подъ 1159 г. лѣтопись упоминаетъ о рыболовахъ галицкихъ, которыхъ грабилъ Берладникъ съ половецкими. ³⁾ Соль привозилась въ кievскую область изъ галицкой (добывалась при Карпатскихъ горахъ — въ Удечевѣ, Коломыѣ *) и Перемышлѣ) еще въ 1164 г. Въ торговлѣ солью, какъ известно, принимали дѣятельное участіе сами князья кievскіе, напр. Святополкъ, который, желая угодить скупщикамъ соли, «не пустиша гостей изъ Галича, ни людей изъ Перемышля... самъ продаетъ оную черезъ своихъ». ⁴⁾ Едва ли не раньше первыхъ страницъ нашей лѣтописи, южнорусы были уже въ торговыхъ сношеніяхъ съ Крымомъ и Азовомъ: во 1-хъ, потому, что надъ самымъ Азовскимъ моремъ была вѣтвь южнорусскаго племени, образовавшая темное въ нашей исторіи Тмутараканское княжество, а во 2-хъ, сохранились свидѣтельства, что, когда мѣста эти забирали въ свои руки въ XII в. генуэзцы и венеціане, русскіе вели съ ними оживленную торговлю не только рыбою и солью, но и другими то-

¹⁾ Котляревскій, О погрѣб. общ. язык. слов., стр. 9.

²⁾ Чужковъ Истор. русск. торг. ч. I, кн. I, стр. 23—25.

³⁾ Аристовъ. Промышленность древн. Руси. стр. 24, 28.

⁴⁾ ibid. стр. 68, 69.

*Въ Галичинѣ, Буковинѣ и на Подоли прокиплеваники солью до сихъ поръ называются коломицями.

варами: виномъ, греческими товарами и т. п. (¹ Главными центрами торговли были г. Тана (Азовъ), а въ Крыму—г. Судакъ. По словамъ Рубриквиса (1352 г.) русскіе пріѣзжали въ Судакъ въ крытыхъ возахъ, запряженныхъ волами, привозили куницы, соболи и другіе мѣха и вымѣнивали ихъ на бумажныя и шелковыя матеріи, прянныя коренья, овощи, травы, вино и соль. Онъ даже опредѣляетъ цѣну послѣдней: за возъ соли, говоритъ онъ, россияне давали по двѣ бумажныя матеріи, которыя стояли по $1\frac{1}{2}$ гиперпера или солида (константинопольскаго червонца). ²) О торговлѣ мѣхами сохранился довольно ясный намекъ и въ народной поэзіи. Такъ, одинъ «багач молодой» совѣтуетъ товарищамъ запречь воловъ въ «шівтораста возівъ», отправиться въ «Кремень-город на базаръ», накупить тамъ «все лисиці та куници та черные соболя» и везть этотъ «дорогий товаръ» въ г. Азовъ. Далѣе пѣсня намекаетъ намъ и на мѣховую торговлю: азовскіе купцы предлагали за этотъ товаръ—«кому срібло, кому золото, кому сукні дорогі». *)—Эти торговцы древности и были; по всей вѣроятности, тою ячейкою, изъ которой потомъ развилось чумачество, сохранившее не только приемы и способы торговли отъ древности, но и ѣздившіе по однимъ и тѣмъ же *одвѣчнім шляхамъ*, по которымъ еще при Рубриквисѣ тянулись медленно на волахъ торговые караваны. Въ этомъ не трудно убѣдиться, сличивши приемы тогдашней торговли съ приемами чумачества и обозрѣвая тѣ пути, какими она производилась.

Первоначально, весьма понятно, торговля была *мѣховая*, хотя она не исключала и употребленія монетъ. Русскіе привозили мѣха, сало, медъ, воскъ и другія произведенія своей страны и промѣнивали ихъ на чужеземные товары; или же свои продадутъ, а себѣ тутъ же накупятъ чужихъ. Сообразно

¹) Аристовъ. О промышл. въ Руси, стр. 186, 187.

²) Карамзинъ. Ист. госуд. рос., т. III. стр. 124 и прим. 234

*) Цитируя пѣсни, я считалъ излишнимъ дѣлать указанія на мѣста, такъ какъ это при множествѣ ссылокъ, усложнило бы трудъ, собственно говоря, безполезный. ибо всѣ ссылки желающій можетъ проверить съ приложеніемъ.

первобытному способу, торговля эта была *нѣмая*: за незна-
ніемъ языковъ, при торговыхъ сдѣлкахъ, по выраженію лѣто-
писи, «помовали руками». ¹⁾ Способъ передвиженія товаровъ
на волахъ былъ крайне медленный *), но другаго способа въ
тѣ времена и быть не могло. Въ первобытной странѣ, по-
крытой лѣсами, болотами, съ которыми приходилось иногда
бороться ѣдущему торговцу,—только сильныя вола могли хотя
меленно передвигать товары. Тогдашняя торговля велась всего
только тремя путями. Извѣстный водный путь «изъ Варягъ
въ Греки и изъ Грекъ по Днѣпру» служилъ для вѣншей
торговли съ Византією, съ Царьградомъ. Другой путь—*Залоз-*
ный, шелъ за Олешею,—отчего, быть можетъ, получилъ и свое
названіе. Онъ велъ въ придунайскіе города, въ Болгарію,
этимъ путемъ поддерживались, вѣроятно, и первыя сношенія
русскихъ славянъ съ западными и южными. Поэтому пути
шелъ, вѣроятно, еще Святославъ, когда пожелалъ «жити въ
Переяславци на Дунай... яко ту вся благая сходятся—отъ Грекъ
злато, паволоки, вино, овощное разнообразное, изъ техъ же и
изъ Угоръ серебро и комони, изъ Руси же скоро и воскъ,
медъ и челядь». ²⁾—Наконецъ, третій путь—*Соломый*. Онъ
велъ сухопутьемъ, параллельно пути греческому, до Дона, а
по Дону—въ Крымъ и къ Азовскому морю. ³⁾—Вотъ един-
ственные, извѣстные тогда, пути. Но ѣзда по нимъ не только
въ то время, но и много позже, была весьма не безопасна.
Пускаться одному по пути, пролегавшему черезъ кочевья вся-
кихъ аваровъ, козаръ, позже—половцевъ и печенѣговъ, а
еще позже дикихъ татарскихъ ордъ,—нечего было и думать.
Отсюда естественно должна была явиться дорожная ассоціація.

¹⁾ Аристовъ. О промышл. др. Руси, стр. 209.

²⁾ До чего медленна была ѣзда въ тѣ времена, видно изъ того, что ирено-
добный Θεодосій, въ началѣ XI в. стремившійся изъ Курска въ Кіевъ (по теперешнему
пути 480 верстъ), «обрѣтше купити ирлдуше съ возы (съ бремени тажки)» туда же,—
шелъ вмѣстѣ съ ними до Кіева три недѣли!

³⁾ Лаврент., 28.

⁴⁾ Аристовъ. Промышл. древн. Руси. стр. 185—188.

Тогдашние купцы, прежде чѣмъ пуститься въ путь, группировались въ *артели*, ходили не иначе, какъ цѣлыми вооруженными караванами — подлѣйниками, «валками», да еще въ добавокъ были встрѣчаемы и сопровождаемы военною дружиною. Такъ, въ 1166 г. Ростиславъ, князь извѣщаетъ братьевъ и снучей своихъ, чтобы шли съ войсками встрѣчать ѣдущихъ купцовъ изъ Греціи и Дуная. Собравшаяся дружина стояла у Канева долго время, дондеже входе Гречникъ и Задонникъ, и оттоль возвратишася во свояси.¹⁾ При подобныхъ встрѣчахъ и сопровожденіяхъ не рѣдко приходилось отражать нападенія кочевниковъ, при чемъ, конечно, принимали дѣятельное участіе и сами тогдашніе купцы. Охрана тогдашнихъ путей сообщенія, какъ видно изъ лѣтописи, не только входила въ кругъ дѣятельности русскихъ князей, но и была важнымъ стимуломъ для возбужденія народнаго энтузіазма при оборонѣ «своей отины и дѣдины». Лѣтописецъ, подъ 1170 г., рассказываетъ: «Възид Богъ въ сердце Мстиславу, Изяславичу, мыслъ благо о русской землѣ...». И, какъ одинъ изъ аргументовъ для поднятія народа противъ половцевъ, лѣтописецъ, вкладываетъ въ уста этому князю такія слова: «А уже у насъ и Греческій путь изъотнимають, и Соляный, и Задонный. А лѣпо ны было, братье, *поидеати отецъ своихъ и дядь своихъ пути!*...»²⁾ И древніе наши торговцы бросали свои занятія и искали пути «дѣдъ своихъ и еврей нести»... Но и въ болѣе мирныя времена торговцы эти должны были быть всегда на сторожѣ. Проводъ черезъ «лѣса непроходимые, и дебри пустынные», въ которыхъ кишѣли шапки разбойниковъ, поджидавшихъ приближенія торговыхъ каравановъ, чтобы поживиться на счетъ чужаго «добра»; малѣйшія политическія несогласія, за которыя первымъ приходилось расплачиваться торговцамъ не только имуществомъ, но нерѣдко и жизнью, — все это ставило жизнь торговца въ большую опасность и, поневолѣ, превращало его

¹⁾ *ibid.*, стр. 246, 247.

²⁾ Аристовъ. Промысл. древ. Руси, стр. 185. Ипатьев., 97.

въ полу-война. Постоянныя областныя междоусобныя войны изъ-за княжескихъ престоловъ, терзавшія Русь въ теченіи четырехъ столѣтій, также обходились торговцу не даромъ. Ни жизнь, ни имущество отражены не были. Потатно, что и торговля въ такое время и при такихъ условіяхъ могла держаться только отвагою, неизвѣрною выносливостію и терпѣніемъ, даже нѣкоторымъ презрѣніемъ къ жизни занимавшихся нею... Эти-то условія жизни и создали тотъ оригинальный типъ чумачества, который, если не по имени, то de facto, существовалъ гораздо раньше козачины съ ея гетьманами и ихъ военною исторіею, и который много позже сохранялъ еще черты, унаслѣдованныя издревле.

Но этому древнему южнорусскому купечеству мѣшали развиваться не одні, указанныя нами, вѣшнія причины, или неблагопріятныя политическія обстоятельства. Были и внутреннія причины, которыя съ ранняго времени начинаютъ уже подтачивать это чисто народное торговое сословіе. Какъ на одну изъ главныхъ причинъ, слѣдуетъ указать на вытѣсненіе его изъ городовъ евреями съ давнихъ поръ. Извѣстно, что еще при корыстолюбивомъ Святополкѣ сыны Израиля получили въ главномъ торговомъ центрѣ тогдашней Руси, въ Кіевѣ, такую свободу дѣйствій, такъ опутали народъ долгами, что онъ, наконецъ, не вытерпѣлъ и сейчасъ же послѣ смерти Святополка (1113 г.) Кіеве «идоша на жида и разграбша я»¹⁾. Когда же Южная Русь, въ началѣ XIV столѣтія, была подчинена князьями литовскими и вошла въ составъ Литвы, то получила отъ нея, подъ видомъ промышленнаго развитія страны, такое количество еврейства, что оно, несмотря на разнаго рода «привилеи», даруемыя русскимъ торговцамъ Магдебургскимъ правомъ, очень скоро сдѣлало это право безсильнымъ и вырвало изъ рукъ мѣщанства всю городскую торговлю. Потомъ, когда въ XV вѣкѣ послѣдовало соединеніе Литвы и

¹⁾ Аристовъ. Промысл. древн. Руси, стр. 215.

Польши подь однимъ скипетромъ, и Южная Русь очутилась въ рукахъ поляковъ, то не только было dokonчено уничтоженіе древне-вѣчевой свободы общинниковъ закрѣпощеніемъ ихъ польской шляхтѣ, но страна почти цѣликомъ была отдана въ аренду евреямъ. «Жида—рандарі» заарендовали не одни «шляхи» и «торги козацькі», на которыхъ взимали «мито-промыто»:

Од возового
По-пів золотого,
Од пішого-пішениці по три донезки мита брали;
Од неборака старця
Брали кури да яйця,

они даже не удовлетворились и тѣмъ, что «на славній Україні всі козацькі церкви заарендовали» ¹⁾, самая жизнь южнорусскаго крестьянина, честь и жизнь семьи его находились въ безотчетномъ распоряженіи жида арендатора. Ему не только сдавали имѣніе въ аренду, но, вмѣстѣ съ имѣніемъ, жидъ получалъ право судить крестьянъ, брать съ нихъ различныя денежныя пени и даже казнить—«горломъ карати» ²⁾ Подобный строй, конечно, благопріятствовалъ упадку національнаго русскаго купечества. Жалобы, постоянно раздававшіяся еще съ начала XV в., что «превратность жидовская на то идетъ, какъ-бы христіанство убожело» ³⁾, ничего не помогали. Торговля и промыслы почти во всемъ югозападномъ краѣ перешли въ руки евреевъ или непосредственно, или же на откупъ. Конечно, и чумачество раздѣлило общую судьбу края. Оно было подорвано въ смыслѣ торговаго южнорусскаго сословія, которому не дали развиваться. Пріютившись въ средѣ мелкаго мѣщанства, случайно уцѣлѣвшаго отъ отдачи жидамъ въ аренду, чумачество изъ прежнихъ «гостей», «купцовъ» игравшихъ видную роль въ распространеніи культуры и ци-

¹⁾ Кулишъ. Зап. о южной Руси, т. I. стр. 56—63.

²⁾ Пам'яті. кievск. ком. I. 2, 89.

³⁾ Ак. Зак. Рос. I, № 27.

визації въ древной Руси, спустилось до торгашества рыбою, солью и т. п. «кράмомъ», да и здѣсь тянуло самое жалкое существованіе... Отъ преждевременнаго уничтоженія, при общемъ закрѣпощеніи народа, оно спасено было только козачествомъ. *)

II.

Чумаки въ старину и нынѣ.

Козацкое движеніе, какъ протестъ подавленной массы народа, какъ пробужденіе поруганнаго національнаго чувства чести и свободы, свидѣтельствующее объ извѣстной доли народнаго самосознанія, играло видную роль въ исторіи Южной Руси не въ одномъ только религіозномъ, или политическомъ, или

*) Когда явилось въ первый разъ названіе *чумакъ*—неизвѣстно. По поводу производства этаго слова существуютъ разногласныя мнѣнія. Г. Максимовичъ полагалъ, что слово это происходитъ отъ татарскаго и у насъ въ старину употребительнаго слова *чумъ* или *чумъ*—ковшъ. (Укр. нар. пѣс., 1834 г., стр. 131). Съ этимъ мнѣніемъ, вѣроятно, почерпнутымъ отъ Карамзина, дѣлавшаго такое производство (Ист. госуд. рос., т. IV, пр. 325), и основывающагося на словахъ лѣтописи: «И присла (Батый князю Данилу) вина чумъ», — согласенъ и Ž. Pauli. (Piesni ludu Rusk., т. 2 28). Данилевскій утверждаетъ, что слово это взято съ татарскаго и значитъ просто—извозчикъ. (Выб. для чт., 1857 г., Мартъ, 122). Другое же мнѣніе, котораго держатся гг. Скальковский (Ист. нов. Сѣчи, I, 289), Новосѣльскій Lud Ukr., т. 2, 133) и Закревскій (Ст. бандур., ч. I, с. 20) слѣдующее: названіе чумаки произошло отъ *чума*, для предохраненія отъ которой чумаки, идя въ дорогу, обмазывали дѣтены «штаны и сорочку», что дѣлается нѣкоторыми и теперь. Первое мнѣніе, какъ намъ кажется, положительнo не вѣрно. Какое отношеніе чумака къ ковшу? Развѣ то, что онъ иногда пилъ ковшемъ? Но пилъ вѣдь и простой земледѣлецъ ковшемъ, пилъ ковшемъ и бурлакъ, а вѣдь они не названы чумаками. Что же касается послѣдняго мнѣнія, то оно имѣетъ за себя слѣдующія основанія: чумаки, ходя въ Крымъ за солью, были едва ли не первыми, вывозившими оттуда въ Украину чуму, не говоря уже о томъ, что сами они не рѣдко заражались и умирали отъ этой болѣзни. Другой признакъ, по которому могло произойти названіе чумака отъ чумы—это внѣшній видъ его. Постоянное пребываніе при водахъ, ежедневная смазка колесъ, пыль, вѣвшаяся во все тѣло чумака, дѣлають его *чернымъ*,—что напоминаетъ чумныхъ больныхъ (Слич. Даль, Толк. слов. жив. велик. яз., ч. IV, стр. 561: *чумакъ*. каз., перм.—цѣловальникъ, кабачникъ, сидѣлецъ въ кабацѣ, что указываетъ на первоначальную функцію извозчика—торговца, какъ капиталиста вообще, *чумакъ* и *чумилка* пск.—замарашка, *чумазый*.—*чумъ*. *чумичъ* и *чумичка*—уполовникъ, чуповникъ, долгостеблый ковшъ или большая ложка для стряпухъ, куларокъ, поваровъ).

же, военномъ отношеніи. Оно затронуло всѣ стороны жизни южноруссовъ. По всей вѣроятности, оно и явилось не въ силу указанныхъ причинъ, а скорѣе подъ влияніемъ социальныхъ, экономическихъ. Тѣми славными подвигами, какими прославилось казачество, оно заявило себя не вдругъ. Сначала это было не исключительно военное учрежденіе. Козакъ южнорусскій конца XV и начала XVI в. хотя и означалъ война, но этотъ воинъ занимался торговлею и промыслами. Въ грамотѣ кievскимъ мѣщанамъ, подъ 1499 годомъ, говорится о казакахъ, которые плавали внизъ по Днѣпру за рыбою и привозили ее въ Кіевъ на продажу. Акты того времени показываютъ, что многіе изъ украинцевъ издавна имѣли обычай отправляться весною къ порогамъ и за пороги, ловить тамъ рыбу и звѣрей, а осенью возвращались въ Украину и въ украинскихъ городахъ продавали свѣжую и протолую рыбу и звѣринныя шкуры. Эти рыболовы и звѣроловы, первоначально промышленники и торговцы, вѣроятно, и положили начало славной впослѣдствіи Запорожской Сичи. Какъ извѣстно, не одни сельскіе хлопцы покидали «селища» и удирали отъ шляхетской неволи на Низъ. Тягости, лежавшія по закону на мѣщанахъ, усиленные произволомъ старостъ и воеводъ, заставляли и мѣщанство бросать издавна насиженные мѣста и уходить въ Сичъ, въ ядро вольнаго козачества, гдѣ каждому была полная свобода заниматься, чѣмъ хочешь и какъ хочешь. ¹⁾ Сюда, конечно, каждый приносилъ свое умѣнье и омытъ къ прежнимъ занятіямъ. Оттого на Запорожьѣ мы встречаемъ всѣ извѣстные тогда роды занятій. «Сичовики» занимались не одними наѣздами на татаръ или на поляковъ, не одними грабежами да разбоями, какъ предполагаютъ нѣкоторые, они занимались, и даже очень усердно, земледѣіемъ, скотоводствомъ, промыслами и торговлею. Роль ихъ въ послѣдней довольно значительна. Въ XVI, XVII и XVIII ст., Запорожье служило посредникомъ въ торговлѣ между Україною, Литвою и Польшею съ одной, и Крымомъ съ другой сто-

¹⁾ Костомаровъ. Богданъ Хмельницкій, I, стр. XX—XXV.

роны. Самое положеніе Запорожской Сичи, на перепутьи изъ указанныхъ странъ къ южнымъ морямъ и въ Крымъ, — побуждало запорожцевъ принимать дѣятельное участіе въ торговлѣ. И низовое товариство или само занималось торговлею или же становилось въ ней посредникомъ.

Извѣстно, что запорожцы въ значительной степени сами занимались солянымъ, а особенно рыбнымъ промысломъ. Последний промыселъ вели они въ большихъ размѣрахъ и даже на коммерческомъ основаніи. Кромѣ самихъ сичевиковъ, ловлею рыбы занимались и наемныя рыболовныя партіи — *мады*, приходившія въ Запорожьѣ «на зоробѣти», и управленныя особыми *исподарями*, выборными изъ низового товариства. Эти рабочіе, *арханы*, по большей части бродяги бездомные, послужили прототипомъ для извѣстнаго въ народной поэзіи типа *бурлака*.¹⁾ Чаше всего, они и оставались на Запорожьѣ. Имъ преимущественно были заселены паланки: Ингульская, Калмиуская и Буготардовская²⁾. Ловили рыбу не только для собственнаго употребленія, но и для продажи заѣзжимъ изъ Украины чумакамъ, которые или покупали, или вымѣнивали рыбу на воскъ, сало, водку и т. п. продукты, шедшіе изъ Украины на Запорожьѣ. Кромѣ того, запорожцы высылали своихъ чумаковъ въ другія страны. По словамъ Ноноччи, королевскаго секретаря временъ Хмельницкаго, запорожцы возили выжмную и соленую рыбу «мажами» даже во Львовъ, продавали ее тамъ вмѣстѣ съ волами, а сами возвращались домой на одноконѣхъ. Торговля пшеномъ была также въ большемъ ходу — его доставляли къ рѣкамъ, текущимъ въ Вислу.³⁾

Посредничество Запорожья въ торговлѣ между указанными нами выше странами заключалось преимущественно въ

¹⁾ Скальковскій. Ист. нов. Сѣчи, I, с. 232. (Въ Малороссіи сохранился еще и до настоящаго времени обычай ходить на Донъ, для заработковъ, *отъ-забрѣдъ*, ловить рыбу — *бурлачить*, *бурлаковать*).

²⁾ Скальковскій. Ист. нов. сѣчи, I, т. 241; 232.

³⁾ Ambr. Grabowski, Ojczyznie wspominki, I, 140

томъ, безъ чего была въ тѣ времена немислима внѣшняя торговля, а именно: запорожцы сопровождали въ опасныхъ мѣстахъ торговые караваны—чумацкія валки—и перевозили ихъ черезъ рѣки. По пути движенія этихъ каравановъ устроены были запорожцами *переправы* на Днѣпрѣ: Кодацкая, Микитинъ-Ригъ, Каменка. Сборы за перевозъ на переправахъ и проводы въ опасныхъ мѣстахъ составляли одинъ изъ значительныхъ доходовъ войскового скарбу. Для сборовъ этихъ существовали даже особыя команды, подъ вѣдѣніемъ особыхъ *шафарей* изъ подшафарого, писаря и подписаря ¹⁾. Сборы эти такъ увлекали сичевое товариство, что оно устраивало перевозки даже внѣ предѣловъ своихъ «вольностей», въ земляхъ Крымскаго ханства, у Кизикирмена (Бериславль), на рр. Бѣлозерѣ, Рогачикѣ и т. п. ²⁾ Ханы крымскіе, конечно, не препятствовали этому, такъ какъ лично были заинтересованы въ движеніи чумаковъ. Извѣстно, что соль въ древности составляла ханскую регалію и была однимъ изъ главныхъ источниковъ ханскихъ доходовъ. Еще изъ договора Сигизмунда Августа съ Крымскимъ ханомъ въ 1540 г. узнаемъ, что польскимъ и литовскимъ торговцамъ (чумакамъ) выговаривалось право свободно брать соль въ Кичибеевѣ (Одессѣ), Перекопѣ и Кафѣ (Керчи), «заплотивши мыто по старинѣ» ²⁾. Ради этаго «мыта», ханы крымскіе не только заботились объ устраненіи препятствій къ возможно-большему вывозу соли за предѣлы Крыма, но даже предварительно извѣщали запорожцевъ объ урожаѣ соли на озерахъ, считая козаковъ главными посредниками въ торговлѣ съ чумаками. Такъ въ XVIII ст. (1764 г.) приставъ перекопскаго промысла пишетъ Кошевому: «Благодареніе Богу, Его святымъ произволеніемъ, сего году уже выстояніе свое сдѣлавъ, соль произошла обильно противу прошедшаго году: какъ обычай, сѣла хорошо. Да при

¹⁾ Вс. Коховскій. Опытъ изуч. войскъ Богд. Хмѣл. Воен. сб. 1862 г., стр. 108.

²⁾ Солян. пром. въ Крыму, М. Медвѣдева. Сборн. свѣд. М-ва финансовъ, 1867 г., Іюнь, стр. 402.

тожъ же воды и травы въ Крыму, также и на пути вездѣ изобильно, такъ что очень спокойно нынѣ для чумаковъ, а для скота кормовъ достанетъ» ¹⁾. Подобная заботливость въ тѣ времена была далеко нелишняя. Вода и трава среди пустынной страны для чумаковъ были первымъ условіемъ, при которомъ они только и могли пуститься въ дальній путь. Запорожцамъ же прибытіе чумаковъ было весьма выгодно. Они, какъ мы сказали выше, извлекали большіе доходы, для своего скарбу, за переправы черезъ рѣчки, пролегавшія по Запорожью и за проводы «чумацкихъ ватагъ» въ опасныхъ мѣстахъ. А тогдашніе пути сообщенія были вовсе не безопасны, да иногда ихъ и вовсе не было.

Въ тѣ отдаленныя отъ насъ времена, въ «пустоширокихъ степяхъ» нынѣшней Екатеринославщины и Херсонщины—по выраженію лѣтописи—«не имѣлось ни единой стежки, ни слѣду, какъ на морѣ»: въ этой дикой пустынѣ, въ которой проѣзжающіе «познавали путь свой въ день по солнцу и краяхъ высокихъ земныхъ, и по могиламъ, ночью же по звѣздамъ и вѣтрамъ, и рѣчкамъ»,—пролегалo только двѣ чумацкихъ дороги: Черный шляхъ и Муравскій. *Черный шляхъ* назывался такъ по причинѣ опасностей, которымъ подвергались проѣзжавшіе по немъ. Въ простонародьи шляхъ этотъ именуется еще и *Шпаковымъ*, по имени чумацкаго атамана Шпака, искуснаго вожака «чумацкихъ ватагъ». Этотъ шляхъ проходилъ почти по той самой стези, что и нынѣшній торговый путь изъ западныхъ губерній. Начинаясь на Воляни, онъ идетъ до Умани, а оттуда по тайнымъ тропинкамъ, по глубокимъ оврагамъ и берегамъ степныхъ рѣчекъ доходитъ до Балты, потомъ до Ольвіополя, а наконецъ до Никитской переправы на Днѣпрѣ. *Муравскій* же шляхъ, въ древности Солоний, шелъ изъ глубины Малороссіи черезъ восточныя степи Запорожья. Пробравшись по вершинамъ Ворсклы до вершинъ рѣчки Берестоватой, впадающей въ Самару, онъ ведетъ

---

¹⁾ *ibid*, стр. 403.

дѣлю, черезъ запорожскія паланки, до границы, или рѣки Бонскія Воды (Бонка) — и тутъ уже переходить «на крымскую сторону»¹⁾. Названіе Муравскаго произошло отъ *мурасты* — мелкой травы, растущей по окраинамъ дороги. По этимъ-то *одичавшимъ шаламъ*, — какъ только весна, подсохнутъ дороги, и трава на степи зазеленѣетъ, — многочисленныя чумацкія *вады* танулись своими медленными водами

Дойдя до запорожской границы, т. е. до впаденія р. Синюхи въ Бугъ, (если шли по Черному шляху), — чумацкій атаманъ отправлялся въ *гардъ* (присмотръ, стража) и просилъ провожатыхъ. Переправляясь тамъ черезъ рѣку, за что взималась установленная пошлина — *мостовое*, — чумацкая ватка, подъ прикрытіемъ запорожскаго отряда, направлялась къ р. Мертвымъ Водамъ, а оттуда смѣнивъ провожатыхъ въ Ингульской паланкѣ, доходила до Никитина, если шла въ Крымъ, или до Кодака, если на Донъ за рыбою. За то платили въ кошевой скарбъ 8 р. до Никитина, и 10 р. до Кодака и давали небольшой *палачъ* (подарокъ) своимъ путеводителямъ²⁾. За проездъ же по мостамъ и за перевозъ на поромахъ взималось въ войсковой скарбъ, смотря по нагрузкѣ воза, отъ 2-хъ до 10-ти коп. съ *хурь*³⁾.

О пребываніи чумаковъ на Запорожьи и путешествіи по Ногайскимъ степямъ г. Скальковскій говоритъ такъ: «Въ Запорожьи чумацъ или польскій торговецъ находилъ защиту отъ гайдамакъ, пристанище у бѣлой хаты зимовника, обыкновенно стоявшей на берегу глубокой рѣчки, въ уединенной балкѣ или у вырытаго колодца обложеннаго камнемъ, съ привѣщеннымъ ведерцемъ, деревяннымъ корчакомъ и жолобомъ, для доенія людей и рабочаго скота. Хозяинъ зимовника, запорожскій козакъ, обыкновенно былъ и шинкаремъ; безопасность ватагъ чумацкихъ была для него не только долгомъ, но и ис-

¹⁾ Скальковскій. Ист. нов. Сѣчи, I, 131 и 132.

²⁾ *ibid*, стр. 182.

³⁾ Медвѣдевъ. Солин. промыс. въ Крыму, сб. М. Ф. въ 1867. VI стр. 463.

точникомъ прибыли: онъ хорошо зналъ, что слава доброго зимовника распространяется скоро не только въ Украйнѣ, но и за-границею. Къ тому же, исключая разбойничьихъ нападений гайдамаства, и то ночью на одиночныхъ ватажанъ или неосторожныхъ молодыхъ, стерегущихъ скотину, — караваны могли быть спокойны на Запорожьѣ, какъ дома. Въ случаѣ обиды, всякій зналъ, что или панъ-полковникъ пограничный, или разъѣзжныя команды, или даже и войсковая старшина жестоко накажетъ, кѣмъ палуна или грабителя.

Но, перешагнувъ за Днѣпръ, у Никитина перевоза, чумаки мазаль свою рубашку и одежду дегтемъ, изъ предосторожности отъ «чумы и гадины», заражалъ *рушничью*, добывалъ изъ воза *списа*, а на груди, на ремешкѣ, вѣшали *адманъ* въ которомъ хранился *яриликъ*. Въ погайской степи уже не сель, ни зимовниковъ не было; хорошо еще, если «трава уродила» и вода «въ полевыхъ рѣчкахъ не повисыкала», а то уже не у кого достать ни корму, ни водопоя. Отъ запорожской границы до самой Перекопской *башты*, не увидать уже ничего, кромѣ табуновъ или стадъ татарскихъ, бѣсъ годъ блуждающихъ съ чабанами, также дикихъ, какъ и ихъ лошади. Въ голой степи, вдали отъ аула, погайцы не боялись никого и для нихъ зарѣзать двухъ-трехъ ватажанъ, отнять скотину или хлѣбъ считалось молодечествомъ. А сколько обмановъ на соляныхъ озерахъ, сколько обидъ въ *баштѣ* отъ всякаго рода дыздарей, имановъ и каймакановъ! 1).

Вообще путешествія чумаковъ въ тѣ времена рѣдко обходились безъ «пригоди»: или гайдамаки набѣгутъ и ограбятъ чумацкую валку, или татары. Опасности были такъ велики что въ окрестностяхъ пороговъ, по словамъ Боплана, путешествие съ сотнею, даже съ тысячею человекъ, не безопасно, такъ какъ татары, не имѣя постоянныхъ жилищъ, то-и-дѣло разъѣзжаютъ отрядами въ 5, 6—10 тысячъ 2). По причинамъ та-

1) Скальковский. Изг. Нов. Сѣч., т. 6, стр. 133—134.

2) Бопланъ. Описание Украины, стр. 21.

кихъ опасностей очень долго и поддерживалась древняя *армія*. Чумаки въ одиночку никогда не пускался въ такой опасный путь—и чумаки ѣздили не иначе, какъ «ватагами—*о́лками*.» Въ случаѣ же набѣга гайдамаковъ или ногойцевъ, съ цѣлью пожитья чумацкимъ добромъ,—чумаки дѣлали изъ возовъ *таборъ*, который столь же трудно было взять, какъ и укрѣпленный лагерь.

Всякая валка имѣла своего выборнаго *отамана*, который шелъ съ своимъ возомъ всегда впереди валки. Отаманъ всегда избирался изъ чумаковъ бывалыхъ въ дорогахъ: онъ указывалъ путь, опредѣлялъ дневныхъ и ночныхъ сторожей для скота, распоряжался часомъ ѣзды и отдыха, разбиралъ ссоры между ватажанами и т. п. Кромѣ отамана, каждая валка имѣла еще и другое должностное лицо—*кухаря*, т.-е. кашевара, на возу котораго находились стѣстные припасы, а также *казанъ* и *таганъ*—символы его званія.

Такимъ образомъ организованная и вооруженная чумацкая валка медленно подвигалась изъ Украины, Литвы или Польши въ Крымъ—за солью, или къ рыболовнымъ притонамъ—за рыбу. Затѣмъ, набравши въ Крыму соли, за которую турецкое правительство въ перекопской башнѣ взимало извѣстную плату, или же накупивши на рыбныхъ ловляхъ (тафахъ) рыбы ¹⁾, чумаки возвращались обратно домой по «шляхамъ», одиночно тянущимся среди безлюдной и безводной степи,—шляхамъ до того длиннымъ, что видѣ ихъ внушилъ даже малоросамъ загадку: «лежитъ гася—протяглася; якъ устане, то й неба достане»!

Но путешествія по этимъ «шляхамъ» не рѣдко оканчивались несчастіемъ. Отбившись отъ родины, въ чужой и да-

¹⁾ Приведемъ цѣны, существовавшія въ XVII и XVIII-мъ в. на предметы чумацкаго промысла. Дегтю ведро государево—1 к.; рыбы сеньги—1½ к. десятокъ; сала свиного фунтъ—7 к.; хлѣба пшеничнаго фунтъ—3 к.; соли у вольныхъ торговцевъ пудъ—¼ к.; казенной—½ к.; иива ведро—23 к.; меду патоки ведро 2 р. 20 к.; горілки пѣнной ведро—50 к.; полугарной—1 р. 20 к.; сивухи—60 к.; масла коноплянаго ведро—1 р. 40 к. Свѣдѣнія эти извлечены изъ полуистинныхъ дѣлъ Гадячскаго полкового архива.

лекой странѣ, чумаки иногда встрѣчали врага гораздо болѣе опаснаго, чѣмъ отсутствіе воды и кормовъ, чѣмъ степные «вовки-сироманці», отъ которыхъ не было отбою, чѣмъ притаившіеся въ кочкахъ грабители, «харцизи», или же полудикія шайки татаръ. Достигнувъ черноморскихъ портовъ, чумаки иногда, вмѣсто пріюта, встрѣчали чуму и тогда жизнь цѣлой валки была въ опасности. Напрасно домашніе выжидала чумаковъ съ дороги: только одинокій крестъ гдѣ-нибудь за городомъ, или въ степи, могъ напомнить прохожему объ исчезнувшей жизни... Эта-то бездомная, скитальческая, полная тревогъ и лишеній, сопряженная съ опасностію, жизнь чумака дѣйствовала на народное воображеніе, возбуждала въ различныхъ видахъ чувство и вызывала народное творчество, рисующее оригинальный типъ чумака во всѣхъ его положеніяхъ. Чумацкія пѣсни, то исполненныя неподдѣльнымъ лирическимъ воодушевленіемъ и восторгомъ, то поражающія истиннымъ трагизмомъ, — остались памятникомъ того чумачества, какое спасено и развито было козачествомъ. Позже, когда козачество утратило свою славную въ теченіи слишкомъ трехъ столѣтій роль, — чумачество стало пріютомъ для угасшаго рыцарства. Притупивши «гострі шаблі» и «списы», спасенные, быть можетъ случаемъ отъ новаго закрѣпощенія, собственнымъ старшинамъ — даже иногда родичамъ, — козаки подружились съ медленными волами и предались исключительно чумачеству. Но и въ этотъ третій періодъ чумачество доживаетъ уже свой вѣкъ.....

Въ наше время чумаки встрѣчаются вездѣ, гдѣ только слышна южнорусская рѣчь. Въ Полѣсьи, на Волини, въ Подоліи и Украинѣ извѣстно названіе чумака. Хотя въ каждой изъ этихъ мѣстностей чумаковъ, имѣя многія общія черты, разнообразятся вслѣдствіе мѣстныхъ требованій и особенностей, но существуетъ собственно два главныхъ вида чумаковъ. На берегахъ Стыри, Горыни и Березины, въ такъ называемомъ Полѣсьи, чумачество уже издавна приняло значеніе извозни-

чества) южн Подолій, право-и лѣво-бережній Украинѣ (Кіевской, Полтавской, Черниговской, и Харьковской. губ.) чумаки образовали изъ себя особый, промышленный классъ, собственно и известный подъ этимъ именемъ. Сбытъ лѣсныхъ продуктовъ, потѣшука заставлялъ чумака тапнуться къ торговымъ пунктамъ на Днѣпрѣ, Днѣпѣ и Вишѣ: чумаки занимались доставлять туда деготь, лѣсъ, поташъ, гдѣ оставлялъ эти произведения своей мѣстности, набиралъ, если случалось, новыѣхъ и возвращался домой. Совершенно иное чумачество въ Подоліи и Украинѣ: тутъ оно до настоящаго времени почти совершенно сохранилось въ своемъ первоначальномъ видѣ. Отправляясь въ Крымъ или Бессарабію за солью, на Донъ или къ Днѣпровскимъ лиманамъ за рыбою и набравши тамъ подные возы этого «добра», — чумаки сами потомъ развозятъ его по ярмаркамъ и занимаются продажей. Если тамъ чумаки играли убогую, прозаическую роль извозчика, то тутъ, пробѣдая по поэтической, полной воспоминаній мѣстности, при относительно-богатствѣ, чумаки получали и поэтическую окраску, и болѣе уваженіе народа: «то люди буваді, говорится о нихъ. — свѣтліи свѣта, багачо бачили, багачо знають...» И дѣйствительно чумаки, сравнительно съ нашимъ простолюдиномъ, «багачо бачили, багачо знають...» Послѣ упадка козачины, чумаки всепаче не переставали ходить по старымъ татарскимъ и заноросшимъ шляхамъ, — они одинъ еще жилъ среди зеленыхъ степей, одинъ заглядывался на высокія украинскія могилы — нѣмые памятники козацкой славы, видѣлъ «темный лугъ», бывшій отцемъ козачины, пробѣжалъ черезъ пустынный руины «матери-Січі»... Окруженный такою поэтическою обстановкою, при выгоды самаго промысла, чумаки такъ полюбили его, что не расстаются съ нимъ вотъ уже нѣсколько вѣковъ. Промыселъ этотъ переходя «отъ діда-прадіда», сталъ наслѣдственнымъ занятіемъ, вошелъ въ народный обычай украинца. Нѣтъ того села на Украинѣ, въ которомъ бы не было нѣсколькихъ семей чумаковъ, а нѣкоторые села, пре-

мущественно воязачи, исключительно занимаются чумацеством¹⁾.

Въ 1871 г. въ газетахъ сообщено было извѣстіе, показавшееся многимъ невѣроятнымъ. Разсказывалось, что у чумака, занимавшагося чумацествомъ въ нашъ вѣкъ, украдено было 560 тыс. р. Одному изъ корреспондентовъ «Харьков. Вѣд.» довелось видѣть этаго чумака и записать разсказъ его о чумацкомъ промыслѣ. Считаемо не лишнимъ подѣлиться съ читателемъ выдержками изъ этаго интереснаго разсказа. «Мнѣ 62 года и мой отецъ былъ богатый человекъ; онъ ходилъ въ Крымъ и на Донъ съ 25 и болѣе своихъ собственныхъ паровицъ, на собственные деньги покупалъ рыбу и соль. Съ 1829 г. мнѣ поручили чумацкій промыселъ, которымъ я и занимался 40 лѣтъ. Во все это время со мною никогда не ходило по рыбу меньше 50 паровицъ, но большею частію отъ 70 до 100 паровицъ моихъ собственныхъ; когда же, по моимъ расчетамъ, была выгодна покупка рыбы, тогда я нанималъ по 30 и 50 чужихъ паровицъ. Покупка рыбы и соли всегда производится на наличныя деньги: на Дону рыба, а въ Крыму соль иначе не продается; да и вообще чумаки въ кредитъ своей торговли не вель. Расходъ чумака въ дорогѣ самый ничтожный. Въ губерніяхъ: херсонской, екатеринославской, таврической и въ землѣ войска донскаго въ рѣдкомъ мѣстѣ приходилось платить за пастьбу скотины по 2 и рѣдко по 5 коп. отъ штуки, а большею частію еще просили насъ пасти воловъ нашихъ на степи, такъ какъ на мѣстахъ, гдѣ паслись въ степи чумацкіе волаы—на *сбойінахъ*, лучше родится хлѣбъ. При 5 паровицахъ шелъ одинъ чумакъ—*наймитъ*, который получалъ 25 р. въ годъ. Нужные для чумака въ дорогѣ про-

---

¹⁾ Только однихъ постоянныхъ чумаковъ въ Полтавской, Черниговской, Кіевской, Харьковской, Курской, Воронежской и Орловской губерніяхъ считается ²⁾ кроме того есть еще множество временныхъ чумаковъ, занимающихся эт
ложъ между прочимъ, въ свободное время. (A. Bouschen. Aperçu stat. de fe
de la Russie, p. 218).

дукты, какъ-то: сухари, крупа, пшено, сало и мука гречневая и пшеничная были своего хозяйства—неповушные. Въ послѣднее время подорожали и увеличились дорожные расходы: теперь приходится платить наймиту по 30 и 40 р. въ годъ, да за пастбу воловъ среднимъ числомъ по 10 коп. отъ вола, теперь и рыба на Дону продается втрое и четверо дороже, чѣмъ за 30 и 40 лѣтъ тому назадъ. Главный товаръ, который я по преимуществу покупалъ—чехонь; другіе же сорта рыбы, каковы: чабакъ, тарань, сула, судакъ, боковня я покупалъ иногда мало, иногда много, смотря по цѣнѣ, ибо они въ продажѣ менѣе требуются. На чумацкѣй возъ набиралъ: чехони 4000 штукъ, чабака отъ 1.100 до 1.300 шт., сулы лучшей 1.300 шт., тарани 7.000 шт., судака 6.000 шт., боковни по 3.000 и 4.000 шт. Въ 30-хъ годахъ на заводахъ продавалась чехонь отъ 7 до 12 р. за тысячу, а по привозѣ продавали тысячу, по 25 и 35 р.; чабакъ покупался отъ 20 до 30 р., а продавался по 80 и до 100 р. за тысячу; сула въ той же цѣнѣ, что и чабакъ; тарань покупалась отъ 2 до 6 р., а продавалась отъ 12 до 20 р. за тысячу; судакъ—немного дороже тарани; боковня—въ одной цѣнѣ съ таранью. До времени перемѣны ассигнацій на кредитные билеты, я изъ оборота деньгами зарабатывалъ столько, что этотъ барышъ покрывалъ всѣ дорожныя издержки, а именно: въ кievской г., въ которой по преимуществу я продавалъ рыбу, серебряный рубль принимался въ 3 р. 50 к. асс., полуимперіаль въ 18 р. 2 к.,—на Дону же серебряный рубль принимали въ 4 р. асс. а полуимперіаль въ 20 р. 60 к. Тогда я покупалъ рыбу на Дону всегда на звонкую монету: золото меньше занимало мѣста и меньше вѣсу. Въ послѣдній годъ уничтоженія старыхъ ассигнацій серебрянный рубль на Дону шелъ въ 4 р. 60 к. асс., полуимперіаль въ 24 р. асс.; между тѣмъ, какъ у насъ при продажѣ рыбы и даже при промѣнѣ ассигнацій на звонкую монету лажу не было. Иной разъ я возилъ на Донъ хлѣбъ, ибо случалось, какъ въ 1832 г., что у насъ пудъ хлѣба стоилъ

10 к., а на Дону я продавалъ по 80 коп. По большей части я покупалъ рыбу на косахъ и отмеляхъ Азовскаго моря, подлѣ городовъ Ростова и Азова. Ходилъ я за рыбою два раза въ годъ: весною въ концѣ марта или началѣ апрѣля, смотря по погодѣ, за недѣлю или двѣ до праздника пасхи,—если съ товаромъ, то шелъ 5 недѣль, а порожнякомъ поспѣвалъ въ 3¹/₂ недѣли, къ Петровкѣ возвращался;—въ осеннюю ходку отправлялся послѣ Петра, возвращался къ филиповкѣ; иной годъ ходилъ третій разъ въ Одессу съ пшеницею, откуда привозилъ соль—для чумака менѣе всего выгодный товаръ. Въ продолженіи 40 лѣтъ чумачества, я каждый годъ зарабатывалъ отъ торговли рыбою не меньше 12 тыс. р. Кромѣ того мы сѣяли много хлѣба и, не имѣя нужды въ деньгахъ, продавали его тогда только, когда были хорошія цѣны. При нашей трезвой и скромной жизни, если бы насъ не разорялъ помѣщикъ, пользовавшійся своимъ крѣпостнымъ правомъ, отъ котораго мы, послѣ тяжкихъ испытаній и разореній, избавились только въ 1848 г., мы бы до сихъ поръ имѣли миллионъ рублей » ¹⁾

Но не въ одномъ только торговомъ отношеніи чумаки служили для своего края: они не рѣдко бывали и кредиторами всегда безденежнаго села. Не говоря уже о повсемѣстномъ кредитѣ продуктами чумацкаго промысла, а особенно солью которую чумаки отпускали постоянно, для односельчанъ, въ долгъ—до *нового хлѣба*, т. е. до лѣтняго урожая,—нѣкоторые изъ болѣе зажиточныхъ чумаковъ являлись и денежными кредиторами. Нужны ли селянину деньги на постройку, «хати», выдавалъ ли онъ замужъ дочь или женилъ сына чтобы «справить весілля», къ кому обратиться за помощью? Кредитныхъ учрежденій тогда не было, или они пугали неграмотнаго крестьянина своими формальностями. И онъ обращался къ чумаку, который и помогалъ при нуждѣ. Иногда чумаки выручали изъ бѣды, когда приходилось уплачивать «по-

¹⁾ Кіевлянинъ. 1867, № 69.

душне» и т. п. Но такіе чумаки въ послѣднее время уже весьма рѣдки.

Теперь вообще замѣтно вырожденіе чумаковъ-торговцевъ и преобладаніе чумаковъ-извозчиковъ *хуричи́ків*. Не только на Полѣсьи и Волини, но даже въ Подоліи и Украинѣ—особенно въ Харьковской губ.—началъ чумачествомъ извозничествомъ замѣняться чумачество-торгашество ¹⁾. Какъ переходная ступень отъ послѣдняго къ первому явилась совмѣстность занятій—и извозъ, и торговля. Теперь весьма часто бываетъ, что чумаки, ѣдущіе въ Бессарабію, Крымъ или на Донъ, набираютъ по дорогѣ товаровъ, для доставки ихъ въ Одессу ²⁾, Херсонъ, Николаевъ, Мариуполь, Бердянскъ и т. д., и, получивши за извозъ деньги, отправляются въ мѣста, служащія цѣлью чумачества, покупаютъ тамъ соль и рыбу и возвращаются домой уже съ своими товарами.

По времени выѣзда чумаковъ изъ дому, народъ далъ имъ особыя названія. Чумакъ бываетъ *ранній*, *серѣдній* и *пизній*. Какъ только весна освободитъ землю отъ ледяной коры, какъ только «заспиае жаворонскъ у лузі»—чумакъ выходитъ въ дорогу. Это чумакъ «ранній». Проведя въ дорогѣ недѣль 5, 6, чумакъ возвращается домой «на жнивѣ». Хорошенько выкормивши воловъ, давши имъ и себѣ порядочный отдыхъ,—чумакъ снова идетъ въ дорогу «объ Или» (20 іюля). То чумакъ «серѣдній». А «пизній» чумакъ, т.-е. «осінній». ѣдетъ въ дорогу «передъ Покровсю».

Такое постоянное скитаніе по дорогамъ, полусѣдлая, полукочевая жизнь положила особенный отпечатокъ на лицо

¹⁾ Двѣ трети вывоза изъ черноморскихъ и азовскихъ портовъ на сумму въ 60—40 милліоновъ р. с. состоитъ изъ товаровъ, приведенныхъ сухопутно, и чумаки—главнѣйшіе участники въ этой доставкѣ. Перевозка товаровъ по тракту отъ Харькова до Таганрога стоила въ 1860-хъ годахъ 1½ милліона р. с. (Географ. извѣст. 1865 г., 5 января.)

²⁾ Сухопутная доставка одного хлѣба въ одесскій портъ до открытія балтской желѣзной дороги поглощала 6 милліоновъ р. с. ежегодно. (Мат. для геогр. и стат. Херсонской губ., I, 286).

чумака; а одиночество, полное тревогъ дорожной жизни, образовало въ немъ нѣсколько суровый характеръ съ оттѣнкомъ грустнаго міровоззрѣнія. Чумаки по большей части молчаливы, угрюмы, смотрятъ на жизнь съ затаеннымъ презрѣніемъ, во всѣхъ ствoихъ поступкахъ обнаруживаетъ полную самоувѣренность; но при этомъ всегда исполненъ ироніи и готовъ насмѣшить окружающихъ, сохраняя собственное достоинство. Крѣпкое сложеніе, мужественныя черты лица, длинные усы и длинная, закрученная за ухо, чуприна придаютъ особое выраженіе чумаку, такъ что его не трудно отличить въ толпѣ. Вотъ видишь его на ярмаркѣ, въ высокой бараньей шапкѣ, въ свитѣ, слегка наброшенной на плечи, съ гордо поднятою головою, пробирается онъ среди селянъ. Вотъ, съ внутреннимъ самодовольствомъ подошелъ онъ къ огромнымъ воламъ, спрашиваетъ о цѣнѣ, торгуетъ—и, схвативши сильными руками вола за рога, ставитъ его на колѣни; оглядывается—видитъ толпу жидовъ—и однимъ взмахомъ батога или приподнятымъ кулакомъ жида разогнаны. Идетъ дальше—и легкимъ толчкомъ ноги, какъ бы нечаянно опрокидываетъ съ дегтемъ боченокъ и тутъ же расплачивается за убытокъ, или—тоже словно нечаянно—упускаетъ «паляницу» въ бочку меду и заявляетъ претензію, что испачкалъ хлѣбъ... При встрѣчѣ съ дівчиною—шепнетъ ей на ухо нѣсколько словъ и, наконецъ, протискиваясь сквозь толпу, пробирается въ середину кружка и останавливается передъ «дѣрникомъ», заложивши назадъ засмоленные руки... Гордое и веселое лицо чумака, при первомъ звукѣ родной, заунывной думы, принимаетъ невыразимую грусть: дикимъ взоромъ смотритъ онъ на пѣвца, склонивши на грудь голову—и тысяча разнообразныхъ думъ и воспоминаній переплываютъ въ душѣ его и погружаютъ его въ долгое молчаливое раздумье... ¹⁾

Но обратимся къ народнымъ пѣснямъ и посмотримъ, какими красками нарисовало чумаковъ народное творчество.

При этомъ впрочемъ считаемъ не лишнимъ сдѣлать на счетъ его слѣдующія два замѣчанія: 1-е) предупреждаемъ читателя, чтобы онъ встрѣчающіяся въ пѣсняхъ собственныя имена не принималъ за дѣйствительныхъ лицъ. Народная пѣсня часто извращаетъ, коверкаетъ имена или приурочиваетъ къ нимъ такія событія и явленія, которыхъ героями никогда не были поименованныя лица. Такъ напр., нерѣдко Морозенко называется чумаченькомъ, и т. п. Народъ въ своихъ пѣсняхъ въ продолженіи цѣлыхъ вѣковъ остается вѣренъ однимъ и тѣмъ же *лицамъ*; но лица эти, въ разные эпохи, представляются намъ въ разныхъ положеніяхъ различными *личностями*. 2-е) Народная поэзія, а особенно малорусская, изображая какое-либо явленіе изъ народной жизни, или воспѣвая чувство, рисуетъ ихъ не одними реальными чертами дѣйствительности, а—подобно искусству образованнаго класса—употребляетъ для этого аллегорію, метафору, гиперболу и т. п., и пользуется возможными, *типическими* чертами. Въ пѣсни, напр., воспѣта погоня за чумакомъ дівчины, которая останавливаетъ своего милаго среди поля и предлагаетъ ему вымыть «штани та сорочку.» Да не подумаетъ читатель, что это—реальный фактъ, обыденное явленіе дѣйствительности. Нѣтъ, это только художественный приѣмъ, не болѣе. Такимъ образомъ народное творчество выражаетъ то чувство тоски и печали, которое можетъ погнать дівчину за чумакомъ въ погоню, а такъ же—то сильное чувство нѣжности, которое заставляетъ дівчину обратиться къ своему милому «чумаченьку» съ несбыточнымъ предложеніемъ—«випратъ» дегтярные «штани и сорочку.»

III.

Чумаки дома.

Пока чумаки у себя въ селѣ, онъ весьма немногимъ отличается отъ «хлібороба», крестьянина: занятія его не выходятъ изъ круга обыденныхъ занятій украинца: онъ также орегъ,

сѣть, косить, молотить, какъ и простой земледѣлецъ; также живетъ въ семьѣ, придерживаясь всѣхъ обрядовъ и обычаевъ земляковъ своихъ; также, если холостъ, ходитъ «на улицу» и «вечерниці», какъ и остальные парубки,—также «вохається за дівчиною». Но народъ, можетъ быть, вслѣдствіе зажиточности и порядочности чумаковъ, обружаетъ ихъ особымъ уваженіемъ. Вообще о чумакахъ народъ высокаго мнѣнія: чумаки «чвалаями ходять, говорить пословица, а бісівъ проводять!» Эпитеты, которыми въ пѣсняхъ награждены чумаки, дышатъ большимъ почетомъ и вѣжностью: они—«славні чумаченьки»; «люде на все гѣжі и пригожі», «чумаченьки молоді», «чорноброві» и т. п. Загорѣлое на солнцѣ, мѣднокрасное, лицо чумацкое именуется «лицо козаче»; чумака «на личеньку—вращий рожі» и т. д.

Красота чумака, разумѣется, особенно трогаетъ сердце «дівчини»,—такъ какъ чумака—

На те й мати родила,
Щоб дівчина любила!

Случай, конечно, сводитъ чумака съ дівчиною очень скоро. Чумака самъ ищетъ только встрѣчи, чтобы объяснить ей свои чувства. Пѣсня говоритъ, что, когда чумака пасъ воловъ, а дівчина, набравши воды шла домой,—

Чумака воли покидає
Та дівчину доганяє,
З відер воду виливає
И *серденьком* називає...

Подобная неожиданность, если и озадачила задержанную дівчину, то не остановила, а напротивъ подогрѣла чувство ея къ чумаку. Начинается романъ, иногда покровительствуемый домашними, особенно матерью, иногда нѣтъ.

Тихо и безмятежно плывутъ для нашего чумака и для дівчини дни за днями. Она ласкаетъ его то «над криницею», вышедши вечеромъ за водою «з відрами», то «підъ килинцемъ» то «під повіткою» она готова отдать свою душу, чтобы только доставить счастье «милому». Любовь дівчини-украинки

не пустая «утіха», не інтрига, вызванна ничтожнымъ самолюбіємъ, и не напускное чувство, нерѣдко встрѣчающееся между нашими поповнами и полуобразованными барышнями: дівчина дѣйствительно любить своего «милого чумаченька». Она будетъ не спать цѣлыя длинныя зимнія ночи, чтобы только вышити «чумаку рукавця».

Дівчина просить у матери: поѣхать «у місто до торгу», купить «за три копи голку», таже «червоного шовку» и «малювані п'яльця»:

Я вишию—вишпугу
Чумаку рукавця!

Мать не поскупилась, купила все необходимое, и дівчина—

Шовком шила, шовком шила,
Золотом рубила—
За-для того чумаченька,
Що вірно любила;
Шовком шила, шовком шила,
Біллю вишивала—
Таки своїму чумаченьку
Правду висказала...

Между чумакомъ и его дівчиною не существуетъ недомолвокъ, терзающихъ душу. Дівчина не умѣетъ таить своихъ мыслей передъ своимъ милымъ: что у нея на сердці, то и на языкѣ:

Сватай менс, чумаченьку,
Рано й у неділю:
Буду просить у матінки—
Нічого не вдію...

Буйное сердце, съ которымъ бѣдная «дівчина» «нічого не вдіє», и заставляетъ ее обратиться къ матери:

Пора, мати, жито жати—
Колос похилився:
Пора, мати, заміж дати—
Голосок змінився...

Мать, не желаетъ такъ скоро разстаться съ своею «дитиною любовою»,—она рада, что дождала своей «підмочи»,—отвѣчаетъ:

Хоть колос похилився—
Стббдо зелененьке;
Хоть голосок и змінився—
Личко молоденьке!

Это обстоятельство на нѣкоторое время останавлюваетъ дівчину; но время это коротко: «у дівочькѣмъ сердці» тревога тоска... Она съ нимъ «нічого неvdіе», и прямо наконецъ, объявляеть матери:

Ой піду я, моя мамо,
Та за його заміж,—
Як ти мене та не'даси,
Дак я й умру зараз.

Но матери чумаєтъ, почему-то, не нравится: она въ немъ видитъ «не пару» для своей дочери и желала бы для нея другого мужа: она отвѣчаетъ, что ей легче дочь свою «дома поховати», нежели за «такого» замужъ отдать.

Дівчина взгрустнула еще больше отъ такого категорическаго отвѣта, она не разъ, вѣроятно, проглотила и слезу горючую... она готова бы и умереть, какъ говорила, но у нея еще «невмерла надія», дающая ей нѣкоторую бодрость. «Дівчина» увѣрена, что мать возможно «ублагати», ибо извѣстно сердце матери украинки: она ни въ чемъ не откажетъ своему дитяти, все готова сдѣлать для его счастья. Питая такія надежды, дівчина всетаки не оставляетъ своего любимаго «чумаченька»:

Буду ходить, буду топтать (говорить она)
Чумакови стежки!

Минула осень; проходитъ уже и зима; блеснуло уже и «сонце веснянее»—и птицы длинными ключами потянулись изъ «вирія» сопровождаемыя радостными, привѣтными, криками ребятишекъ: «нате вам на гніздó, а нам дайте на добро?!» уже и «зозуля закувада у лузі», и «соловейко» начинаетъ «щебетати—весну закликати», наконецъ, и—

Весна красна наступає,
Изъ стріх вода капає...

Чумацькь вышелъ изъ хаты подложитъ воламъ корму—видить: «сонце веснянее» таки-довольно высоко поднялося и грѣть уже довольно сильно, словно манить въ путь-дорогу. Да чумаку уже и «мандрівочка пахне», и «дорога чхаецца»... Тутъ-то настають для дівчини невеселые дни, нерадостныя ночи.

Чумацькь, ея милый, чтобы внезапнымъ отъѣздомъ «не вразити у серденько» любимую дівчину, старается заранѣе приучить ее къ мысли о разлуцѣ. Онъ ее спрашиваетъ:

Ой чи будеш, молода дівчино,
По минн журиться,
Та якъ піду у Крым по сіль,
Та буду баряться?

Дівчина отвѣчаетъ на это тоже полу-шутя:

Ой не буду, чумаченьку,
Далекі не буду:
Не внідеші за нові ворота—
Я тебе й забуду!..

Хотя все это «жарты» (смѣхъ, шутки), хоть это тоже любовь, хоть, наконецъ, и сама дівчина знаетъ, что чумаку сидѣть дома не приходится,—однако вопросъ чумака спугнулъ любящее сердце дівчины: оно будто сильнѣе сжалось:

Жартуй, жартуй, чумаченьку,
Жартуй изо мною,—
А якъ підеши у дорогу—
Буду плакать за тобою...
Жартуй, жартуй, чумаченьку,
Жартуй, коли любиш;
А якъ підеши у дорогу,
То мене й забудиш...

И бѣдная дівчина, грустная, опустила на грудь голову... Прилетаетъ «зозуленька сивесенька»—эта истолковательница предчувствій сердца и вѣщуныя бѣды да печали—и начинаетъ «кувать жалібненько»... Дівчина тогда поняла, что сердце ея не даромъ сжималось: оно предвѣщало скорую, неминуемую разлуку—и начала «вздихати вѣженько»...

Впрочемъ дівчина не носится съ своею печалью: она, напротивъ, старается ее прятать отъ всѣхъ и никому не ввѣряетъ ее,—даже боится, чтобы мать не узнала. А печаль эта все больше и больше охватываетъ сердце дівчины: съ каждымъ днемъ, приближающимъ разлуку, тоска все больше усиливается... Напрасно дівчина старается укрыться отъ матери: материнскій глазъ все видитъ:

Мела хату, мела сіни,
Та й загадалася...
Вийшла мати води брати,
Та й догадалася.
Вийшла мати води брати,
Та й стала питати:
„Чого стала, моя доню,
Важенько вздихати?“

Дівчинѣ, застигнутой въ распахъ, невозможно уже скрыть отъ матери причину своей грусти, да ей уже и самой становится не въ силу, и она признается:

Ой якъ мині, моя мати,
Важко не вздихати?—
Пригнав чумакъ сім пар волівъ,
Та й став запрягати!..

Но что же дѣлать чумаку? Не сидѣть же ему, «згорнувши рученьки», возлѣ дівчины, заглядываясь на ея «варіі очі», на ея «чорніі брови», да на «личенько біленьке»... Ему нужно *грошей заробляти*. А «чумацъки гроші, говорятъ пословица, то в возі, то в перевозі». Это-то именно и составляетъ главное побужденіе къ чумачеству. Какъ въ старину чумаки ходили въ дорогу «ради своего торговаго дѣла», такъ и въ настоящее время ихъ гонитъ въ дорогу та же причина. Потому напрасно видятъ въ постоянномъ скитаніи чумаковъ по дорогамъ какое-то безотчетное влеченіе къ странствованію или жажду славы. Условія чумацкаго быта гораздо проще объясняютъ это будто бы безотчетное стремленіе къ скитанію: во-первыхъ, матеріальною выгодною, какую чумаки получаютъ

отъ своего промысла; во-вторыхъ, привычкою къ занятію имъ, а въ-третьихъ—стремленіемъ къ болѣе легкому и возможно болѣе благодарному труду,—какимъ чумачество является сравнительно съ хлѣбопашествомъ. Потому, чумакъ, которому дѣвчина совѣтуетъ оставить чумачество, а идти лучше косить траву,—видитъ въ этомъ для себя обиду:

Ой шоб же ти, дівчинонько,
Того не діждала,
Щоб рученька смоляная
Травиченьку тїла!

Тяжесть налоговъ, отсутствіе заработковъ другимъ путемъ, тоже гнало чумаковъ въ дорогу, чтобы добыть денегъ для заплаты податей. Въ пѣсни поется:

Не ходили б ми по тих дорогахъ,
Як-би було чим оплатиться!

Чувство самосохраненія также иногда заставляетъ отправляться въ дорогу. «Бідна сірѣма», у котораго умираетъ отецъ и мать, а его самого «побила лихая година»—хотятъ «у некрути взять»,—рѣшается бѣжать отъ предстоящей невеселой солдатской жизни:

Ой запражу я води у всі чотири вози—
Піду на Дін риби брать!

И бѣгство нерѣдко бываетъ его спасеніемъ.

Побужденіемъ къ чумачеству бываетъ иногда какое-нибудь несчастье, причинившее человѣку «горе невимовное». Вообще всякая невзгода, всякое горе, влечетъ человѣка вдалѣ отъ того мѣста, которое напоминаетъ давно случившееся, пережитое, но милое его сердцу, какъ, напримѣръ, несчастная любовь. Парубокъ, любивши «щиро дівчиноньку», намѣреваясь съ нею «на рушничку стати», когда видитъ, что его дѣвчину «до шлюбу ведуть» съ «нелюбомъ», а у него только—«серце вѣане: любив, та не взяв»,—желая изгладить изъ памяти и ту «криниченьку», что копалъ для своей дѣвчины, чтобы она вышла туда «по воду»,—съ тоски да съ горя, рѣшается:

Ой думав я жениться,
А тепер не буду:
Куплю собі сім пар волів—
Чумакувать буду!

Несчастія *семейной жизни* также гонять чумака изъ дому. Жена чумака, догнавши его въ дорогѣ, спрашиваетъ:

Чом не хочеш ти робити
И дома сидіти?
Чом не хочешъ жить зо мною
На білому світі?

Чумакъ вмѣсто отвѣта предлагаетъ ей другой вопросъ:

Ой ти ж мила, мое сердце,
Ой де жъ ти бувала:
Чи у полі лён ти брала,
Чи пшеницю жала?..

Получивши въ отвѣтъ, что жена «въ полі лёнъ не брала, пшениці не жала, а нездужала робити—з похмілля лежала». — чумакъ погоняетъ себѣ дальше... Въ другой пѣснѣ несчастная семейная жизнь, охарактеризованная самою же чумачихою, служитъ тоже причиною «мандрівочки» чумака. Жена спрашиваетъ:

Ой куди ж ти, чумаче, мандруеш
Кому мене, сердце, даруеш?
Люде вже йдуть у поле орати—
Ми з тобою у корчму гуляти;
Та вже люде в полі поорали—
Ми з тобою в корчмі прогуляли... и т. д.

Такая жизнь не привлекательна: она не можетъ заставить спокойно сидѣть дома. И мужъ такой жены бѣжитъ отъ нея. Онъ рѣшается полюбить «мандрівочку—рідну тіточку», сдружиться съ волами «сивими, половими», а взамѣнъ того счастья какое должна доставлять тихая семейная жизнь, найти утѣшеніе среди «товариства веселого», въ кругу «славнихъ чумаченьків-бурлаченьків».

IV.

Выѣздъ изъ села и проводы.

Чумаки въ старину ходили въ дорогу не иначе, какъ только *артілю*,—ѣхали всегда *валкою* подъ предводительствомъ *атамана*; то же самое дѣлается и теперь. Чумаки одинъ никогда не выходитъ въ дорогу: у него непремѣнно есть «славне товариство». Обыкновенно чумаки одного, а иногда и нѣсколькихъ сосѣднихъ селъ условливаются между собою о времени выѣзда и о мѣстѣ сбора. Условіе непремѣнно должно быть исполнено, иначе нарушившій его чумаки будетъ оставленъ своими товарищами. Мѣстомъ для сбора чумаковъ бываетъ почти всегда *виинъ* за селомъ—*миданъ*.

И вотъ, въ назначенный день и часъ, каждый изъ чумаковъ, поправивши хорошенько вѣзы, выкормивши воловъ, набираетъ извѣстный—тоже условленный—запасъ пшена на кашу, муки на галушки, сала и т. п. припасовъ, и выѣзжаетъ къ назначенному мѣсту—*становищу*. Тутъ чумаки останавливаются поджидать товарищей и проститься съ провожающей его родней.

Выѣздъ чумака изъ села бываетъ почти всегда «въ неділоньку до схід-сонця»:

Щобъ кури по селу не піли,
Щобъ голуби на степ не летіли.
Щобъ лебеді на тихій воді та й не клекотіли.

Вотъ какъ въ пѣснѣ рисуется выѣздъ чумака:

Ой у неділоньку, рано по-раненьку,
Сонечко зіходить,—
Ой уже син, син Гавриленко,
У дорогу виходить.

Проѣхавъ онъ родное село, сопровождаемый родичами, подѣзжаетъ къ *становищу*:

Ой якъ прийшов же син Гавриленко
А до чумакив до валки:

„Здорови будьте, молоді чумаки,
Прийміте до своєї валки!“

—говорить онъ своимъ будущимъ товарищамъ. Но чумаки, усматривая со стороны Гавриленка неисполненіе недавна уставленнаго обычая, —упрекають его:

Ой який же ти, та син Гавриленку,
Такий дурень уродився,
Що ти прийшовъ та до становища—
Та й не перехрестився!

Чумаки имѣютъ свои, освященные вѣками, обычай почти для всякаго дѣйствія: чумакъ выѣзжать изъ дому долженъ «по закону», —ѣхать въ дорогѣ тоже «по закону»; даже останавливаться въ дорогѣ части половъ слѣдуетъ «по закону». И до настоящаго времени чумаки строго наблюдаютъ за исполненіемъ обычаевъ: *артіль* всегда бываетъ недовольна, если кто-нибудь «поломить чумацкій звичай».

Но что же это за «артіль», за «валка», что выражаетъ собою эта организація чумаковъ? Ассоціація ли это капиталовъ для общаго предпріятія, или это только вѣшняя связь людей, ѣдущихъ вмѣстѣ?—Въ старину, на Запорожьѣ, какъ мы видѣли, чумаки безспорно занимались своимъ промысломъ на началахъ полной ассоціаціи. Этимъ торговымъ предпріятіемъ завѣдывалъ войсковою скарбъ; онъ извлекалъ изъ него барыши; онъ расплачивался за убытки. Вся прибыль отъ промысла составляла общее достояніе всего низоваго товариства. Нѣкоторые и изъ свободныхъ украинскихъ чумаковъ въ то время вели свое торговое предпріятіе на началахъ ассоціаціи капиталовъ. Но потомъ, по мѣрѣ вырожденія чумачества, начала эти все больше уступали личнымъ побужденіямъ—и, наконецъ, въ наше время, чумацкая артіль превратилась въ связь личностей во время пути—въ дорожную ассоціацію. Теперь каждый изъ чумаковъ, отправляясь въ дорогу, беретъ извѣстную сумму денегъ, ему одному принадлежащихъ, ни мало не заботясь о томъ—взялъ ли ихъ другой, или же нѣтъ. Но

жизнь «валки» все таки до сихъ поръ подчинена началу ассоціаціи. Такъ вся валка въ дорогѣ живетъ одинаковою жизнью, подчиняется одному атаману, имѣетъ общую пищу, которою распоряжается избираемый особо кашеваръ; наконецъ, «сторожа» воловъ «на попасі» — общій, очередной трудъ всей валки.

Наконецъ, будущая «валка» вся собралась на становище; неподалеку отъ дороги стоятъ чумацкіе возы, укрытые кожами, для сбереженія товаровъ отъ дождя; «мережані ярма» висятъ на «війяхъ» чумацкихъ огромныхъ воевъ, приврѣпленные новыми *притиками* въ ярмахъ торчатъ *тернові заводи*; тутъ же, невдалекѣ, «сірі та полові» волю чумацкіе ѣдятъ взятое изъ дому сѣно, или — немного въ сторонѣ — пасутся «на травиці-муравиці», или же стоятъ — «ремедаютъ» а сами чумаки обсѣли вокругъ разведеннаго огня — варятъ *снѣданья*. Возлѣ каждого изъ чумаковъ помѣстился кто-нибудь изъ близкихъ ему родныхъ: или его «мила», или «старя мати» сидитъ, поджавши подъ себя ноги и правою щекою опершись на правую руку, поддерживаемую лѣвой, — это любимая поза малороссіянки въ печали.... Вотъ уже и каша сварена, уже «поснідали».... «Пора рупати!» прожужжало въ толпѣ...

Тутъ чумаки сходятся «на раду» и изъ среды своей избираютъ *отамана*. Избраніе его происходитъ устнымъ голосованіемъ всѣхъ чумаковъ, принадлежащихъ къ валкѣ; его избираютъ на всю дорогу. Отаманъ бываетъ большею частью опытный чумакъ, не разъ уже ходившій въ дорогу и пользующійся особеннымъ почетомъ и довѣріемъ ватажанъ. Его выбираютъ «для порады»: онъ — «голова» въ дорогѣ; онъ «всімъ чумакамъ передъ веде», всѣмъ распоряжается, начиная съ того, гдѣ и когда «стать попасати» и кончая похоронами умершаго товарища. Вся валка въ дѣлахъ дорожной жизни боязана безусловнымъ повиновеніемъ отаману. Отаманъ въ дорогѣ пользуется огромнымъ значеніемъ. «Отаманомъ, говорить пословица, громада кріпка». Впрочемъ, въ послѣднее время отаманъ избирается не всегда и не на всю дорогу,

какъ прежде, а кто идетъ впереди всѣхъ—тотъ и отаманъ. Однако и тутъ предпочтеніе отдастся всегда какому-нибудь «сивоусому» чумаку, изъѣздившему на своемъ вѣку «всі степи широкі», исходившему «усі кримські базари».

Наконецъ и отаманъ избранъ. Наступаетъ пора *виправити* для чумаковъ:

Ой ви хлопці, ви добрі молодці!

—обращается отаманъ къ своимъ чумакамъ-товарищамъ:

Та вставайте, вози мажте,
Гей вози мажте, ярма наривайте,
Сірих волів запрягайте!
Хлопці встали, вози підмазали,
Нові ярма понаривали,—
Гей нові ярма та й понаривали,
Сірих волів позапрягали...

Тутъ настають пробовды: начинается прощанье съ родней... слезы жены, матери, дівчини... пожеланія остающихся, обѣщанія отъѣзжающихъ... Еще минуты двѣ-три—и все вдругъ затихаетъ: настало обращеніе къ Богу... Чумаки снимаютъ шапки, крестятся, «Господи, благослови! Дай, Боже, часъ добрий!...» И «сірі-полові» волю медленно двинулись и «у путь-у-дорогу»... «Прощайте!» загудѣло вдоль ваялки. «Бувайте здорові!...» едва слышно сквозь слезы...

Пішов чумак у дорогу,
Помолившися Богу...
Ой пошли, Боже, тому чумакові
Та щасливу дорогу!

V.

Домашніе послѣ проводовъ.

Что же въ это время дѣлается съ женою, матерью, которыхъ чумаки оставили дома? что случилось съ дівчиною, покинутою чумакомъ, ея милымъ, ворагамъ «на сміхъ, на потіху?»

Цѣлый рядъ пѣсень, дышащихъ неподдѣльнымъ чувствомъ любви и грусти, рисуетъ намъ состояніе домашнихъ послѣ выѣзда чумаковъ въ дорогу:

На въ горді буркун-зілля
И лист опадає:
Молодая чумачиха
З жалю омліває...

Чумаку стало жаль жены, онъ старается ее утѣшить:

Не плач, не плач, чумачико,
Та молися Богу:
Випроважу сиві воли—
Сам вернусь до-дому!

Но чумачиха этимъ не утѣшается: она знаетъ, что это сказано только для ея успокоенія, она увѣрена, что чумакъ ни за что не возвратится.... грядущая жизнь сулитъ ей одиночество, грозитъ ей «розмовою зъ периною пуховою», да съ «німими стінами»—чуждыми утѣшеній ея любящему сердцу...

Ко всему этому, безъ мужа, прибавились новыя огорченія:

Малі діти плачуть,
Отец—ненька лає...

А «лайку» отца и матери, ни за что ни про что, а особенно плачъ дѣтей переносить долго невозможно. И чумачиха рѣшается бѣжать за чумакомъ «у погоню»:

Вози догоняє, воли випрягає—
И серденькомъ називає:
„Ой вернися, чумаче, до-дому,

Она старается представить причины, по которымъ чумаку слѣдуетъ вернуться:

Плачуть діти за тобою,—говорить она,
Малі діти плачуть,
Отец—ненька тужить:
Тим нам хвортуна не служить!
Ой вернися серденько, до дому

Но суроваго чумака, разъ рѣшившагося на «мандрівочку», этимъ не разжалобишь и поворотить назадъ не заставишь. Побѣждавшей за нимъ «у догоню» женѣ онъ отвѣчаетъ упрекомъ:

Як би ти жінка була добра,

То ти б сиділа дма:

П'ятінку спостила,

Неділоньку чтила,

То б нам хвортуну служила!

А то—ти жінка погана:

У будденний день все п'єш та гуляєш.

На святую неділю—

На великий день—

Все діло збираєш!

И, обратившись къ «хвортуні» съ просьбою послужить ему «въ чумацтві», какъ нѣкогда служила «въ бурлацтві и козацтві»,—чумацьк плететься далѣе. Смотритъ чумачиха вслѣдъ медленно уходящимъ воламъ—и у нея сквозь слезы вырывается сожальніе о ея миломъ:

Не жаль мині сірих волів

З крутими рогами,

А жаль мині чумаченька

З чорними бровами!..

Между тѣмъ «чумаченько» уже совершенно скрылся изъ глазъ за горою, «в глубокой долини». Взошла чумачиха на гору, посмотрѣла въ долину:

А у тій долині

Стоять дві калині—

Аж до землі віття гнеться...

Видитъ она въ этихъ склоняющихся вѣтвяхъ образецъ своей будущей судьбы: и ей въ одиночествѣ, безъ милаго, придется также нагибаться «передъ гіркою долею», какъ нагибаются къ землѣ тонкія, безсильныя передъ вѣтромъ, калиновыя «віти»,—придется и ей клонить голову «до землі низенько»... А виновникъ такой горькой участи чумачихи—уже далеко-далеко, даже и «не віріє»... Напрасно она восклицаетъ:

Чому мій миленький,

Мій голуб сивенький,

Та до мене не горнеться?!

Развѣ одинъ вѣтеръ услышитъ ея горькую жалобу и разнесетъ ее по чистому полю—безъ отвѣта и привѣта... Только досада еще плотнѣе приляжетъ къ сердцу бѣдной женщины и сильнѣе заволнуетъ ея душу. Теперь чумачиха уже была бы рада и тому, если бы чумахъ «пригорнувся» къ ней «хоч на часочокъ маленький»; но, конечно, не бывать и этому.

Возвращается она домой въ тоскѣ и печали, думаетъ отдаться дѣтямъ, хозяйству; но ничто нейдетъ ей на умъ: и дѣти не радуютъ, и хозяйство не занимаетъ! Смотритъ: сосѣдки ея работаютъ до вечера вмѣстѣ съ мужьями, а вечеромъ, собравшись гдѣ-нибудь «під приспою» или «за ворітьми», окруженныя «малыми дітьми», ведутъ весело бесѣду о дневныхъ заботахъ, о завтрашнемъ трудѣ, о прошлой радости, о предстоящемъ «весіллі». Чумачиха почувствовала еще большую тоску на сердцѣ. Ходитъ, безутѣшная,—не знаетъ, что ей дѣлать съ собою....

Ой вийду я за ворота,
Та гляну поуз двір:
Усімъ людямъ хороше живеться,
А я плачу на бездоллі!

Ой вийду я за ворота,
Та гляну по-під тинню:
Усімъ людямъ хороше живеться,
А я въ нещасті й загину...

Ой вийду я на гордіи,
Та гляну в проваляя:
Усімъ людямъ щастя-доля—
Мині ж безталання!...

Тоска чумачихи о чумахъ, который, не взирая на всѣ просьбы о возвратѣ, «іде собі у дорозі—воли поганяе»,—заставляетъ ее иногда преслѣдовать его до самого моря. Но все напрасно: и тамъ не найти ей «щастя-долі»: по-надъ моремъ, говорится въ пѣснѣ, «жовтий пісок в ноги коле»... И она должна возвратиться домой... Тогда ей ничего больше не остается, какъ только пожаловаться на свою «гірку долю», созданную тяжелыми условіями семейной жизни:

Ой коли б же я да знала
Свою гірку долю,—
То не пішла б же я заміж,
Не пішла б ніколи:
Пішла б лучче я вь черниці...
З чорною косою
Не терпіла б я горенька
Оттак молодю!

Но напрасны всѣ эти жалобы: послѣ выхода чумаковъ и тѣ, что не были заму́жемъ, находятся не вь лучшемъ состояніи. Жизнь дівчини «без милого, голубонька сивого», представляется такимъ же «безталаннямъ», какъ и заму́жнєй. Конечно, дівчина имѣетъ гораздо меньше права, чѣмъ жена, удерживать чумака дома. Поэтому, когда онъ оставилъ ее одну, «якъ скіпку на морі», она скорѣе примиряется съ своею «гіркою долею». Рѣшивши, что чумаку сидѣть дома, ради ея, нельзя, дівчина просить его провести съ нею еще хоть одну «нічку»:

Чумаченьку, мій голубе,
Вволи мою волю:
Переночуй, мое серце,
Хоч нічку зо мною!

Но чума́къ и этого исполнить не можетъ:

Ой рад би я, дівчинонько.
И дві ночувати:
В мене хура страхо́ная
Треба поспішати.

Мирится она и съ этимъ, какъ ни тяжело ей подобное примиреніе. Она готова ограничиться и тѣмъ, чтобы хоть проститься вь послѣдній, можетъ, разъ съ оставляющимъ ее чумакомъ. Обращается къ матери и просить, чтобы та разбудила ее, когда чумаки будутъ выѣзжать изъ села:

Ой так рано. ой так рано,
Щоб ще й не світало...

Изъ опасенія, что дівчина станетъ «тужить» за чумакомъ,

мать и не думаетъ будить ее во время его виїзда, а разбудила уже «въ обїдную годину, як виїхав чумаченько од села за милю». Просыпається дївчина, но увь!—

Пішли наши чумаченьки
По возах лежачи...

Дївчина къ матери:

Чому мене, моя мамо,
В ранці не збудила,—
Та як тая чумачина
З села виїздила?

Мать, конечно, старается ее утїшить—представляетъ ей побудительную причину: она потому «не збудила» своей «доні», что, впереди всїхъ идетъ ея милый,—чтобы та «не тужила».

Но для любящаго сердца дївчины подобный резонъ—вовсе не утїшеніе: быть можетъ, она при разлукї съ милымъ гораздо бы меньше убивалась, чїмъ теперь,—когда она даже не сказала ему послїдняго слова, не спросила его о времени возврата...

Ти думаеш, моя мати,
Що я й не журюся
А як выйду за ворота,
Од вітру валюся...
Ти думаеш, моя мати,
Що я и не плачу?
За дрібними слїзоньками
Я й світа не бачу!

Впрочемъ и тїхъ, которые имїли возможность проститься съ своимъ милымъ, пїсни изображаютъ не менїе тоскующими. Не смотря на то, что отїзжающій чумаць просить дївчину, при прощаннї «не вдаваться въ тугу», такъ какъ онъ, возвратившись, «в-осени» будетъ ее сватать,—дївчина не утїшается...

Ой поїнав чумаченько

Ветими шлїтими...

Заплакала дівчинонька

Дрібними сльозами...

Ее страшитъ то, что осень еще далеко, а въ это время «трапляются добрі люди»—и мать можетъ выдать ее замужъ. Кромѣ того, въ сердце дівчини закрадывается тайный страхъ, чтобы чумахъ не промѣнялъ ее на «иншу», побогаче или покрасивѣе ее... А что если чумахъ совсѣмъ не воротится? Что если ей не придется увидѣть его больше никогда?.. Всѣ эти сомнѣнія и вопросы камнемъ ложатся на душу дівчини—и выжимають слезу за слезою....

Ой стояла калинонька

Насупроти сонця:

Ой плакала дівчинонька,

Сидячи в віконця...

И нигдѣ нѣтъ для нея радостей, ни въ чемъ и ни въ комъ она не находитъ «розваги»...

Выйдетъ она вечеромъ за ворота между «челядь»—всѣ веселы, довольны... Пойдетъ она «розважить свою тугу» на улицу—тамъ на *тичку* собрались парубки и дівчата—ея по-други,—поють пѣсни, «перекидаются жартами».. Весело! Пѣсня «лунае» по всему селу, отделиваясь гдѣ-то далеко въ чащѣ вѣковѣчныхъ липъ и дубовъ—свидѣтелей старины давней; звонкій смѣхъ перерываетъ пѣсню и звучными раскатами летитъ въ догонъ за нею... Тутъ позабыты всѣ суеты міра, всѣ его печали и горести: тутъ забывается все и всѣ!.. Однѣ выраженія радости и веселья наполняютъ улицу; одни порывы молодой, неотравленной невзгодами, жизни, въ пору которой только и бываетъ такое беззаботное веселье,—словомъ, одно ни чѣмъ назамѣнимое счастье,—одна любовь вызывающая обмѣны симпатическихъ взглядовъ, выражаемая звонкимъ смѣхомъ, радостными выраженіями лицъ... на которыя заглядѣлись ясныя звѣзды и выплылъ изъ-за тучи полюбоваться вѣчно-спокойный, блѣднолицый мѣсяць... Но веселье улицы существуетъ для тѣхъ, кому тепло на свѣтѣ и покойно на душѣ. А у нашей дівчини горе, «як чорна гадюка», об-

вилось вокругъ сердца: ей еще тяжеле стало отъ радостей своихъ счастливыхъ подругъ—и невольныя слёзы заискрились на глазахъ у нея... Съ тоски и горя слёзы иногда заводять «з білого світу» въ монастирь:

Ой на горі та суниченьки,
Під горою полуниченьки:
Пішов милий у Крим по сіль,
А милая—у черниченьки...

Развѣ она «по волі» оставила «білий світъ» съ его возможными радостями,—промѣняла «бинди, червону плахту, намиста» на черную рясу, а густую роскошную дѣвичью косу покрыла «не білою наміткою,» а чернымъ могильнымъ «запиналомъ»?..

Не по волі я вчорніла—
Не думала постригатися:
Не пристає мое серце
Та з иншими женихатися...

Часто тоска дівчини за уїхавшимъ чумакомъ бываетъ такъ велика, что не успѣетъ онъ выїхать «за густіі лози,» какъ «обіллють дівчиноньку дрібненькіі слёзи.» А то даже бываетъ и такъ, что не успѣетъ милий отїхать «за білий хати,» такъ становится необходимымъ «молоду дівчину на вітеръ підняти,» или же:

Ще не виїхавъ молодий чумаць
За високу могилу,—

а ему уже кричать:

Вернись, вернись, чумаченьку,
Роби домовину...

Впрочемъ, подобная катастрофа выходитъ изъ ряда печальныхъ случаевъ, сопровождающихъ разлуку чумака съ дівчиною. Въ пїснїѣ поется, что для нихъ разлука—«розставання—серцю розривання». Это-то сердце иногда и гонитъ дівчину, подобно женї, въ погоню за чумакомъ:

Ой з-за гори, та з-за кручі
Риплять вози йдучи,

А за ними дівчинонька—
Сильне ридаючи...

Но чумаку и горя мало, словно это не его касается:

Иде чумаць дорогою,
На пужально викиляється...
За нимъ біжить дівчинонька—
Слізюньками умиваєцца...

Она обратилась къ нему, просить:

Годі тобі, чумаченьку,
На пужально викилитися:
Нехай же я перестану
Слізюньками умиватися!

Лишнія слова! Чумаць и не думаетъ останавливаться: густая пыль подымается все дальше и дальше—и даетъ знати объ исчезновеніи валки, пока не скроются за горою... Вотъ и рѣка: на паромѣ переправляется валка;—она уже по ту сторону... Дівчина не унімається преслѣдовать чумака:

Перебреду бистру річку,
Стану на пісочку,
Та виперу чумакові
Штани та сорочку!

Дѣйствительно перебрела она черезъ рѣку, ласкается къ своєму милому и спрашиваетъ: отчето у него «сорочка не біла?» Чумаць отвѣчаєть, что если бы у него «матуся рідненька,» то была бы «що-неділлі сорочка біленька.» А такъ какъ у него—

Мати стара, сестра мала,
И нікому прати,

да къ тому еще—

И далеко до дівчини:
Будуть люде знати!

то «чумаченько-бурлаченько» и не заботится о костюмѣ: ему 5—8 недѣль проходитъ, не снімая рубахи, ничего не значить.

А що мині про те дбати?

Тільки серце нуде...

И тутъ же, обращаясь къ дівчині, «жартує» съ нею:

Яка випре оці штани—

То та й моя буде!

А дівчина только того и ждала: она давно не жалѣть «ручок та пучок» для своего чумаченька. Наконецъ, надобѣли уже ему и «жарти,»—онъ совѣтуетъ дівчині оставить начатое дѣло:

Годі тобі, дівчинонько,

Сорочечку прати:

Бери серп, та йди в степ

Пшениченьку жати!

Дівчину слова эти обидѣли и ссора разводитъ ихъ въ разныя стороны. Дівчина, разсердившись, высказываетъ чумаку такое пожеланіе:

Бодай же ти, чумаченьку.

Тоді й оженився—

Як у млині на камені

Кукіль уродився!

А чумакъ тоже не остается въ долгу: онъ желаетъ ей замужъ выйти тогда, «як у млині на камені» взойдетъ «яра рута»—символь дѣвственности, вѣчно одиночной жизни...

Послѣ этихъ пожеланій, они расходятся: чумакъ идетъ невозмутимо-медленнымъ шагомъ за «сивими водами,» а дівчина, въ слезахъ, возвращается обратно домой проклиная ту минуту, когда судьба первый разъ свела ее съ чумакомъ.

Иногда самъ чумакъ, отправляясь «у Кримъ по сіль сіримы волами»,—

Оглянеться назад себе—

Вишеться слезами

И тутъ же станеть просить у Бога:

Допоможи мині, Боже,

Тамъ соли набрати,

А щоб мині любую дівчину,

Та в биндах *) застати!

---

*) Въ бинди (ленты) одѣваются только дівчата. Чумакъ, поэтому, и просить у Бога, чтобы дівчину любимую застать еще «в биндах,» т.-е., чтобы она, въ его отсутствіе, не вышла замужъ.

Но вернуться чумаки, какъ бы тяжела ему ни была разлука съ дівчиною, ни за что не согласится. Даже просьба объ этомъ «старої матері, порадниці в хаті» не имѣетъ успѣха. Когда мать изъ выѣзжающей валки «выкликала» своего сына:

Иди, сыну, до-домочку,

Змию тобі головочку!

—онъ, также какъ и козакъ въ подобномъ случаѣ, отвѣчаетъ:

Изий, мати, сама собі,

Або моїй рідній сестрі.

Мене змиють дрібні дощи,

А рощешуть густі терни,

А висушить ясне сонце,

А розкуйдить буйний вітер!

Чумаки не смѣютъ возвращаться, иначе его осмѣютъ товарищи: назовутъ «лежоббкомъ», «маміемъ» и т. п. Только въ пѣсняхъ позднѣйшей формации встрѣчается желаніе чумаковъ «вернуться до-дому». Когда ихъ приглашаютъ къ тому, они отвѣчаютъ:

Ой ради б ми вернутися—

Рядчик не пускає.

Очевидно, что это являются не прежніе чумаки, съ ихъ «віковичными звичаями», а просто на-просто извозчики, нанятые подрядчикомъ и обязанные доставить товары къ сроку. Поэтому-то про выѣздъ ихъ и говорится:

Пішли наши чумаченьки

В великій неволі...

Чумачество, очевидно, утратило свой прежній духъ, и пѣсня запѣла другое.

VI.

Чумаки въ дорогѣ.

Вотъ, чумаки и въ дорогѣ. Съ этого только времени, собственно говоря, имъ и должно бы принадлежать названіе,

которое они носят: тутъ украинець только и получаетъ тотъ типическій оттѣнокъ, по которому узнается чумаць. Тутъ самыми условіями жизни вызываються иные обычаи, нравы, мысли, составляющіе отличительную черту чумака. Послѣдусь же за чумацкою валкою.

Оставивши родное село, чумаки, предводительствуемые отаманомъ, минули знакомыя, сосѣднія села, потонувшія въ роскошныхъ садахъ; мало-по-малу исчезаютъ, рѣдѣютъ и хутора—эти ярко-зеленые сады нашей Украины: чумацкая валка, покинувши «селидби», выбирается на чистую, голую степь,—степь дѣвственную, по которой еще не проходилъ плугъ «хлібороба» и не оставилъ ни единой борозды... Когда эта безбрежная, необозримая степь приняла длинную валку въ свое сонное, молчаливое лоно,—какая-то воля почувствовалась на душѣ каждаго изъ чумаковъ... Глухому шелесту «тирси» чумаць отвѣчаетъ оглушительнымъ крикомъ: «Гей, степи, поля—роскш моя!» И вотъ, среди этой степи, палимой знойнымъ южнымъ солнцемъ, «битим шляхомъ» медленно тянется, подымая пылъ въ гору, длинная валка чумаковъ. Чумаць никогда въ дорогѣ не гонитъ своихъ любимцевъ «волівъ», онъ ѣдетъ обыкновенно не спѣша—«по хозяйскій»:

Ой я зроду чумакую (говоритъ онъ),—
Иду на гору—не бичую,
А з гори йду—не гальмую,
По рівному—поганяю...

Относительно ѣзды у чумака выработались такія практическія наставленія: «Пощануй худобу раз,—вона тебе десять разъ пощануе»;—«шануй гори й мѣсти—будуть цілія твої кѣсти». Оттого одна изъ главныхъ заботъ чумака въ дорогѣ—это его воли. Чумаць знаетъ, что «в кого вілъ та коса—в того й грошей киса», а также ему извѣстно, что «за добрим товаромъ зовуть и пѣномъ». Но чтобы «товаръ» былъ такой, какъ слѣдуетъ, необходимъ бдительный уходъ за нимъ, присмотръ: «хозяйське око, говоритъ пословица, товар

тучить». Поэтому, все почти вниманіе чумака въ дорогѣ обращено на воловъ,—чтобы они и наѣлись въ пору, и напоены были въ пору, и чтобы имъ данъ былъ продолжительный отдыхъ.

Пускался въ путь обыкновенно съ разсвѣтомъ, чумаки не успѣютъ отѣхать 10—15-ти верстъ, какъ уже останавливаются «волівъ попасати», а вмѣстѣ съ тѣмъ и себѣ сварить «снѣдання». Любимымъ мѣстомъ, гдѣ чумаки останавливаются «на пѣпас», бываетъ долина. Во-первыхъ, потому, что въ долинѣ всегда почти бываетъ довольно травы—«пѣпас добрый», а во-вторыхъ—съ долиною неразлучна вода: или гдѣ-нибудь «озѣрце» пріютилось среди густого камышу, или можетъ быть «криница» тихо «дзюрить» изъ-подъ горы... Чумаки любятъ такія мѣста: вода въ степи составляетъ едва ли не болѣе важное условіе для «пѣпасу», чѣмъ самая «пѣша».

Но вотъ чумаки наши, расположились «на пѣпас». Выпрягли воловъ изъ возовъ; отрядили «погоничівъ» пасти «ху-дѣбу», а сами готовятся варить кашу.

Среди степи, надъ дорогою, заставленною чумацкими «ма-жами», неподалеку отъ заросшаго камышемъ озера, раннимъ утромъ дымится разведенный огонь. Надъ «багаттямъ» стоятъ «таганъ», а на нихъ виситъ «казана» съ кашею. Тутъ же, вокругъ пылающаго «огнища», расположились и чумаки. Сидятъ они—кто какъ попало: одни, въ высокихъ «бриляхъ» съ широкими «крисами», протянувши къ огню ноги, мрачно уставили глаза на идущую изъ казана «пару»; другіе, сбросивши брили, полулежа грѣютъ бока на огнѣ отъ свѣжей утренней прохлады; третьи лежатъ спинами вверхъ... Утренній вѣтеръ «подихае» изъ озера и производитъ въ иныхъ ватажанахъ лихорадочную дрожь, а въ другихъ задѣваетъ длинныя «чуприни» и не совсѣмъ пріятно шевелитъ ими. Загорѣлыя чумацкія лица угрюмы; сами чумаки молчаливы: къ тому обыкновенно располагаетъ раннее утро. Ни шутокъ, ни пѣсенъ—неразлучныхъ спутниковъ чумацкой жизни... Только слышенъ трескъ горящихъ дровъ; только жаворонокъ звонко заливаетъ

ся вверху, а съ озера доносится крикъ утки, скликающей пискливыхъ утятъ, да слышенъ сапъ воловъ, съ большимъ аппетитомъ пожирающихъ сочную росистую траву...

Наконецъ, готова пища и для чумаковъ—обыкновенно «каша» или «галушки». Кашоваръ снимаетъ казанъ съ огня, вынимаетъ изъ «тѣрби» ложки, которыя каждый изъ чумаковъ вручилъ ему передъ выѣздомъ—и чумаки, выпивши по чаркѣ «горілки», усѣлись «снѣдати». Заморивши червяка, чумаки повеселѣли: лица сдѣлались довольнѣе, языки начали развязываться—послышались шутки, говоръ... А тѣмъ временемъ и казанъ опустѣлъ. Поблагодарили Бога и кашовара «за хлѣб, за сіль и за снѣдання», и—по слову отамана—принялись подмазывать возы, запрягаютъ воловъ... Уже все готово: возлѣ каждого воза чумаки-хозяинъ, а впереди всѣхъ—отаманъ. Тутъ снова молитва о помощи,—и валка медленно двинулась... «Гей, сірі! гей, полові!..»

Ідуть вози из-за гори вискрипуючи,

А за ними чумаченьки—выгукуючи!

Но чумаки не всегда находятъ себѣ такой удобный «подпасъ»: иногда они ѣдутъ, ѣдутъ,—нѣтъ паши! Уже верстѣ 15-ть сдѣлали—негдѣ остановиться, да и только. А волю «ревутъ» и за сердце чумака хватаетъ досада. Ёдутъ они все дальше и дальше; спускаются въ долину; но и тамъ гдло: впереди прошедшія валки всю траву выкормили. Что дѣлать? Чумаки обращаются «за порадою» къ отаману:

Отамане, батьку наш,

Порадь же ти теперь нас!

Що будемо робити—

Чим волики кормити?

Отаманъ, который уже не разъ бывалъ въ подобной бѣдѣ, не унываетъ: онъ старается ободрить грустныхъ своихъ товарищей:

Ой ще, хлопці, не біда—

Есть у полі лобода

Косіть, хлопці, лободу,

Забуйте всю біду!

Когда же въ полѣ нѣтъ и «лободи», отаманъ «радитъ» косить даже «пшеницю» или «ячмінъ», а если и того нѣтъ, то хоть «споріш» — лишь бы не голодали волю.

Видя своихъ воловъ голодающими, чумакъ самъ не знаетъ, какъ и обратиться къ нимъ. Онъ готовъ передъ ними раточать всевозможныя ласки, чтобы хоть немного смягчить свою невольную вину — отсутствіе корму:

Ой воли мої, сірі та рябні,
Ой які ж бо ви добрі!
Ой стоїте у возах та ярмах
Аж по три дні голодні...

А волю ему въ отвѣтъ:

Ой стоїмо по три дні у возах та ярмах —
Аж из очей слѣзи...
Ой пусти ж нас, пане хазяїне,
Хоч в ті густі лози:
Ой нехай, ми трошки попасеся
И водиці напьемся,
Тоді ти нас запряжеш,
А сам спати ляжеш —
Ми з дороги не зібьемся!

Если же волю чумацкіе, отъ утѣмы или голода, пристапуть — тогда бѣда. Чумакъ самъ не свой. Пословица чумацкая говоритъ: «Якъ віз ламається — чумакъ ума набірається; а якъ віл пристає, то в чумака й ума не стає». Пѣсня поетъ:

Ой котилося сонечко по над горою,
По-над тією чумацькою дорогою,
Стало сонечко пригрівати, —
Стали того чумаченька воли приставати,
Стали його товариші покидати...

Чумаку тяжело оставаться одному «в чужій стороньці», и онъ проситъ товарищей:

Ой ви чумаченьки, ви братці мої,
Не кидайте мене, братця, в чужій стороні:
Ще ж я в чужій стороньці не привик,
Бо у чужій стороньці нема роду-родиночки —
Ні до кого прихилити й головочки...

Товарищи, конечно, никогда не оставляют чумака одного въ несчастіи: измѣна товарищу въ несчастіи почитается однимъ изъ самыхъ позорныхъ поступковъ. Чумаки, сдѣлавшіе это, вопреки совѣсти и «чумацкаго звичая», едвали когда-нибудь найдутъ себѣ валку, которая приняла бы его въ товарищи: «Хто од товариства одстане, говорить пословица,—нехай од того шкура одстане, як на вербі по весні». И ни въ пѣсняхъ, ни въ жизни намъ не встрѣчалось примѣра, чтобы чумаки оставляли товарища одного въ несчастіи. «Товарищ мовний,—говорить украинецъ,—стоить за візъ сморовний». Слѣдовательно, бросить товарища нельзя. И чумаки обыкновенно остаются при несчастіи помогать своему бѣдному товарищу. Иногда день, два и три простоятъ на мѣстѣ, ожидая пока приставшіе вѣлы «вихорують». Но бывали и другія бѣдствія, постигавшія чумаковъ въ дорогѣ.

VII.

Нападенія на чумаковъ.

Въ то довольно отдаленное отъ насъ время, къ которому мы отнесли образованіе чумачества, да и много позже—до конца XVIII-го столѣтія путь, пролежавшій черезъ теперь уже заселенную Новороссію, какъ мы видѣли, былъ самый небезопасный. Несмотря на вооруженные походы чумаковъ, ихъ весьма часто постигали несчастія—не рѣдко стойившія имъ не только всего «добра чумацкаго», но и жизни. Чумацкія валки постоянно подвергались нападеніямъ или камышниковъ, гайдамаковъ, или ногайцевъ, табунами шьявшихся въ пустынной степи, или же крымцевъ. Весь этотъ жадный людъ такъ и сторожилъ на перепутьи, чтобы поживиться на счетъ чумака.

Едва покидали чумаки населенныя мѣста Украины, на пути, у самаго входа въ необитаемыя степи, ихъ поджидали хищныя шайки степныхъ «харциз»—камышниковъ, здобивниковъ, главный притонъ которыхъ лежалъ по пути чума-

ковъ, на скалистомъ островѣ р. Буга—Мигеѣ, а также на островахъ р. Днѣпра, покрытыхъ въ тѣ времена непроходимыми лѣсами, очеретами, болотами. Здобышники эти были тѣ самые бездомные безсемейные бурлаки, что въ началѣ XVI-го в. бѣжали отъ польскихъ пановъ; тѣ самые «винники, броварники», которымъ надоѣло цѣлый вѣкъ работать по панскихъ «винницамъ, броварамъ», и которые удирали на *Низъ*. Отмѣсть, на которыхъ они засѣли, происходитъ и самое ихъ названіе *камышниковъ, муарей*. Отбитые отъ семьи, бѣжавшіе отъ давленій и насилій, одичалые подъ вліяніемъ суровой природы лѣсовъ, болотъ, очеретовъ,—эти безпріютные бурлаки часто сами принимались за насиліе: тяжелые промыслы, которыми они занимались—рыбную ловлю и звѣриную охоту—они мѣняли на болѣе легкіе—охоту на чумацкія валки.

Пѣсни весьма подробно изображаютъ нападенія, какимъ подвергались чумаки въ степи.

Ѣдетъ валка дорогою, которая до сихъ поръ обходилась ей благополучно: все «товариство» здорово, волю—тоже, паши вдоволь, вода есть. Тихо плетутся волю вдоль одиночнаго шляху, дѣлая 20—30 верстъ въ сутки. Останавливаются чумаки въ сутки три раза. Первый разъ—рано утромъ, отѣхавши верстъ 10—15 отъ ночлега; потомъ часовъ въ одиннадцать, какъ только станетъ «сонечко пригрѣвати», чумацкая валка сворачиваетъ съ дороги «волив попасати» и еваритъ «чумацкій обѣд». Шумно и весело проходитъ «чумацкій обѣдъ», приливаемый «медом-виномъ» и «солодкою размовою». Лица чумаковъ беззаботны, свѣтятся подогрѣтою виномъ радостію; всѣ мысли ватажанъ переходятъ «въ веселую бесѣдочку», тутъ забываются и горести и печали, если они у кого были... Кругомъ довольныя, смѣющіяся лица; кругомъ неподдѣльное веселье: шутки, говоръ, пѣсни... Только иногда можно замѣтить присутствіе печали; то—молодой, еще непривыкшій къ нелегкой дорожной жизни, новичекъ-чумакъ, забравшись на самый дальній возъ, съ горемъ въ сердцѣ, съ печалью на лицѣ,—пере-

ливаєть свою «тугу» въ грустную мелодію неразлучной сопілки... Тоска по «отцю-непці», а еще чаще «по молодій дівчині» нагадує, что радости въ жизни перемѣшаны съ печалами... Такъ проходитъ часа три, четыре—пока чумаки пообѣдають и вьспнутъ. А часу въ четвертомъ, переждавши сильную полуденную жару, валка снова пускается въ дорогу: снова медленнымъ шагомъ плетутся воли «по закуреному шляху», пока не начнетъ «сонечко низенько садитя». Тогда чумаки поспѣшають на ночлегъ, довольные, что день прошелъ «безъ пригоди». Только сердце одного «чумацького отамана» неспокойно: онъ будто предчувствуетъ что-то недоброе:

Гей, смутен-смутен чумацькій отаман

Та по табору ходить.

Ой він ходить, білі руки ложить

И словесно говорить:

„Гей, ви хлопці, превдалі молодці.

Та де будеж почувати?“

«Хлопці» ему отвѣчаютъ:

— Ой ми будемъ почувати

В темнім лузі, край байраку.

Получивши на этотъ отвѣтъ одобреніе отамана, чумаки—

Спускаются в глубокую долину,

Стають вони почувати—

Сірих волів попасати;

или же:

Привертають к зеленому гаю

Ставляються й внирягають;

а то даже и—

Не доходя к зеленому гаю,

Стали, вони почувати.

Ночлегъ чумацькій бываетъ также и «въ степу, край долини», гдѣ чумаки распускають «сірі воли по зеленій муравині»; или «въ степу, край дороги», чтобы пустить на пашу воли «по зеленій доброві».

Но вотъ, въ то именно время, когда, «не доходя къ зеленому гаю, стали вони почувати»,—

Виходило з зеленого гаю
Сорок чоловік різбою,—
Попереду ватаг молоденький
На воронім коню...

Етотъ «ватагъ», на добромъ конѣ «грає—до табору привертає», и привѣтствуєть чумаковъ насмѣшкою:

А здорови хлопці, превражі сини,
А здорови почували!
Скажіть мині, хлопці, превражні сини,
Та де ж ваш отаман?

Чумаки видять—бѣда!

Наш отаман (говорять они) та по-за возами—
Умивається слезами;
Наш отаман та по-за новинами—
Умивається дрібнинами...

А хто отаманъ—не сказали. Но немедленно сошлись всѣ «до купи головами», порадились, посчитали сколько ихъ—и тогда только объявили «Гавриленко—пашѣ отаманъ!» Но не успѣли они осмотрѣться, а «вражий здобишника» какъ ударить отамана «срібним списом в груди,—аж спис йому изогувся»... Несмотря на то, Гавриленка не легко сбить съ ногъ: чумацкій отаманъ часто бываетъ такой же «характерниъ: какъ и «ватагъ» разбойниковъ,—убить его можно только «срібною кулсю» которой онъ «заговорить» не можетъ. Гавриленко не взялъ даже «срібний спис»: опъ стоить, какъ говорится въ цѣснѣ, «не вступився», а только «обернувся—осміхнувся», и, обратившись къ «товариству» спрашиваетъ у него совѣта:

Ой що ж тепер, славне товариство,
Що будем робити?
Ой що багато вражих здобишників
З сього світа губити!..

Изъ словъ чумацкаго отамана, что «багато вражих здобишників з сього світа губити», видно нежеланіе его круто расправиться со всѣми грабителями. Поэтому онъ спрашиваетъ совѣта у «товариства». Какъ оно постановить,—такъ тому и

быть. Другое дѣло—расправа съ «ватажкомъ» гайдамацкимъ, который всему «голова», отъ котораго вся «бѣда склалася». Съ нимъ чумацкій отаманъ не церемонится: грозный приговоръ произносится безъ всякаго колебанія:

Ой підійміте, хлопці, въ гору,

Таганами підопріте,—

Ой беріть з возів, беріть шнуровання—

Та ватажку й починайте!

А такъ какъ, кромѣ пакостей, не разъ уже причиняемыхъ чумакамъ по инициативѣ «ватажки», онъ еще и подсмѣивался надъ ними (а насмѣшка для малороссіянина обиднѣе всего); то чумаки платятъ и ему тою же монетою:

Ой ото ж тобі, превражий ватажку,

Та й на світі не жити:

Ой ото ж тобі, превражий ватажку,

Нас десяти не побити!

Впрочемъ, при оборонѣ отъ «здобишниківъ» дѣло иногда не ограничивается казнью одного «ватажки», а стѣбитъ жизни всѣмъ грабителямъ. Такъ, когда на чумацкую валку напало гайдамаковъ «сорок и чотирі», а отаманъ энергически командовалъ на «своихъ хлопцівъ», чтобы они брали «дручки руки» и выбивали «превражихъ гайдамаківъ»,—черезъ нѣкоторое время всѣ сорокъ—лежали мертвые, а чумаки хвалились:

Ой славен город, славная Полтава,

Що не гине наша слава:

Ой що сорок, сорок и чотирі,

Нас десяти не побили;

Несмотря на жесткія расправы съ гайдамаками,—рѣдкая чумацкая валка въ давнія времена на подвергалась ихъ нападеніямъ. Этому, конечно, способствовали густые камыши на болотахъ, куда грабители, при видѣ бѣды, прятались. Чумаки такъ были недовольны этими «нѣтрами», что иногда поджигали ихъ, дабы лишить спокойнаго убѣжища этихъ бродягъ:

Ой шли чумаки з України,

Стали попасати край долини,

Викресали огонь з оружжия—

Та пустили пожар по долині...

Но и, поминувши «нѣтри Дніпрові», вступаючи въ открытую степь,—чумаки были едва ли еще не въ большей опасности. Тутъ, далѣе въ югу, въ глухой степи, чумацкія валзи натыкались на бродящія шайки ногайскихъ татаръ, жаждущихъ поживы «чумацѣемъ добромъ».

Вотъ расположились чумаки «на пѣпас», повидимому, въ довольно безопасномъ мѣстѣ, неподалеку одиноко торчащей среди степи вербы; размѣстились подъ нея тѣнью: одинъ сидитъ «у скрипочку» или въ «сопілочку грае»; другіе поютъ пѣсни, а нѣкоторые—«сидятъ між возами мед-вино кружають».

Тутъ же помѣстился и старшій чумакъ—Цымбалъ, «горілку кружає».—Вдругъ, среди общаго веселья, какъ камень на голову, падаетъ вѣсть о несчастіи. Пришедшій товарищъ обращается къ Цымбалу:

А. годі, годі, старшій Цимбал, горілки кружати!

Превражні бусурмане негаразд зробили:

Усін вози позаймали, кривого лишили—

Одного кривого, другого старого...

Посмотрѣлъ Цымбалъ «кругомъ себе», а воловъ дѣйствительно нѣтъ:

Та нема Сокола, та нема Соловья,

Що попереду ходять...

Что тутъ дѣлать? Къ кому обратиться при такой бѣдѣ?..

Ой ударився старшій Цимбал

Об поли рунами:

„Теперь же ми, миле браття,

На віни пропали!“

Однако подобное отчаяніе непродолжительно: Цымбалъ скоро оправляется, дѣлаетъ необходимыя распоряженія объ отысканіи воловъ:

Ой якъ крикнувъ старшій Цимбал

На хлопця малого:

„Сідлай, хлопче, сідлай коня,

Сідлай вороного,—

Давай знати в третю роту

Аж до кошового!

Давай панам знати,

Давай панам знати:

Нехай дають порадовку—

Волів одшукати!“

Или же, чтобы паны, т.-е. войсковая запорожская старшина

....дозволили, та й повеліли

Всю громаду зібрати—

Волів одшукати!

А въ другомъ вариантѣ этой пѣсни чумаки посылають хлонця
«до батька рідного»:

Та нехай батько, та нехай рідний

Та листи засилає

Про чумацьки воли, про чумацьки вози,

Про його погоничі!..

Хлопець, немедленно осѣдлавши коня, поскакаль дать знать
кому слѣдовало о чумацкой бѣдѣ—и, къ счастію, напаль,
какъ разъ на слѣдъ:

Біжить хлопец, біжить малий

Густыми мернами:

Похилились густы трави,

Де воли прогнали...

Конечно, воли вскорѣ были догнаны и отняты у грабителей:

За річкою та за бистрою

В усі дзвони дзвонять:

Не журитись, миле браття—

Назад воли гонять!

Та сопуть воли, та сопуть воли,

Травицю толочать,

А за ними чумаченьки

Батіжки волочать...

Иногда при преслѣдованіи случается захватить и «превраща-
емого бусурмана» въ плѣнъ. Тогда уже ему нѣтъ пощады. Тор-
жественно ведутъ его чумаки къ табору, взводятъ «на круту
могилу» и заставляютъ послѣдній разъ, какъ бы на прощанье,

посмотрѣть «на свою країну». Басурману, конечно, въ такихъ случаяхъ бываетъ не до того: онъ знаетъ, какаѧ его участь постигнетъ черезъ нѣсколько минутъ. Онъ даже не проситъ пощады—и апатично отдаетъ свою судьбу въ руки неумолимыхъ враговъ: онъ только дожидаетъ, какъ бы скорѣе наступила минута кары. Наконецъ, она настала:

И підняли басурмана
На три списи в гору!..

При этомъ слышалась злая, полная отплаты за всѣ несчастія, насмѣшка надъ окровавленнымъ трупомъ басурмана:

Дивись, дивись, басурмане,
На нашу свободу!
Ой що наша свободонька,
Як какъ, процвітає;
Бусурманська ж головонька
Кров'ю окипає!

Но и нападеніемъ дикихъ татаръ на валки не ограничивались бѣды чумаковъ. Подвигаясь къ Крыму, они встрѣчали еще одного лютаго врага—орду крымскую. Несмотря на мирные трактаты съ Польшею и Россіею, крымцы нерѣдко подымались—и первую ихъ жертвою бывали чумаки. Такъ, когда чумацкая валка благополучно достигла уже Крыма,—тутъ, «над річкою над Салгирью» на нее напала орда:

Ой у педілоньку, рано-порапеньку,
Як стало світати,—
Стала орда все чорная
С-під моря вставати...

Чумаки и не догадываются, какое ихъ ожидаетъ несчастіе: «навантажують мажі соли» какъ можно больше, довольные, что достигли, наконецъ, цѣли такого длиннаго и опаснаго путешествія. Но ихъ предостерегаютъ «німці-компанійці»:

Годі, годі, чумаченьки,
В Крыму солі брати:
Запрягайте воли в вози—
До башти втікати!

Кто изъ чумаковъ слышалъ это предостереженіе,—тотъ, набравши соли, поскорѣе ушелъ къ переконской башнѣ:

А которі чумаченьки
Того не чували,—
Вони ж в тому превражому
Криму пропадали...

Набѣжавшая орда однихъ «порубала, посікла», другихъ—
«у полон заняла»... Запорожцы, прибывшіе «чумаченьків
рятувати», застали уже кровавую картину смерти:

Лежать наші чумаченьки,
Де—два, де—чотири...
Лежать наші чумаченьки,
Як вьялая риба:
На них плаття и одежа
Кров'ю окниіла....

VIII.

Чумацкія печали и разгуль.

Пѣсни, изображая матеріальныя бѣдствія, сопровождающія чумака въ дорогѣ—отсутствіе корма и водопоя, разныя «пригоди» съ волами, а также нападенія на чумацкія валки грабителей, рисуютъ намъ также картину душевныхъ невзгодъ чумака. Съ перваго взгляда кажется, будто на этихъ закаленныхъ сыновъ степей едва ли можетъ найти мрачное облако печали. И дѣйствительно, обыденное настроеніе валки въ пути,—самое беззаботное, веселое. На попасѣ—неумолкаемый говоръ, постоянныя шутки, пѣсни. Вся валка принимаетъ участіе въ общемъ весельи. Но выпадаютъ минуты, когда тоска грызетъ, среди толпы шумныхъ товарищей, какую-нибудь одинокую душу... Поставленный между домашними привязанностями и бездомнымъ, непрерывнымъ скитаніемъ по «широкихъ степяхъ».—чумакъ мученикъ собственной воли. Шумная, исполненная и радостей, и «пригодъ», жизнь не въ си-

захъ заглушить то грустное чувство, каѡое часто охватываетъ душу его при воспоминаніи о домашнихъ. А память о нихъ никогда не оставляетъ чумака. Для него дороги отецъ, «рідна пеньба»; ему жаль «любу жінку!» скучно «за малими дітками»; тяжела разлука съ «милою-голубонькою сивою»... Чаще всего воспоминаніе о близкихъ тревожитъ чумака вечеромъ, когда онъ, усталый отъ дневнаго путешествія, остается, въ ожиданіи «вечері» — самотою, съ своею «думою думною».

Вдали отъ огня, на «війі» послѣдняго изъ воевъ, словно спрятавшись отъ товарищей, свѣсилъ чумакъ на грудь тяжелую голову. Лицо его мрачно: видно — какъ пробудилась тоска въ душѣ и охватила сердце... Тихо, чуть слышно заиграла сопѣлка — эта неразлучная подруга чумацкой печали, — подруга, которой онъ повѣряетъ свое горе... Посмотрѣлъ бѣдняга-чумакъ на своихъ воловъ, а «вони чому-сь не пасуться», словно и они раздѣляютъ печаль своего хозяина... Ему еще тяжелѣе стало! Глядитъ онъ на дорогу: степь и степь кругомъ, безбрежная степь, по которой — едва примѣтно — взвилась змѣей «чумацка дорога», теряясь изъ глазъ во мглѣ вечера... Куда идти «за порадою»? Наступаетъ ночь — тихая, лѣтняя, звѣздная ночь, какія бывають на югѣ. Ея чарующій полумракъ окутываетъ непроницаемымъ покровомъ и степь, и дорогу, и дальніе возы, и волы... Только видны, при свѣтѣ огня, на темномъ фонѣ, оживленные лица товарищей. Кто люльку курить; кто разлегся противъ полымя; тутъ же въ кружку, передъ огнемъ, сидитъ цѣлая «юрба». Говоръ смѣняется смѣхомъ; смѣхъ — говоромъ: то беззаботная голова тѣшитъ досужую компанію чудовищными вымыслами фантазіи или замѣчательными случаями дѣйствительности. Наконецъ, все затихло... Спусти немного, послышался изъ толпы голосъ; за нимъ — другой, третій... Дружная пѣсня разбудила мертвую тишину ночи. Мало-помалу грустная перешла въ веселую, веселая — въ плясовую; засвистѣла сопѣлка — доносятся танцы... Одиночество среди этой дикой картины еще сильнѣе даетъ себя чувство-

вать. Воображеніе рисуєть чумаку его родную «хату», съ ея тихими радостями. И кажется ему—семья вечеряєть... Тутъ же и его «жінка любя», въ кругу полусонныхъ дѣтей, дѣлать «вечерю». Она спрашиваетъ у дѣтей: «Де - то тепер наш батько?» И, не получая отвѣта, добавляетъ: «Хай йому легенько згадається!»... Вотъ и вечеря окончена. Укладываетъ дѣтей заботливая мать «на ніч»; каганецъ потушила и сама легла на «постіль біленьку». Но ей не спится: дума о своемъ миломъ какъ огнемъ жжетъ ея голову... А «милий» въ это время всю свою душу отдалъ ей—и «сопілка» тянетъ еще болѣе грустную ноту:

Хазяїн дома та хазяїнує—
На білому спати лягає,
А безщасний чумак у дорозі
Всяку муку принімає:
Ой стеле хазяїн та у себе дома
Пуховую пуховицю,
А безщасний чумакъ у дорозі—
Та нещасну важницю!..

Или же фантазія рисуєть чумаку «милу» при другой обстановкѣ: грустная, безутѣшная жена его «отсунула кватирку», смотритъ на улицу—не ѣдетъ ли ея чумакъ? Тутъ же, возлѣ нея, обступили «малі діти»—спрашиваютъ «батька»... Чтò имъ отвѣтитъ? Она уже, бѣдная, «закаляла білі ручки, вікопечко відсуваючи—на битий шляхъ виглядаючи»,—только «важенько вздыхає» о томъ, что ея милаго, «голубонька сивого з дороги немає»... И чумакъ, волнуемый такими тягостными впечатлѣніями, восклицаетъ:

Лучше б було хазяїнувати,
Ніж по дорогах ходити!

Но тоска по домѣ—участь не однихъ семейныхъ: неженатый чумакъ, оставившій «кохану дівчину», едва ли еще не больше тоскуєть по ней. Мысль о ней преслѣдуетъ его во всю дорогу. Чтò дѣлается съ нею? Любитъ ли она его, какъ общала или же промѣняла на другого?.. Страхъ и надежда

отъ этихъ вопросовъ чередуются въ душѣ чумака. Передъ его глазами—одна степная ширь, закутанная во мракъ ночи; тутъ же безгласные волы, да разгульные товарищи, позабывшіе на время свои собственные печали... И чумакъ затыгиваетъ:

Виконаю криниченьку в степу, в кремені,—

Чи не прийде дівчинонька по воду к мині?

Напрасны однако его ожиданія:

Та вже с тиі криничньки орли воду п'ють,

Та вже тою дівчиноньку як шлюбу ведуть;

Один веде за рученьку, другий—за рукав,

А я йду—серце в'яне: любив, та не взяв!

Въ памяти чумака еще живѣе воскресаетъ кроткій, невинный, исполненный душевной силы и вѣры въ клятву, образъ дівчины, которая хотя и подчинилась волѣ старшихъ—«стала на рушничку» съ нелюбомъ, но сердца ему своего не отдала. Но вотъ началось вѣнчанье. Предъ алтаремъ, въ печали и горѣ стоитъ дівчина съ своимъ врагомъ—нелюбомъ; вотъ уже ея «біли руки» связали платкомъ съ руками нелюба—двѣ слезы горячія заискрились въ ея глазахъ карихъ и повисли на лицѣ, поблѣднѣвшемъ отъ борьбы, отъ испуга... Нелюбъ «невважае» на нихъ: онъ самодовольно обращается къ ней: «Тепер ти моя?!» Чтѣ отвѣтитъ дівчині? Видитъ она, что все уже кончено; она заплакала: «Неволя моя!..» только и могла сказать... Все это дѣлается дома, или сдѣлалось уже—еще до выѣзда чумака въ дорогу... И онъ, видя все свое безсиліе воротить прошлое, старается примириться съ настоящимъ:

В кого жінка, в кого діти

Тому дома добре жити....

А я собі бурлакую—

Оттим-же я й чумакую!

Иногда тоска чумака по родинѣ доводитъ его до отчаянія, но чаще онъ старается утопить свое горе въ разгульных попойкахъ. Вино заливаютъ «журбу впрямую», но въ немъ иногда тонетъ и «чумацьке добро».

Самые большіе охотники «до гульнѣ» между чумаками тѣ, кому особенно. терять нечего. Это—«наймити», носилас-
мые въ дорогу. Въ пѣснѣ одинъ изъ такихъ бѣдняковъ, цѣ-
лый свой вѣкъ промучившись, «чужі вози мажучи, чужі воли
пасучи», наконецъ, не выдерживаетъ. Подъѣзжая къ шинку,
весь продрогшій отъ дождя, непогоды, «на волики гукае»:

Гей, гей!

Ой чужі воли, не дужі,
Та вивезить мажу з калюжі
Та поставьте мажу на суші—
Та биля шинкарки Настусі!

Воли послушно вытащили изъ грязи тяжело наложенный
возъ и подъѣхали къ шинку. Чумакъ тутъ какъ дома:

Въ шинокъ приїде, прямо стане,
На шинкарку любо гляне,
Ой шинкарочко Настусю,
Та дай меду-вина напьюся!

Бдучи въ Крымѣ, чумаки заходятъ въ шинокъ и берутъ
водку часто «на-боръ», т.-е. въ кредитъ; а потомъ, возвра-
щаясь съ товаромъ, отдають шинкаркѣ за набранное вино
солью или рыбою:

Ой шинкарочко молода,
Усип меду, ще й вина;
Та усип кварту на віру—
Пиши гроші на стіну; ¹⁾
Да як стіну розбиреш,
Тодій гроші забереш!

Шинкарка увѣрена, что чумакъ только шутить: она ему
отпускаетъ и медъ, и вино въ кредитъ, она ему—

На сто рублів навіряе,
А на двісті прищитає;

---

¹⁾ Въ Малороссіи до сихъ поръ сохраняется обычай «писать гроші на стіну». Если кто беретъ въ шинкѣ въ кредитъ, то шинкарка, для памяти, записываетъ на дверяхъ мѣломъ, или же на стѣнѣ углемъ, столько палочекъ, сколько квартъ взято. По этимъ палочкамъ производится потомъ расчетъ.

и въ случаѣ у чумака нечѣмъ будетъ разсчитаться, она «сірі воли залигає»....

Вотъ уже «розбирає хміль» чумацкую голову, а чумака все не унимается. Онъ то-и-дѣло покрикиваетъ на шинкарку:

Шинкарочко молода,
Підлий меду, ще й вина!

Шинкарка смотритъ на него: изодранный «жупан» покрываетъ чумацкія плечи,—и, наконецъ, рѣшается отказать чумаку:

Не піділю, не подам,
Бо у тебе жупан дран!...

Чумака это задѣло за живое, онъ прикрикнулъ:

Хоч у мене жупан дран,
Есть у мене грошей джбан;

На помощь чумацкому кутежу являются и помощники, и помощницы; приходитъ въ шинокъ и «троїста музика». Начинаются танцы, пѣсни; настаетъ шумъ, гамъ.... Чумака все ставитъ ребромъ:

Грай, музико, шинарко, хутко
Чумакові дуже жутко!
Нехай же він погуляє,
Бо в кешені дідька має...

Чумака разгулялся наконецъ до того, что «в корчмі и но-чуга», и всякаго, кто бы ни запелъ въ шинокъ, угощаетъ:

Рано встає, вино бере—
Всіх людей частує....
Що одну квартиру випиває,—
Другу наливає;
Ой хто прийде у жупані,
Братом називає....

А застольныхъ бражниковъ въ шинкѣ всегда немало; тутъ и братья и «сестриці»—всѣ готовы погулять на чужой счетъ. Чумака не унимается—все до нитки спустилъ:

Против чумака штани,
Частуючи Ганку:

Против чумак люльку,
Частуючи Любку....

Когда не хватило уже ни денегъ, ни вещей, онъ принимается спускать «худобу».... И она скоро уплываетъ:

Против чумак воли,
Против чумак вози,—
Против воли, против вози,
Против ярма и занози—
Все свое добро!...

«Хміль» такъ разобралъ голову, что чумакъ свалился подъ лавку—и заснулъ, какъ убитый. Просыпается—

Устану я в ранці,
Погляну в гаманці
Було грошей, було много,
А теперь нема нічого—
Ни за що гулять!

Выходитъ онъ на дворъ, чтобы посмотреть на свою «худобу», но и ее уже давно нѣтъ: шинкарочка—

Сірі воли забрала
И в паньский двір загнала....

Чумакъ не выдержалъ: заплакалъ за худобою. Что съ нимъ теперь будетъ? какъ ему быть?... А тутъ за сердце сосетъ, голова трещитъ.... Хотя бы опохмѣлиться! Но на что? Досада тяжелымъ камнемъ сдавила его сердце.... А опохмѣлиться все-таки хочется. Чумакъ въ раздумьи: пойти ли ему къ жидовѣ, отпустить ли она ему «на-бор»?

Идетъ онъ къ жидовѣ и начинаетъ ее упрашивать отпустить ему «хоть вухличок» начинаетъ плакать по «худобі»,—все напрасно: шинкарка даже стала надъ нимъ смѣяться, называетъ его «пъяницею»:

Ти пъяница, ти ледащо,—говоритъ она,—
Против воли не знать за що,—
Против воли, против возі,
Против ярма и занози,
А сам ходиш по дорозі—
Проливаш гіркі слѣзи!...

Укоры эти несносны чумаку—и онъ ставитъ послѣднее имущество:

Скину козушину—
В жидівки покину:
Буде впиться, похмелиться,
Чумакові не журится
За своїм добром!

Чумакъ проспался. Гдѣ его воли, возы, куда дѣвались трудовые «грдші», заработанные цѣною всѣхъ неудобствъ дорожной жизни? Ничего не помнитъ. Въ горѣ, отчаяніи, чумакъ отправляется къ ворожѣ.

Заворожи, бабусенько,
Де чумацькі гроші?

—проситъ онъ. Ворожка разложила карты, посмотрѣла ему на ладонь,—снова переложила карты—и отгадала: «У шинкарки та у Гапульки—там чумацькі гроші!» Чумакъ и самъ хорошо знаетъ, откуда пришелъ: припомнилъ, какъ онъ «частвувавъ Гапну»... Но что же ему теперь дѣлать? Какъ выбраться изъ бѣды? Не можетъ ли сказать ворожка?... Онъ вторично обращается къ ней: «Заворожи баба-бабусенько, чи чумакові женится?» Ворожка опять погадала на карты: «Ой оженись, мій синочку,—говорить она,—хоч нічого й не бери»: хотя у тебя «нічого й не буде», за та «жінка буде», которая тебѣ поможетъ разбогатѣть.... Чумакъ чрезвычайно доволенъ отвѣтомъ. Но видно судьба преслѣдуетъ его, ему и тутъ неудача. Дівчина, которую онъ любилъ, съ которою условился, по возвращеніи, «на рушничку стати»—

И любила и кохала
Покіль Одеса спірjala
Теперь любить багатого—
Мене киди нещасного!

Жаль чумаку стало своей прежней жизни, когда его всѣ любили, «поважали»,—вездѣ онъ былъ принятъ съ почетомъ.... другіе люди и до сихъ поръ такъ живутъ.... Тоска по минувшемъ, сожалѣніе о потерянномъ «добрі», стыдъ передъ людьми,

знавшими его за порядочного хозяина,—все вдруг нахлынуло ему въ душу.... Чтобы хоть немного облегчить себя, чумаць идетъ «на гору крутую»—посмотрѣть «якъ люди живутъ». Смотрить—

А люди живутъ,
Як маки цвіють....

Если возвратится этотъ чумаць домой, навѣрное отецъ спросить, гдѣ подѣлились волы и возы.... Что ему отвѣтить? Одно—своротить на несчастную долю или на чары. Сказать, что ему такъ «поробила шинкарочка Настя», что она дала ему отравы «у хлібові ззісти», или «в горільці спити», или просто объяснить тѣмъ, что онъ «без долі вродився».... На вопросъ отца, гдѣ его доля:—«а чі в Сулі, чі в Самари, чі у тихому Дунаї?»—чумаць, отвѣчаетъ: «без долі вродився!» Семейнаго же чумака, оставившаго у шинкарки «все свое добро», преслѣдуетъ вопросъ жены, которая объявляетъ ему, что «нема соли ні дрібочка, муки ні пилбчка».... И огорченный чумаць съ отчаянія готовъ даже «утопиться» или же разбиться объ камень.
И дѣйствительно, чумаць приступаетъ къ исполненію своего рѣшенія.

Пішов чумаць тониться,
Чумачиха дивиться:
Стої, чумаче, не тонися—
Хоч на діти подивися!

А о неженатомъ пѣсня поетъ, что уже вытащили «рибалочки», по просьбѣ матери, «неживого»... это, разумѣется гипербола.

Чаще всего чумаць, пріученный ко всякимъ невздамъ, выносливый при всякой бѣдѣ, не теряетъ надежды современемъ снова нажить пропитое добро.

А такъ какъ чумакомъ нельзя сдѣлаться «без грошей», то чумаць старается прежде всего ихъ добыть:

Ой піду я на Дін—
Не по рибу, то по сіль:
Буду грошей заробляти,

Буду воли купувати,
Щоб чумаком стати!

И онъ отправляется на Донъ, нанимается тамъ «в забродъ»—становится *бурлакомъ*. Потомъ, «заробивши грошей», принимается снова за чумачество. Онъ такъ сжился съ этимъ промысломъ, что если не поступаетъ на время въ бурлаки, то рѣшается наняться въ чумакамъ въ «погоничі»:

Буду чужі волі гнати,
Бо хочу чумакувати!

IX.

Смерть чумака въ дорогѣ.

Смерть угрожаетъ чумаку на каждомъ шагу его длиннаго пути. Нападенія гайдамаковъ и татаръ,—какъ мы видѣли,—кончаются иногда истребленіемъ цѣлой валки.... Злополучный Крымъ, кромѣ того, не рѣдко поражалъ чумаковъ чумою, отъ которой въ то время спасенія не было. Журба «по худобѣ», пропитой въ шинкѣ, или же погибшей отъ долгаго путешествія—также бывала причиною смерти. А то—постигнетъ чумака «пригода» или чумаку «силь головку разбита», или его «вбито, затагненно в жито», или же—неизвѣстно отчего—вдругъ чумака «занедужав», и «задумав умерти....»

Первыми вѣщателями, какъ несчастія чумакаго, такъ и самой смерти, бываютъ воли. Они—эти вѣрные, неразлучные друзья его въ дорогѣ—чуютъ бѣду и всегда предупреждаютъ о ней своего хозяина. Такъ—задумался чумака о домѣ, взгрустнулось ему по отцѣ, матери или другихъ, близкихъ его сердцу,—поглядѣлъ на воловъ—а они «не пасутся, та не будутъ й води пити...» И дѣйствительно, когда онъ остановился возлѣ «криниченьки», чтобы напоить воловъ—«воли ревуть, води не пьютъ».... Огорченный чумака знаетъ, что тутъ что-то недоброе кроется,—обращается къ воламъ:

Воли ж мои, сірі, полові, чому неплете?

Тільки мині, молодому. журби-жалю задаєте!...

Посмотрѣлъ на дорогу, а она—

Широкая, та прибитая,
Слізеньками перелитая...

И снова къ своимъ любимцамъ:

Ой воли ж мої, сірі, половії,

Идїть в возі тихо,

Бо вже ж мене, молодого,

Нападає лихо!

Ой воли ж мої, сірі, половії,

Идїть тихою ходою:

Є у мене батько та ненька—

Гірко журяться за мною!

Но самый вѣрный вѣщунъ чумацкой бѣды и смерти—
зловѣщій пугачъ. Если онъ «запугав»—быть бѣдѣ! Чумакъ,
не поспѣвшій на зиму «у великий луг», а оставшійся зимо-
вать въ степи,—когда не отыскалъ для своихъ воловъ ни
клочка сѣна, ни «в'язочки соломи»,—возвращается въ тоскѣ
къ своему возу. А тутъ—гдѣ ни взялся—пугачъ:

Ой сидить пугач та на могилі,

Та на вітер надувся:

Ой сидить чумака на переднім возі—

Та вже лиха здобувся!...

Ой сидить чумака на переднім возі,

На важницю схилився—

Ой правою рученькою

Та за серце вхочився,

Каринькими оченьками

Та на волики подивився....

Грустно разставаться съ тѣмъ, что такъ долго служило....
А болѣзнь между тѣмъ беретъ свое: чумакъ уже и сидѣть не
въ силахъ—и на «драбину похилився».

Занедужав чумаченько—

Задумав умерти,

Та нікому чумакові

Доглянути смерти!

Тяжело умирать вообще, какъ бы ни была жизнь горька; но смерть особенно тяжела въ одиночествѣ, вдали отъ родныхъ, которые въ ту минуту, быть можетъ, и не думаютъ и не гадаютъ про тебя... А родные нашего чумака далеко; вокругъ него—чужина:

Чужа, чужа сторононька,
Та чужні люди...
Хто чумака поховае,
Як смерть ёму буде?

Единственная надежда и опора чумака—его товарищи. Уходятъ въ это время—единственная отрада страдающему больному.

И дѣйствительно, товарищи въ такія печальныя минуты замѣняютъ родныхъ. Забота ихъ о заболѣвшемъ чумака простиралась до того, что они ѣдутъ медленнѣе обыкновеннаго, несмотря на то, что имъ поспѣшать необходимо:

Ой ради б ми поспішати,—говорять они,—
Так чумака занедужав....

А если товарищу очень дурно,—они даже и совсѣмъ останавливаются.—Вотъ, тихо плывущая валка, спустившись въ долину, остановилась. Волы выпрягли, пустили на пашу, отрядивши сторожить «молодики», а сами чумаки направились къ тому возу, на которомъ больной «на драбину похилился». Грустные лица у этихъ и безъ того суровыхъ ватажанъ: смерть товарища тяжело отозвалась въ сердцѣ каждого изъ нихъ. Съ нѣсколькихъ возовъ сняты рогожи, разостланы подъ возомъ, и на нихъ лежитъ «чумака молоденький» въ предсмертной агоніи. Вѣтеръ треплетъ во всѣ стороны его длинную «чуприну» и освѣжаетъ воспаленное лицо умирающаго... Кругомъ сидятъ товарищи, мрачно поглядывая на него: поджидаютъ, когда поблѣднѣетъ разгорѣвшееся лицо, когда прекратится дыханіе... Гдѣ ихъ веселыя рѣчи, гдѣ ихъ смѣющіяся лица? Ни шуму, ни гаму, ни даже говора... Передъ ними лежитъ недвижный товарищъ—быть можетъ, черезъ нѣсколько минутъ не жилецъ этого свѣта, а надъ ними свѣтитъ яркое солнце—вѣчно юное, животворящее, вѣчно не умираю-

щее... Тишина, молчаніе.... Только воли—кажется, тяжело дышуть, да вѣтеръ шелеститъ между травою... Но вотъ полумертвый товарищъ очнулся. Товарищи тотчасъ же обратили вниманіе, онъ пристально посмотрѣлъ на нихъ. Онъ проситъ, чтобы ему привели посмотреть «худібоньку». Товарищи немедленно исполнили и эту просьбу. Посмотрѣлъ чумакъ на своихъ дорогихъ воловъ и спрашиваетъ:

Ой воли ж мої, сірі, половні,

Хто вам паном буде,—

Ой як мене та чумаченька

На сім світі не буде?..

А воли ему въ отвѣтъ:

Той над нами буде панувати,

Хто нас буде поганяти...

Отвѣтъ этотъ—все рѣшилъ для чумака: если уже воли такъ говорятъ,—значить смерть неминуема! Поэтому онъ обращается къ своимъ заботливымъ товарищамъ съ послѣднею волею о погребеніи:

Ой ви чумаченьки, ой ви молоденькі,

Ой ви люде на все гді!

Ой побудуйте мині молодому

Домовину з рогожі.

Ой ви чумаченьки, ой ви бурлаченьки,

Зробіть же ви мині славу:

Ой викопайте мині молодому

Хоч притиками яму.

При этомъ чумакъ не забываетъ сдѣлать распоряженіе и на счетъ своихъ воловъ. Онъ проситъ, чтобы товарищи «сім пар волівъ» отогнали домой и отдали бы въ распоряженіе жены:—«хай жінка заплаче над моею головою».—Даже для холостого забота о домашнихъ составляетъ въ минуту смерти послѣдній долгъ. Онъ проситъ товарищей:

Як будуть з Перекопу рушати,—

Воли заняти;

Як на Подолі становиться,—

Отцю-неньці поклониться;

А вспомнивши дівчину, умирающій просить передать и ей поклонъ отъ него:

Як буде з вас, котрий братця,
В своїй стороньці,—
Поклоніться отцю-неньці,
Й мойй дівчиноньці...

Если чумаки умирають вдали отъ родныхъ, гдѣ-нибудь въ степи, далеко отъ села, то чумаки положатъ тѣло умершаго на его возъ и везутъ «на долину», гдѣ, остановившись «на попасъ», предають землѣ тѣло товарища.

Вийшли чумаки (говорить пѣсня), вийшли на долину—

Вкопали діл глубокий та на домовину...

А то хоронять и «в степу, край дороги», или же—умершаго «в неділоньку в ранці»—«в зеленім байраці». А того чумака, что «сінь головку разбила,» товарищи похоронили на перекрестіѣ, между «трѣма шляхами»:

Ой там яму копали—
Там чумака сховали!..
Насипали над чумаком
Високу могилу,
Посадили в головоньках
Червону калину...

Проѣзжавшему вдоль Украины и вообще на югѣ Россіи, конечно, не могли не броситься въ глаза могилы надъ дорогами—чаще всего именно на перекресткахъ. На этихъ могилахъ иногда стоитъ простой деревянный крестъ, если могила неподалеку села или лѣса; иногда могилу эту замѣняетъ густыми вѣтвями тутъ же растущее дерево, а чаще всего—просто одинокая могила высится среди поля, надъ дорогою. То «поховані» чумаки. Могилы эти всегда почти покрыты посохшими растеніями, обрубками дровъ, или прутьями. Сдѣлано это прохожими и проѣзжими мимо скромнаго надгробнаго памятника, свидѣтельствующаго о случайномъ несчастіи въ дорогѣ. У малороссіянъ существуетъ повѣрье, что если на подобную могилу бросить что-либо, то «дорога буде щаслива». И потому

всякій, проходя или проїзжая мимо могилы въ полѣ, не преминетъ оставить и свою долю на памятникъ несчастія.

Иногда чумаць, умираюцій вдали отъ родныхъ, просить товарища похоронить себя не среди поля, гдѣ будетъ «вид-несенько на всю Украйну», а «въ зеленім саду, під клин-древиною», дабы она «спустила гідля зверха до коріння, листь до долочку» и прикрыла «тіло, чумацькее біле, ще й головочку»—

Та щоб тее тіло,
Чумацькее біле,
Та й не чорніло—
Од буйного вітру,
Од ясного сонця,
Щоб не жаріло!

Есть даже завѣщаніе, чтобы чумака хоронили не «попи та дяки», а «запорозькі чумаки»,—съ воинскими почестями—съ «музиками».

Похоронивши товарища и оплакавши его, чумацкая валька снова пускается въ дальнѣйшій «путь-доріженьку»; а когда остановится «на ночь», справляютъ походныя поминки: сварятъ въ казанѣ кашу,—

Та укинуть чабака,
Та й пом'януть чумака!

X.

Ожиданіе домашнихъ и возвращеніе чумаковъ.

Много печали стоила разлука съ чумаками «дівчині», женѣ, матери; но самымъ, конечно, большимъ нетерпѣніемъ увидѣться снова съ «милымъ» горитъ «дівчина». Отвергнутая чумакомъ во время погони за нимъ,—когда онъ посовѣтовалъ ей вернуться «пшениченьки жати»,—она, хорошенько выплакавшись, отчасти-было уже примирилась съ своею «гіркою долею». Надежда на скорое свиданіе съ чумакомъ, по возвращеніи его съ дороги, стала ея единственною мыслію; при-

готовленіє къ встрѣчѣ—единственною заботою. Настало лѣто; поспѣваетъ пшеница;—выходить «дівчина» въ поле «на жнивѣ». Нѣсколько часовъ сряду, не разгибая тонкаго «стѣну», работаетъ она надъ пшеницею, какъ бы стараясь заглушить усталостью мучительное ожиданіе; но все напрасно: мысль о чумахѣ не выходитъ изъ головы ея. Уже она и устала, бѣдная, но не утомилось ожиданіе:

Та болять ручки, та болять ніжки,
Та пшениченьку жнучи,—
Та вже ж мині надокучило,
Та миленького ждучи!

Вечеромъ возвращается она домой въ надеждѣ на радостную встрѣчу; но надежда ея не оправдывается:

Та нема ж мого миленького,
Та нема ж мого пана,—
Та уже ж моя постіль біла
Пилочком припала...

Измученная дневнымъ тяжелымъ трудомъ, дівчина, несмотря на истому, и въ постель не ложится:

Та нема ж мого миленького,
Та нема ж мого сонця...
Ой уже ж мині надокучило,
Сидячи в віконця!..

Вотъ ей показалось, что кто-то прошелъ мимо окна ея.... Не чумахъ ли? Вдали слышалось бичеванье воловъ, скрипъ колесъ.... Не *онъ* ли їдетъ?... Въ жаръ бросило «бідну дівчину»... Но скоро все затихло: ни скрипу, ни стуку,—только вѣтеръ зашумѣлъ вербами...

Такіе же мучительные часы ожиданія переживаетъ и чумачиха. Она уже—

Потоптала черевички,
На дорогу вибігаючи,
Виплакала карі очі,
Чумаченька виглядаючи..

А онъ не ѣдетъ и не ѣдетъ! Не случилось ли съ нимъ какое несчастье? Сердце чумачихи предчувствуетъ, что должно быть что-нибудь недоброе съ ея «милымъ»: «туга» о немъ не даромъ не даетъ ей покою:

До Хорола вся дорога,
А до Крыму стежечка:
Пришла туга од милого
Та до мого серденька...

Но «журба», какъ извѣстно, «впрямая»: она разъ вопьется въ сердце,—се никакимъ способомъ не выживешь оттуда. Чумачиха обращается къ «густымъ лозамъ», чтобы онѣ «хилилися відкіль вітер віе», и къ глазамъ, чтобы его высматривали съ дороги. Но напрасно:

Хилилися густі лози,
Та вже й перестали:
Дивилися карі очі,
Та й плакати стали...

Скучающая чумачиха сама не знаетъ, что ей дѣлать, къ кому обратиться за помощью при своей бѣдѣ, такъ какъ у нея... «муки ні пилочка, ні соли дрібочка».... А уже и лѣто мишло,—вотъ-вотъ нагрянетъ осень, съ своими длинными, скучными вечерами.... Съ кѣмъ коротать ихъ чумачихѣ?.. Милого не видно: онъ не ѣдетъ, да и только!

Нелітував чумаченько,
Не йде й зімувати:
Прийде нічка осіння,—
Ні с ким розмовляти!...

Впрочемъ одна изъ пѣсень передаетъ, что отсутствіе чумака, за котораго мать выдала замужъ насильно, составляетъ даже радость чумачихи,—тѣмъ болѣе, что въ дополненіе этой радости является «дячокъ з Нащох»....

Долгія ожиданія чумаковъ съ дороги переполняютъ грустью и старческое сердце матери. Ее ужасно беспокоитъ необъяснимо-продолжительное отсутствіе сына.

Къ тому же бѣдную старуху начали сны безповойнные тревожить, предвѣщая недоброе... Разъ ей снится, что ея сынъ «чумаченько у дорогѣ оженился».... Перепуганная мать спѣшитъ къ сосѣдямъ, передаетъ имъ странный сонъ и проситъ разгадки... Сосѣди, какъ ни грустно было печалить «стару матір», не могли скрыть ужасной разгадки этого сна:

Та уже жъ тобі, стара мати,
Й малі діти сказали,
Ой що твого сина-чумаченька
У Перекопі сховали....

Наконецъ, ожиданія селянъ начинаютъ сбываться: чумацкая валка приближается къ родному селу. «Закуренымъ шляхомъ» медленно подвигаются впередъ съ полными возами усталыя «паровиці». Они даже какъ будто ускорили шагъ, приближаясь къ дому. Вотъ уже показалась маковка бѣдной деревенской церкви—и скрылась изъ глазъ за горою... Перекрестился каждый изъ чумаковъ, увидя родную святыню, сердце сильнѣе забилося... Ожились суровыя лица; заиграла улыбка довольства—и, спустя немного, смѣнилась задумчивостью... Видно вопросъ: все ли благополучно дома? вспугнувъ проснувшуюся радость... Впрочемъ эта задумчивость не долго: по мѣрѣ приближенія къ родному селу, чумаки еще веселѣе стали. А село у нихъ передъ глазами, стѣбитъ только спуститься съ горы... Оживленіе охватило всю валку: послышался говоръ, раздался дружный хоръ пѣсни... Чумацкая валка спускается съ горы...

Ой по горахъ сніги лежать,
По долинамъ вози стоять,
А по шляхамъ маки цвітуть:
То не маки, а чумаки—
З Крину идуть, рыбу везуть...

Шумно и весело возвращается домой чумацкая валка: неумолкаемая пѣсня даетъ знать о ея приближеніи...

Недоѣзжая села, «на майдані», на томъ самомъ мѣстѣ, гдѣ были проводы, валка остановилась... Вышедшіе на встрѣчу

«родичі» винулись въ толпѣ чумаковъ... Начались объятія, поцѣлуи, слезы—неразлучные съ радостью... Посыпались разспросы; слышны утѣшенія и успокоенія... Но—увы! общая радость не бываетъ безъ чьего-нибудь горя..

Чумакъ, котораго такъ долго и мучительно ждала «дівчина», не возвращается съ дороги. Дівчина въ отчаяніи: она спрашиваетъ, гдѣ ея «милий дівся»,—звѣри ли его «зъїли», или же онъ «утопився».

Но не можетъ быть, чтобы подобное несчастье поразило ея милого:

Як би звѣри зъїли,
То б ліси шуміли;
Як би утопився,
То б Дунай розлився...

Товарищи, наконецъ, объясняютъ «дівчині» причину смерти: ея милого «підъ білою березою» убили.....

Мать тоже иногда не встрѣчаетъ чумака, своего сына, между возвратившимися чумаками... Оказывается, что ему «сіль головку розбила», или же его убили «терези»....

Но случается, что чумакъ находитъ дома несчастье: или онъ не застаєтъ въ живыхъ кого-нибудь изъ родныхъ, или не находитъ хаты на мѣстѣ—истреблена пожаромъ, или же въ хозяйствѣ случилась какая бѣда. А холостой, котораго всю дорогу беспокоила мысль о «дівчині», узнаєтъ вдругъ, что она уже принадлежитъ другому... Ни въ чемъ невинная бѣдная женщина, которой «світ завязали» з «нѣлюбомъ», со слезами отвѣчаетъ на его упреки:

Чи я ж тобі не казала,
Та стоючи під кислицею:
Не йди, не йди у Крим по сіль,
Бо застанешь молодицею!

Чи я ж тобі не казала,
Та стоючи під повіткою:
Не йди, не йди у Крим по сіль,
Бо застанешь під намиткою!

Чумаки видить, что ей дѣйствительно и самой тяжела новая жизнь, что совсѣмъ не за что укорять несчастной,—чтобы хоть сколько-нибудь загладить свои несправедливыя нападки, утѣшаетъ ее:

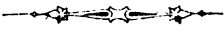
Любив тебе дівчиною,
Любителю й молодицею:
Сім рік буду тебе ждати—
Поки станеш удовицею...

А въ ожиданіи конца такого срока, чумаки снова предаются своей полукочевой чумацкой жизни, исполненной тревогъ, лишеній, несчастій...

Украинецъ до самаго послѣдняго времени любилъ эту жизнь. Онъ продолжалъ по прежнему дружить съ своими медленными волами; ему все-таки привольнѣй дышалось среди широкой степи, по которой «одвічними шляхами», съ ранней весны до глубокой осени, одна за другою, тянулись длинныя чумацкія валки... Но это время прошло; пустынная степь превратилась въ населенную сторону, среди которой не рыскають болѣе шайки гайдамаковъ или дикой татарской орды: миновали опасности, улеглись невзгоды... А между тѣмъ и чумачество начало вырождаться... Прежній типъ чумака, закаленного въ несчастіяхъ условіями полукочевой жизни, замѣтно сталъ уступать типу извозчика, лишенному всякаго поэтического ореола. Чумацкій промыселъ, какъ возникъ подъ вліяніемъ экономическихъ причинъ, а такъ, сослуживши службу своему краю, подъ вліяніемъ тѣхъ же причинъ, долженъ и исчезнуть. Мы переживаемъ теперь эпоху постепеннаго вымиранія одного изъ симпатическихъ типовъ Малороссіи... Отъ чумака и его исполненной приключеній жизни останется рядъ поэтическихъ пѣсенъ, въ которыхъ запечатлѣлся духъ чумачества—унылыхъ, напоминающихъ пустынность безбрежной степи, наводящихъ на душу какою-то меланхолическую мечтательность, иногда вызывающихъ изъ сердца какое-то «тихосумне» горе... Пѣсни эти даютъ намъ основаніе сказать, что

чумаки не только были купецъ и по нуждѣ полувоинъ,
и—«человѣкъ онъ былъ!»

Что нынѣшнія экономическія и социальныя условія с
окончательно уничтожатъ этотъ отживающій типъ мал
скаго торговца, въ этомъ не можетъ быть сомнѣнія. Э
рошо понимаютъ и сами чумаки. Сожалѣть о вымираніи
типа, сожалѣть о прошломъ, конечно, нечего. Нужн
мать о будущемъ. Чѣмъ-то замѣнить оно старое чум
Если извѣстнымъ типомъ еврейскаго торговца, то э
мическое развитіе народа въ краѣ особенно радоваться.
Если типомъ кулака и самодура, или не менѣе характернымъ
типомъ міроѣда, то тоже радость была бы преждевременна...
Быть можетъ, страна и получить болѣе движимыхъ капита
ловъ въ рукахъ немногихъ лицъ, а потому для поверхност
наго политико-эконома покажется богатѣющей,—тогда какъ
на самомъ дѣлѣ народъ въ ней будетъ бѣднѣть экономически
и духовно. А уже и теперь есть много признаковъ, что за
мѣна описаннаго нами стараго типа торговаго человѣка въ
Малороссіи посредствомъ вытѣсненія типомъ «жидеа» и «ку
лака» подаетъ богатые надежды.... Безъ сомнѣнія, не будучи
остановлена, эта замѣна принесетъ свои неизбѣжныя эконо
мическія и нравственныя послѣдствія. Устранены они могутъ
быть только тогда, когда представители власти и интеллиген
ціи въ Южной Руси обратятъ вниманіе на развитіе въ на
родѣ духа ассоціаціи принаровительно къ новымъ условіямъ
жизни, а особенно на народное образованіе, поставивъ цѣлью
его пробужденіе и развитіе въ народѣ, сообразно этимъ усло
віямъ, тѣхъ душевныхъ особенностей, которыя такъ харак
терно заявилъ этотъ народъ въ прежнее время, согласно преж
нимъ бытовымъ формамъ.

ЧУМАШКІЯ ПѢСНИ.

„Пѣсня для Малороссіи—все: и поэзія, и исторія и отцевская могила...“

Н. В. Гоголь.

„Это надгробные памятники и вмѣстѣ живые свидѣтели отжитой старины. Другіе народы въ память важнѣйшихъ произшествій своихъ чеканятъ медали, по которымъ исторія часто разгадываетъ минувшее: событія козацкой жизни отливались въ звонкія пѣсни, и потому онѣ должны составить самую вѣрную и вразумительную лѣтопись для новаго бытописателя Малороссіи“.

М. А. Максимовичъ.

I.

A.

1. Гей, запражем ми, братці,
2. Панове-молодці,
3. Та ті новие вози;
4. Ой та поїдемо, братці,
5. Панове—молодці,
6. В Кремень-город на базар;
7. Ой наберем, братці,
8. Панове-молодці,
9. А все дорогий товар:
10. Все лисиці, та куниці,
11. Та чорние соболя.
12. Ой будем ми приставати
13. Аж у город Кишиїв,
14. А з города Кишиїова
15. Та повезем у Азов,—
16. Та поставимо, братці,
17. Панове-молодці,
18. А в три улиці рядом
19. Ой та прийдуть, братці,
20. Панове-молоді,
21. А три купця молодих,—
22. Вони у нас запитають:
23. «А що у вас за товар?»
24. —Ой в нас товар дорогий:
25. Все лисиці, та куниці,
26. Та чорние соболя.—

27. «Ой ви купці-молодці,
28. Ви приятелі мої,—
29. Ви постоитє, чумаченьки,
30. Аж до завтрішнього дня;
31. А в-завтрішньому деньку
32. Ми в вас товар заберем,
33. И вам гроші повладем:
34. Кому срібло, кому злото,
35. Кому сукні дорогі,—
36. Усім буде доволі!»—

(Жаботинь).

Б.

1. Ой що то за крячок,
  2. Що по морі гуляє?
  3. Що то за бурлачок,
  4. Що все народ збирає?
  5. Ой крикнув-покрикнув
  6. Сильне багач молодий:
  7. «Ой збірайтесь, хлопці,
  8. А все народъ майстровий!
  9. Гей, зробимо, братці,
  10. Панове-молодці,
  11. Та й півтора ста возів,
  12. Гей, та купим ми, братці,
  13. Панове-молодці,
  14. Та й півтора ста пар волів,—
- 15—51 Б—1—36 А.
52. «Та продавайте, чумаченьки,
  53. Отсей товар дорогий,
  54. А ми підем, бурлаченьки,
  55. По Ростову пройдем!»
  56. Ой ще ж тийі бурлаченьки
  57. По Ростову не пройшли,

58. А вже наші чумаченьки

59. Сорок возів продали.

(Васильковъ).

Слѣдуючіє два варьянта представляють намъ разбой-
никовъ, приймаючихъ видъ чумаковъ.

В.

1=1 Б. 2. Над морем крякає?

3. Гей и що ж то за бурлак

4. Молодців збирає

5=7 Б. А..... ся.....

6=8 Б Дай..... майстерний

7. Дай зробимо, братця,

8. Півторасти ми возів

9. Да начепим, начепим

10. Півторасти ми ярем,

11. Да возьмемо, братця,

12. По семеро молодців

13. А по восьмому, братця,

14. За для кашоварости,

15. А по девятому, братця,

16. За для осторожности,

17. А по десятому, братця,

18. Щоб волики поганяв

19. Та поїдемо ми, братця,

20. Аж в той город у Азов,

21. Тай займемо ми місця

22. По широким улицям

23. Да поставляем вози

24. У три ряди у шквдрон.

25. Ой вийдуть до нас, вийдуть

26. А два купці-молодці,

27. А спитають нас, братця:

28. Що за товар у возах?

29. А ми скажемо, братця

30—24 А. Що..... 31—32—25—26 А.

33. Гей учора із вечора

34. Такий приказ отдали, } bis

35. А так як опівночі

36. Азов город узали.

37. Ой вийшов да вийшов

38. А знать бурлак сильно-пребагат,

39. А крикнув він покрикнув

40. Своім громким голосом:

41. Ой збирайтеся, хлопці

42. Всі молодці на судно,

43. Та беріте, грабуйте,

44. Кому чого надобно,

45. Гей кому срібла, а кому злата,

46. Кому сукон дорогих

47. А кому мало, недостача,—

48. Чересочок молодих.

(Запис. М. А Кротивницький в Емисаветр.

у., дер. Григорьевкѣ отъ жнщан. К. Марченка.)

Г.

Крикнув на хлопців бурлака в ночі

Збирайтеся, браття, та все народ майстрівий,

Ой закупимо, браття, тишовий лісок найбільший

Зробим, браття, півторасти сім возів,

Закупимо, браття, півторасти пар волів,

Та як посадимо, браття, по сім молодців,

А по восьмому за для полояночки,

А по дев'ятому за для кухварочки,

По десятому за для осторожности

Поїдемо, браття, у Щутчин на базар,

А як станемо, браття, все по темним улицям

Прийде до нас славний купець молодий.

«Ей що в ваших возах та товар дорогий?»

— У нас вулиці, та лисиці, та чорні соболі.—
Як одерне рогожу, аж там добрі молодці.

(*Сповідь Н. И. Костомаровъ*).

II.

Зажурився бідний сірома—

Отець-ненька помірає,

Та побила лихая година,

Та побила й не одна.

«Ой запряжу я воли

У всі чотири вози,

Піду на Дін риби брать!»

За ним соцький, ще й отаман

Хотять у некрути взять...

Ой летіло три голубоньки,

А летячи ще й гудуть:

Порадили вражі воріженьки,

Що сірому ведуть.

«Розливайся, ти сухий Лимане,

Кругом вода обтекла:

Гей, не радійте, вражі воріженьки,

Вже сірома й утекла,—

Ой утекла бідна сірома,

Та все одно думала:

Як піду я у чужу країну—

Коновоем прижинуть;

Як вернуся я, козак, до-дому,

То в салдати отдадуть...

Як-би мені отець, рідна ненька,

То б порадили мене;

Як-би мені ще й вірна дружина,

Щоб розважила мене!»

(*Сквира и Жаботинъ*).

III.

Ой у неділеньку, рано-пораненьку,
А сонечко зходить,—
Ей, уже син; син Гавриленко,
У дорогу виходить.
Ой як прийшов же син Гавриленко
А до чумаків до валки:
«Здорові будьте, молоді чумаки,
Прийміть до своєї валки!»
—Ей, який же ти, та син Гавриленку,
Такий дурсень уродився,
Що ти прийшов та до становища—
Та не перехристився!—
Як рушили молоді чумаки
Ей по трактирах пити,—
Ей тільки та син Гавриленко
Сам волики доглядав....

(Чигиринъ, Каневъ. Мстл., с. 457-458)

IV.

Ой воли ж мої, сиві, та рабії,
Ой які ж бо ви добрі,—
Ой стоїте у возах та ярмах
А по три дні голодні!
—Ой стоїмо по три дні у возах та ярмах,—
Аж із очей слізи...
Ой пусти ж нас, пане хозяїне,
Хоч в ті пусти лози,—
Нехай ми трошки попасемся
И водиці напьемся,
Тоді нас запряжеш,
А сам спати ляжеш—
Ми з дороги не зібьемся!
Нас не треба поганяти:

Ми тебе доставим аж до того міста,
Де ти маєш хуру брати.

(*Rulikowski, c. 184.—Nowosielski, II, c. 197-198.*)

V.

1. Ой загули чорні галинята
2. Да у темному лузі;
3. Болить, болить моя голівонька,
4. Ще й серденько в тузі.
5. Росчешу я чорні кудрі,
6. А ти, дівчино, русую косу...
7. Виганяє чумає сірі воли
8. Та на ранню росу:
9. «Пасітеся, сірі воли,
10. Та будете воду пити!»
11. Лучче було хазяювати,
12. Ніж по дорогах ходити:
13. Хто дома хазяює,
14. Той спить на білім ложі;
15. Хто ходить по тіх дорогах,
16. На лютім морозі;
17. Хто дома хазяює,
18. Стелить постіленьку,
19. Білу-біленьку,
20. В голови кладе подушечку
21. Пуховую мнякеньку.
22. Хто ходить по тіх дорогах,
23. Стелить постілоньку—
24. Зеленую травичю,
25. В голови кладе—
26. Безпачну важницю.
27. Спить чумає нічку, спить другу,
28. На третю треба встати:
29. Прийде безчасна та варта—

30. Тра її отстояти.
31. И стукають, и грукотять,
32. И за комір вода льється,—
33. Поки прийдеш на трій сопочивок,
34. Превража вош нагризеться!..
35. Ой в полі, полі криниченька,
36. В ні вода блищиться:
37. Не ходили б ми по тих дорогах,
38. Як-би було чим оплатитися!..

(Изъ рукоп. сборника П. А. Кушнина.)

VI.

A.

1. Ой біда, біда
2. Чайці небозі,
3. Що вивела діток
4. При битій дорозі:
5. Там чумаки йшли,
6. Чаєнят найшли,—
7. Чаечку зогнали
8. Чаєнят забрали.
9. А чаечка вьється,
10. Об дорогу бьється,—
11. До дороги припадає,
12. Чумака благає:
13. «Ой чумаче, чумаче,
14. Ще ж ти молоденький,
15. Верни мої чаєнята—
16. Ще ж вони маленькі!»
17. —Ой не верну, чайко,
18. Не верну, небого,
19. Бо забереш чаєнята,
20. Полетиш у поле.—
21. «Не буду летіти,

22. Тут буду сидіти,—
23. Буду воли завертати,
24. Й діток доглядати!»
25. —Ой полети, чайко,
26. На зелену пашу,—
27. Бо вже твої чаєнята
28. Покидали в кашу!—
29. «Бодай же ви, чумаки,
30. У Крим не сходили,
31. Як ви мої чаєнята
32. У каші зварили;
33. Бодай же вам, чумаки,
34. Воли похворіли,
35. Як ви мої чаєнята
36. З кашею поїли;
37. Бодай же вам, чумаки,
38. Воли поздыхали,—
39. Як через вас чаєнята
40. На віки пропали!»

(Миргородъ.)

Б.

- 1 Б=.... та й чайці 1 А, 2 Б=Та біда... 2 А,
3 Б=.... чаєнята 3 А, 4 Б=4 А. 5 Б=5 А
6. Воли попасали,
7. Молоді чаєнята
8. З собою забрали.
9 Б=9 А, 10 Б=10 А,
11. Сірі воли наvertsає,
12 Б=12 А 13—16 Б=13—16 А.
17. «Я ж буду літати,
18. Воли наvertsати,—
19. Молодому чумакові
20. В пригоді ставати!»
21. Ой паслися воли

22. На зеленій паші:
23. Тоді твої чаєнята
24. Покипіли в каші...
25. «Бодай же вам, чумаки,
26. Воли похиріли,
27. Як ви мої чаєнята
28. В каші поварили!»
29. —Ой чаєчко наша,
30. Неправдонька ваша:
31. З маленькими чаєнятьми
32. Добра буде каша!—

(Елисаветградъ).

VII.

A.

1. Ой да йшов чумає та дорогою—
2. Та дорога лягає;
3. Ой зайшов же він та до шинкарки—
4. Мед-горілку кружляє:
5. Ой да отсуває та кватирочку,
6. На воли поглядає,
7. Чи стоять воли, чи стоять вози,
8. Чи сидять погоничі?
9. Ой та нема волів, та нема возів,
10. Та нема й погоничів...
11. «Ой та сідлай, хлопче, та сідлай, малий,
12. Та коня вороного,—
13. Ой поїздай, хлопку, ой поїздай, малий,
14. Та до батька рідного:
15. Та нехай батько, та нехай рідний,
16. Та листи засилає—
17. Ой про чумацькі воли, про чумацькі вози,
18. Про ёго погоничі!»
19. Ой що у Києві, та на базарі,

20. Барабан вибивали
21. Про чумацькі воли, про чумацькі вози,
22. Про ёго погоничі.
23. Ой та йшов чумака та по базару,
24. Та й за серденько взявся,—
25. Ой та й озернувся та чумака назад—
26. Аж ёго воли идуть,—
27. І воли идуть, і вози везуть—
28. На возах гайдамаки,—
29. Ой колеса стукають, і ярма бряжчать,
30. И воли ремедують.

(Конопоть.)

Б.

1 Б=1 А.

2. Пісню співає;
3. Другий сидить в Танрозі—

4 Б=4 А. .... кружає

5. Похилилися да густі трави,
6. Де чумаки воли гнали:
7. Пожурилися наші чумаченьки,
8. Як хури набрали.
9. Ой у неділеньку, рано-пораненьку,
10. Усі дзвони дзвонять:
11. Ой там наші, наші чумаченьки
12. Вози й воли гонять.
13. —Ой по чім тая Молдава славна,
14. Що жовті піски?
15. «Ой у Молдаву гнали по чотирі вози—
16. З Молдави пішли.»
17. —Ой по чім тая Молдава славна,
18. Що круті гори?
19. «Ой у Молдаву йшли чумаки в Жупанах,
20. Назад да голі.»
21. Ой сидить пугач на могилі,

22. Та на вітер надувся:
23. Не їден чумає, та в Молдославі,
24. На воші здобувся.
25. Ой сидить чумає межи возами,
26. Та все думає-гадає,—
27. Дере поли, дере рукава,
28. Та все плечі латає...

(Изъ рукоп. сборника П. А. Кумиша.)

В.

1. Чумає, мати, чумає, мати
2. У скрипочку грає,
3. Другі сидять між возами
4. Мед-вино кружають.
5. Як оглянеться чумає назад—
6. Аж волів немає:
7. «Та нема Сокола, та нема Солов'я,
8. Що попереду ходять!»

9B=... хлопку... 11A, 10B=12A, 11B=Та біжи, хлопку... 13A,

12B=По-над слободою,

13. Та давай, хлопку, та давай, малий
14. Усім панам знати,
15. Щоб дозволили та толовою
16. Волів одшукати
17. Ой за річкою та за бистрою
18. В усі дзвони дзвонять:
19. «Не журися, молодий чумаче,
20. Усіх волів гонять!»
21. Та женуть воли, та женуть воли
22. Та все половії,

23. А за ними йдуть чумаченьки
24. Та все молодії
25. Та сопуть воли, та сопуть воли
26. Травицю толочать;
27. А за ними йдуть чумаченьки—
28. Батіжки волочать;
29. Та женуть воли, та женуть воли;
30. Та все круторогі,—
31. А за ними йдуть чумаченьки,
32. Та все чорноброві:
33. Гонять воли, гопять воли,
34. З росю пасуться,—
35. А за їми йдуть чумаченьки,
36. Аж кудрі трясуться.

(Миргородъ, Гадячъ.)

Г.

1. Туман яром, туман яром,
  2. Туман по долині,—
  3. Ішов чумає дорогою,
- 4—9 Г=4—11 В, безъ 7 и 8-го. 10 Г=Трьма городами.
11—14 Г=13—16 В. 15 Г=А в неділоньку пораненьку,
16—19 Г=18—20 В.

20. Та воли ведуть, та вози везуть,
21. Та ведуть й бусурмана,—
22. Та привели бусурмана
23. До нового знамена,
24. Та підняли бусурмана
25. На три списи в горі:
26. «Дивись, дивись, бусурмане,
27. На нашу свободу!»
28. Ой що наша слободонька,
29. Як має процвітає;
30. Бусурменська ж головонька
31. Кров'ю окипає.

(Лохвиця, Роменъ.)

Д.

- 1 Д=Да иде... 1 А.
2. Мед-вино кружає;
3. Да оглянется да чумає назад—
4. Аж волів немає.
5 Д=Да біжи, хлопку, да біжи.... 11 А
6. Давай панам знати:
7. Да нехай пани, да нехай вони,
8. Шлють волів шукати!
9 Д=.... да на риночку 19 А
10. Усі дзвони дзвонять...
11. Да оглянется да чумає назад—
12. Аж воликів гонять.
13 Д=11 Д, 14 Д=.... женуть 12
15. А за волами, да за возами
16. Бусурмена ведуть.
17. Да ведуть, ведуть да бусурмена
18. На круту могилу:
19. «Да дивись, дивись, да бусурмене,
20. На свою країну!»
21. —Да тепер мені, браття,
22. Країна не мила:
23. Що розсердився мій отець і мати,
24. Ще й вірна дружина!—

(Максим., 1834, с. 178-179.-Закрев., с. 99, № 147.)

Е.

1. Сидить Цимбал да під вербою,
2 Е=Горілку... 2 Д,
3. Прийшов (к) йому старий Байдар,—
4. Він горілочку кружає;
5. Прийшов (к) йому старий Байдар,—
6. Словце промовляє:
7. «А годі, годі, да старий Цимбал,

8. Горілку вкружати:
9. Превражії бусурмени
10. Не гаразд зробили:
11. Усі воли позаймали,
12. Кривого лишили,—
13. Одного кривого,
14. Другого старого!...»
15. Ударився Цимбал старий
16. Об поли руками:
17. —Тепер же ми, миле браття,
18. На віки пропали!—
19. Ой як крикнув Цимбал старий
20. На хлопця малого:
21. —Сідлай хлопче, сідлай коня,
22. Сідлай вороного—
23. Давай знати в третю роту,
24. Аж до Кошового,—
- 25 E=6 Д, 26 E=6 Д:
27. Нехай дають порадоньку
28. Волів одшукати!—
29. Біжить хлопець, біжить малий
30. Густими тернами:
31. Похилились густі трави,
32. Де воли погнали...
33. А у городі в Баршполі
- 34 E=В усі.... 10 Д:
35. «Не журітесь, миле браття,
- 36 E=Назад воли..... 12 Д.
37. Текли річки невеличкі—
38. Тече вода зтиха:
39. Набралися чумаченьки
40. З татарвою лиха!..

(Каневъ, Мстл., с. 455—456.)

Ж.

1. Та йшов Цимбал дорогою,
2. Та й пісні співає,—
- 3 Ж=Та й сів.... під... 1 Е, 4 Ж=Гор.... кружляє 4 Е (bis)
5. Як кинувся старий Цимбал—
6. Аж волів немає.
- 7 Ж=Як ударить старий Ц.... 15 Е, 8 Ж=16 Е; 9 Д=От-тепер же ми, братці мої 17 Е
10. Пропали з довгами!
- 11 Ж=Да проклятий!.... 9 Е, 12 Ж=Волів.... 11 Е.
- 13 Ж=Да й усі ж.... 11 Е, 14 Ж=12 Е.
15. Ой там наші чумаченьки
16. Та й заголосили.
- 17 Ж=Да хилилися..... тали 31 Е, 18 Ж=куди.... гнали 31 Е
19. Да покрилися бусурмени
- 20 Ж=30 Е.
21. «Да біжи ж, біжи, Волошенку,
22. Назад, в Комишанку,—
23. Ой дай же ти, Волошенку,
24. Да всім панам знати,—
25. Ой щоб дали чумаченькам
26. Волів пошукати.
27. Да в неділоньку-пораненьку,
28. Да всі дзвони дзвонять:
29. Да й уже ж наші чумаченьки
30. Назад волів гонять.

(Изюмский у. Основа, 1862, июнь, 38-39.)

VIII.

А.

1. Гей рано, рано ясне сонце сходить,
2. А пізенько заходить,—
3. Гей славний царень, чумацький отаман,

4. Да й по табору ходить.
5. Гей, ходить-ходить, білі руки ломить,
6. Да словесно й говорить:
7. «Гей, ой ви хлопці, превдали молодці,
8. Да вставайте, вози мажте,—
9. Гей вози мажте, ярма наривайте,
10. Сиві воли запрягайте!»
11. Гей хлопці встали, вози підмазали,
12. Нові ярма понаривали,—
13. Гей нові ярма понаривали,
14. Сиві воли позапрягали.
15. Гей степом идуть,—нові вози риплять;
16. Сиві воли ремидають,
17. Гей по-переду чумацькій отаман
18. На воронім коні грає,—
19. Гей, ой він грає, грає-виграє
20. Із табору привертає.
21. «Гей ой ви хлопці, превдали молодці,
22. Да де будем ночовати?»
23. —Ой будем, будем, будем ночовати
24. В чистім полі край байраку.—
25. Гей, із-за гори, да із-за крутої
26. Виглядають гайдамаки—
27. Гей не багато,—сорок ще й чотири,
28. Да трохи нас не побили...
29. «Гей ой ви хлопці, превдали молодці,
30. Да беріте друки в руки,
31. Гей бийте, бийте, бийте, вибивайте
32. В нові вози і складайте,—
33. Гей да поїдем в город у Варшаву,
34. Да заробим собі славу:
35. Гей, що їх сорок, сорок і чотири
36. Да нас сёмох не побили!»

(Київській у.)

Б.

1 Б=Рано, рано да сонечко... 1 А, 2 Б=А низенько... 2 А,
3 Б=А ще раніше да наш от.... 3 А 4 Б=Да по дворику... 4 А.
5 Б=5 А, 6 Б=Да на хлопців гукає: 7 Б=... ви добрі... 7 А,
8 Б=Пора вам вставать. 9 Б=11 А, 10 Б=Сірі... 14 А,

11. Да й поїхали степом-дорогою

12. До зеленого гаю.

13 Б=... ви добрі... 21 А, 14 Б=... сю ніч почувать 22

15. «Та там, пане отамане,

16. Де дозволиш—будем випрягать.»

17. —Ой із-того куряного шляху

18. Привертайте к зеленому гаю,

19. Будем випрягать!—

20. Що з-під того зеленого гаю

21. Розбійники виїздять:

22. Найстарший розбійник

23. Поперед сивим конем вигравас...

24. «Ой ви хлопці, ви добрі молодці,

25. А де ваш найстарший отаман?»

26. —Наш отаман за возами,

27. Вмивається дрібними сльозами.

28 Б=... добрі... 29 Б, 29 Б=30 А, 30, 31 Б=31, 32 А.

32 Б=Да повезем.... у Полтаву 33 А, 33 Б=Да зробим чу-
мацькую... 34 А: 34 Б=Що розбойників сорок два, ще й....
35 А, 35 Б=А нас чумаків чотирёх не побили!

(Гадяч.)

В.

Варіантъ этотъ ничѣмъ особымъ не отличается отъ предъ-
идущаго, поэтому здѣсь онъ и не приводится въ цѣлости, а
только отличія его, заключающіяся въ слѣдующемъ:

3 В=Смутен, смутен... 3 А, 4 В=Поміж возами... 4 А. 7 В=...
чесная молодіж=7 А. 11—14 А совершенно выпущены вмѣсто
нихъ: 11 В=..... вози грають 15 А, 12 В=16 А,—

13. Привертають к зеленому гаю,
14. Становляться й випригають...
15. Ой зза того зеленого гаю
16. Гайдамаки виглядають.
- 17 В=.... чесная молодіж 29 А, 18 В=30 А, 18 В=.... отих
гайдамаків 31 А,
19. Та не подайтеся в руки.
20. Гайдамаки,—сорок і чотирі,—
21. Да й десяти не побили:
22. Хоть побили—не побили,
23. Таки славу уробили!

(Лохвицькій у.)

Г.

1 Г=Ой високо сонечко зіх... 1 А, 2 Г=А низенько... 2 А,
3 Г=Ой наш пан же, та наш пан... 3 А, 4 Г=Тай по рипочку... 4 А,

5. Своім хлопцям, а бравим молодцям,
6 Г=А словесно... 6 А: 7 Г=.....ви добрі.... 7 А, 8 Г=8 А.
9 Г=11 А, 10 Г=12 А, 11 Г=13 А, 12 Г=Сірих.... 14 А.

13. Вози риплять, ярма бряжчать,
14 Г=16 А,

15. За ними йдуть молоді чумаки,
16. Батіжками махають.
17. Із-за ліса, з зеленого гаю
18. Розбойники виглядають...

19 Г=.... ви добрі... 29 А, 20 Г=30 А, 21 Г=..... бийте і
в'яжіте 31 А, 22 Г=На.... кладіте 32 А, 23 Г=..... Полтаву
33 А, 24 Г=Та наробимо... 34 А

25. Славен город, славная Полтава,
26. Що не гине паша, слава:
27. Сорок тисяч, сорок і чотирі
28. Нас десяти не побили.

(Лубня, Метлин. с. 453.)

Д.

Варіантъ этотъ до стиха 17 совершенно тождественъ съ предъидущимъ.

17. Не доходя є зеленому гаю,
18. Стали вони почувати.
19. Виходило з зеленого гаю
20. Сорок чоловік розбою:
21. Попереду ватаг молоденький
22. На воронім коню,—
23. Ватаг молоденький
24. На воронім коню грає,
25. Що він грає, грає-виграває,
26. До табору привертає:
27. —«А здорові, хлопці, превражії сини!
28. Хто над вами, хлопці, отаманує?»
29. «Наш отаман та по за возами
30. Умивається слёзами.»
31. Як вискочить ватаг молоденький
32. Та до чумаченька ближче,
33. Як ударить ватаг молоденький
34. Чумаченька списом у груди,—
35. Ой той же спис удвое зігнувся:
36. Корнієнко осміхнувся!
- 37 Д=А вставайте.... 19 Г, 38 Д=20 Г, 39 Д=Та беріте в'язжіте, у город везіте, 40 Д=В новий город... 23 Г, 41 Д=Та й уробимо... 24 Г.

(Гадяч. Метл., с. 453-454.)

Е.

Подобно предъидущему, варіантъ этотъ до 17 стиха сходенъ съ варіантомъ Г. Далѣ слѣдуетъ:

17. Ой як й узяли наші чумаченьки
18. З-під байраку виходити;
19. Ой як й узяли вражі здобишнички

20. Ча́стом до нас доїздити,—
21. Ой виї́хало вражих здобишничків
22. Сорок коней ще й чоти́рі,
23. Ой як стали вони наперед возів,—
24. Й а всі вози за́пинили:
25. —«Ой ви чу́маки, все ви я́рстичі,
26. Чи бага́цько грошей є в вас?»—
27. «Гей, є в нас гроші, здобишнички,
28. Сорок тисяч ще й чоти́рі.»
29. —«Ой ви чу́маки, все ви я́рстичі,
30. Которий в вас та ота́ман?»—
31. Ой як зійшло́ся наше товари́ство
32. Та до-ку́пи голо́вами,
33. Як по́считали, зара́з и сказа́ли:
34. «Га́врили́нко—наш ота́ман!»
35. Ой як ви́скочив вражий здобишничок
36. Та й на ко́ня воро́ного;
37. Ой як у́дарив срі́бним списом в груди́—
38. А́ж ё́му спис зогну́вся:
39. Ой Га́врили́нко стої́ть, не всту́пився—
40. О́берну́вся, осмі́хну́вся....
41. «Ой що ж ми бу́дем, наше товари́ство,
42. Що ж тепе́р бу́дем робити,
43. Ой що ба́гато вражих здобишничків
44. З сё́го сві́та й губи́ти?!..
45. Ой піді́ймайте, хло́пці, ві́йя в го́ру,
46. Тага́нами підопри́те,
47. Ой бе́ріть з возів, бе́ріть шну́ровання,
48. Ще́ й вата́жку почепі́те!
49. Гей отто́ ж то́бі, пре́враща́й вата́жку,
50. Та й на сві́ті не жи́ти:
51. Ой отто́ ж то́бі, пре́враща́й вата́жку,
52. На́с де́сятёх не по́бити!

(Брацлавъ. Метл., с. 454.)

Ж.

1 Ж=Ой ясно, ясно—як сонечко... 1 Г, 2 Ж=Ойще ясніше,
як воно.... 2 Г,—3 Ж=Смутний, смутний, та не веселий,
4 Ж=Чумаки меж возами... 4 Г.

5. По-переду атаман—ватажка

6. Сивим конем грає.

7. —Здрастуй, здрастуй, еретичий сину,

8. Скажи мені: которий атаман?—

9. —«Наш атаман меж возами ходить,

10. Білі руки ломить,—

11. Білі руки ломить,

12. Та й тяжко голосить,

13. Ще й по слав'янські (sic) говорять:

14. «Стійте, браття, не рабійте,

15 Ж=20 Г, 16 Ж=.... злодія, вляжіте 21 Г, 17 Ж=22 Г, 18
и 19 Ж=23, 24 Г:

20. Вісімдесят и чотири

21. В десятѣх и били!

(Київск. цуб. вид., 1870 п., № 24.)

ІХ.

А.

1. Ой в неділеньку, рано-пораненьку,

2. Як стало світати,

3. Стала Орда, вся чорная,

4. С-під моря вставати,

5. Стали німці-компанійці

6. Чумака збивати:

7. «Годі, годі, чумаченьки,

8. В Криму соли брати!

9. Годі, годі, чумаченьки,

10. В Криму соли брати,—

11. Запрягайте вози, воли—

12. За башту втікати!»}

13. Ой де-котрі чумаченьки
14. Тес зачували,
15. Запрагали воли, вози,
16. Ще й соли набрали;
17. А которі чумаченьки
18. Того не чували,
19. Вони ж в тому превражому
20. Криму зо скотом пропали....
21. Ой хвалився Довгорука,
22. Що не здійме орда рук,
23. Орда руки ізняла,
24. Чумаченьків заняла,—
25. Ой заняла, та й погнала
26. Різними шляхами—
27. На Ніполь, на Азов,
28. На третій город Козлов.
29. Миргородський комендант
30. Дав запорожцям знать:
31. Нехай біжать до Салгири
32. Чумаченьків ратовать!
33. Ой хто в Криму не бував,
34. Перекопу не видав?!
35. З Перекопу до Салгири
36. Там неміранії милі,—
37. Ой там лежать чумаченькі
38. Де три, де чотирі...
39. Ой лежать наші чумаченькі,
40. Як въялая риба—
41. На них плаття і одежа
42. Кров'ю окипіла...
43. Од Перекопу до Салгири
44. Покопані шаньці:
45. Стоять вози, на-сторч ярма,
46. (Й) паровиці чумацькі.
47. Ой над річкою Салгиною

48. Вдарили гармати:
49. Не по однім чумаченьку
50. Плаче отець, мати!
51. Ой над річкою Салгиною
52. Вдарили з рушниці:
53. Не одного чумаченька
54. Оплачуть сестриці!
55. А тепер над Салгиною
56. Сумно взвилась квітка:
57. Не в одного чумаченька
58. Осталася жінка!
59. А тепер над Салгиною
60. Сумно взвились квіти:
61. Не по однім чумаченьку
62. Осталися діти!
63. А тепер над Салгиною
64. Шумить буйна нива:
65. Не по однім чумаченьку
66. Плаче чорнобрива!

(*Nowos.*, II, с. 191-192.—*Києв.*, 1867, № 127.)

Б.

1, 2 Б=33, 34 А. 3 Б=Перокопський.... 29 А, 4 Б=запорожцям дає... 30 А:

5. «Годі вам, запорожці,

6. У Калачах стоять,

7 Б=А біжить до.... 31 А, 8 Б=.... рятувать 32 А!»

9. Ой прибігли до Салгино—

10. Аж лежать наші чумаки,

11. Ой лежать наші чумаки—

12 Б=А де два... 38 А.—13 Б=Ой казав князь... 21 А, 14 Б=

22 А, 15 Б=А.... 23 А, 16 Б=... забрала 24 А.

17. Ой погнали чумака

18. На три битиї шляха,

19. На три битії шляха,

20. Та в четверті озеря.

(Изюмскій у. Основа, 1865, № 5, с. 98-99.)

В.

(отривокъ)

Казав Криворук,
Що не здійме орда рук,
Орда руки ізняла
И козака заняла,
І погнала ёго шляхами:
На Кепо-Озеро и Білгород.....

(Зап. въ Николаевкѣ, Борз у. отъ старуки. Метл. 446.)

Х.

Сидить пугач на могилі,
Та все: пугу, пугу!
Збірайтесь, славні чумаченьки,
Зімовати до Лугу.
Которі умні-розумні,
До Лугу припирали,
А которі не розумні—
В Кримськѣм степу пропадали.
Лежить чумаки межи возами,
На важницю схилився,
Рученькою лиш правенькою
За серденько захопився:
«Коли б же я знав, що тут міні померати,
Свому роду б уклонився,—
Вийшов на той битий шляшок,
Слізеньками б облився!»
Ой ви чумаченьки, славні бурлаченьки,
Ви хлопці вгожі,
Робіть тому чумакові
Домовину з рогожі!—

В субітеньку, протів неділеньки,
Цілу пічку не спали:
Через той Лимап-річеньку
Переправу й мали,—
Переправляли вози з волами,
Ще й казінні гармати...
Біжить Вингородський козак
Гренадера ратувати. (?)
Йшли чумаки, славні бурлаки,
Та дивилися в воду:
«Коли б нам побачити
Гренадера на вроду!»
Йшли чумаченьки, славні бурлаченьки,
На них жупани сині,—
Поки приставали до вармії,
Нічого не осталось на спині.
Лежить чумаки межи возами
Та все думає та гадає;
Дере поли, дере рукава,
Та все поли латає.

(Изъ рукоп. сборника П. А. Кулиша)

XI.

A.

1. Ой там добре, ой там гаразд,
2. А де рід з родом п'є,
3. А де й отаман є:
4. Він горілки не купує,
5. Сам готову п'є,
6. Та все своїм добрим молодцям
7. Порядок дає.
8. Чорна хмара наступає,
9. Став дощик іти:
10. «Благослови, пане отамане,

11. З нами в корчму йти!»
12. Наші хлопці, добрі молодці,
13. Та й не врябили:
14. Взяли квартиру, та другу з жарту,
15. На дощі й сіли.
16. Чорна хмара наступає,
17. Став дощик іти:
18. «Благослови, пане отамане,
19. Знамена (?) підняти!»
20. Як підняли чумаченьки
21. Голубі знамена,
22. Та попили горілочку,
23. Ще й солодкий мед....
24. Прийшов багач, прийшов дукач,
25. Та в порога став,—
26. Із нашої голотоньки
27. Сміяться почав...
28. Ой як крикне наш пап отаман
29. На ребят своїх:
30. «Возьміть дуку за чуб да за руку,
31. Да й виведіть вон!»
32. Один узяв за чуб да за руку,
33. А другий дука б'є:
34. «Оце ж тобі, вражий багачу,
35. Де голота п'є!»
36. Пійшов багач, пійшов дукач,
37. Та й не оглядався,—
38. Десятому завазував,
39. Щоб не сміявся...

(Харьковская г.)

Б.

1 Б=Нема краще, нема й лучче, 2 Б=3 А, 3 Б=4 А, 4 Б=Все....
5 А. 5 Б=Наступає чорна хмара 6 Б=.... крпачь 17 А,—
7 Б=18 А, 8 Б=.... піднять 19 А.

9. Та й підняли голубі знамена,
10. Ще й золотий хрест,—
11, 12 Б=22, 23 А. 13 Б=Наступає чорна хмара, 14 Б=9 А,
15 Б=10 А, 16 Б=у корчму... 11 А.
17. Зайшли в корчму, зайшли в корчму,
18. Посідали в ряд,
19 Б=Пили.... 14 А, 20 Б=третю налива. 21, 22, 23, 24 Б=
24, 25, 26 27 А. 25, 26 Б=12, 13 А, 27, 28... Взяли дуку...
32, 33 А. 29 Б=Не йди туди.... 34 А, 30 Б=35 А:
31. Вона з ума спивається—
32. Все багача б'є....

(*ibidem.*)

В.

1. Наступила чорна хмара,
2 В=37 А, 3 В=Позволь, позволь.... 18 А, 4 В=Намет напъ-
ясти!—5 В=Напъяли.... 20 А, 6 В=Прекрасний намет,—7 В=
Да п'ють вони.... 22 А, 8 В=23 А.
9. Которого чумаченька
10. Отець-ненька є:
11. То той сидить під наметом,
12. Мед-горілку п'є;
13. Которого чумаченька
14. Отця-неньки немає,
15. То той сидить край намета—
16. Гірко здихає.
17. Показали чумаченьки
18. Свої мудрощі:
19. Взяли кварту, взяли другу,
20. Та й п'ють на дощі.
21. Приходить їх отаман,
22. Стало йому жаль:
23. Скинув з себе синій жупан—
24. Навет розіп'яв.
25. Ох, аж їде багач-дукач—

26. Насміхається:
27. За що тая голотонька
28. Напивається?!
29. «Позволив, отамане,
30. Намет нап'ясти,—
31. Позволь, позволь, отамане,
32. Дуку провести!»
33. Іден бере за лоб, веде,
34 В=Другий—долом... 33 А, 35 В=Не ходи туди, вража
дуко, 36 В=.. голота... 35 А.

(Изъ рукоп. сборника П. А. Кулита.)

Г.

1. Темна хмара наступає,
2 Г=2 В, 3 Г=Благослови, ат... 3 В, 4 Г=4 В. 5 Г=Ой... ко-
заченьки 5 В, 6 Г=Червоний... 6 В, 7 Г=Беруть .. вино, пиво
7 В, 8 Г=И.... 8 В.
9. Усі пани, усі дуки
10. В намету сіли;
11. Наше браття-сіромаша,
12. Та й не посміли,—
13. Взяли квартиру меду, з жарту
14. На дощі сіли.
15 Г=Іде козацький ат... 21 В, 16 Г=22 В: 17 Г=Взяв із
себе голубий... 23 В, 18 Г=Наш... нап'яв 24 В.—19 Г=Іде
багач, та йде дукач,
20. П'ян—валяється,
21. З козацького атамана
22. Насміхається:
23, 24 Г=27, 28? В.—25 Г=Один веде за чуприну, 26 Г=...
дука... 37 В: 27 Г=Не йди туди, вражий сину, 28 Г=36 В.
(Гадяч. Мстлинс., с. 149.)

XII.

A.

1. Ой у Київі на риночку
2. П'ють чумаки горілочку,—
3. Ой п'ють вони, гуляють,
4. На шинкарку гукають:
5. «Шинкарочко молода,
6. Підлий пива, ще й вина!»
7. —Не піділлю, не подам,
8. Бо у тебе жупан дран.—
9. «Хоч у мене жупан дран,
10. Єсть у мене грошей джбан.»
11. —Коли в тебе грошей джбан,
12. То за тебе дочку дам.—
13. У суботоньку змовляли,
14. У неділлю вінчали.
15. «Скажи міні, серденько,
16. Якого ти родоньку?»
17. —Я з Київа Карпівна,
18. Зовуть мене Марусею.
19. Скажи ж мені, серденько,
20. Якого ти родоньку?—
21. «Я з Київа Карпенко,
22. Зовуть мене Йваненко...
23. Бодай попи пропали—
24. Сестру з братом звінчали
25. Ходім, сестро, горою,
26. Розстелемось травою:
27. Ой ти будеш синій цвіт,
28. А я буду—жовтий цвіт,—
29. Будуть дівки квітки рвать,
30. Нає з тобою споминать,—
31. Стануть траву косити,
32. За нас Бога молити:

33. Ой що тая травиця—

34. То з братівом сестриця!»

(Пирятинський у.)

Б.

1 Б=У Ки.... рипку 1 А 2 Б=... горілку 2 А, 3, 4 Б=3, 4 А.
5 Б=Да шинькарко... 5 А, 6 Б= повірь меду и... 6 А. 7 Б=Не
повірю... 7 А, 8 Б=... на тобі дран жупан 8 А. 9 Б=... на
мені... 9 А, 10 Б=Дак.... жбан 10 А. 11 Б—Як... у тебе... 11 А,
12 Б=Я за... 12 А. 13, 14 Б=суботу... ляли... 13, 14 А,

15. Та до Київа вертались,

16. Свого роду питались.

17, 18 Б=15, 16 А. Дальше варіантъ сходень съ предъиду-
щимъ, и такъ какъ конецъ его не имѣеть никакого отно-
шенія къ чумаку, то сличенія не сдѣлано.

(Києвъ. Лисенко, в. 2, с. 39.)

XIII.

А.

Гей, гей!

1. Ой хто лиха не знає,
То нехай мене питає.—

Та гей же!

Гей, гей!

2. Та по дорогах ходячи,
Та чужії воли пасучи,—

Гей же!

Гей, гей!

3. Ой чужії воли не дужі,
Та вивезіт мажу з Калюжі,—

Та гей же!

Гей, гей!

4. Та поставте мажу на суші,
Та біля шинькарки Настусі,—

Та гей же!

Гей, гей!

5. Ой шинкарочко Настусю,
Та дай меду-вина нап'юся,—

Та гей же!

Гей, гей!

6. Ой дай меду-вина нап'юся,
Та й у жупан синій вряжуся,—

Та гей же!

Гей, гей!

7. Ой дивуйтеся, вороги,
Що в чумака жупан дорогий,

Та гей же!

Гей, гей!

8. Ой залицяйтеся, дівчата,
Що сирота-чумака багатий,—

Та гей же!

(Гадячскій у.)

Б.

1—4 куплети Б=1—4 А.

Гей, гей!

5. Та шинкарочко молода,
Та усип мені піввідра,—

Та гей же!

Гей, гей!

6. Та усип мені на віру,
Пиши гроші на стіну,—

Та гей же!

Гей, гей!

7. Та тоді гроші забереш,
Та коли корчму розбереш,—

Та гей же!

(Прилукскій у.)

В.

Все отличие варианта В отъ А заключается въ томъ, что послѣ перваго куплета=А прибавленъ:

Гей, гей!

Та виріс я в наймах, в неволі,

Та не знав я долі ніколи,—

Та гей же!

Дальше за тѣмъ слѣдуетъ куплетъ 3-й=2 А, 4=3 и т. д.

(Сборник пісень для Русинів, с. 143-144.)

XIV.

А.

1. Ой на гору, гору
2. Будем байлувати,
3. А на горі, горі—
4. Вози мазати.
5. Ой ви хлопці молодці,
6. Женіть воли до води;
7. А которі старії,
8. Оставайтесь у возах:
9. Будем вози мазать,
10. Воли впрагать,
11. До трактиру дотягать.
12. Ой у трактирі паша й вода,
13. Ще й шинькарочка молода.
14. «Шинькарочко молодя!
15. Давай меду й вина,—
16. Давай меду на віру,
17. Пиши гроші на стіну.»
18. Шинькарочка вірила—
19. Меду й вина мірила:
20. Шинькарочка молода
21. На сто рублів надала,
22. На сто рублів надала,

23. Та воли з возом узяла.
24. Тут чумає був їден,
25. Він ні пив, ні гуляв,
26. Тільки на розчотах—
27. Добре знав.
28. «Ой шинькарочко, ш..... б.....,
29. Не смієш волів грабувать:
30. Повинна ти грошей обождать!
31. Да чумає хуру одвезе,
32. Тобі гроши принесе!
33. Ой ви хлопці молодії,
34. Даймо по рублю,
35. А скиньмося по два—
36. Та волів з возом не дамо!

(Изъ рукоп. сборника П. А. Кулиша.)

Б.

1. А в городі в Самарі
  2. Пили чумаки гуляли,—
  3. Пили ж вони гуляли,
  4. На худобу впували.
- 5 Б=Ой там па.... 12 А, 6 Б=13 А, 7 Б=14 А, 8 Б=Повірь...
15 А, 9—14 Б=15, 16, 17, 20, 21, 22 А,
15. А на тисячу списала,
  16. Дай худобу забрала.
  17. А між ними був паринь—
  18. Щира душа, правдива:
  19. Ой він ні пив, ні гуляв—
  20. Собі добрий розум мав:
  21. «Ой нуте, братця, гадайте,
  22. Та по два рублі скидайте,
  23. А по третёму приложим,
  24. Та й худобу заберем!»

(Скверскій у.)

В.

1 В=20 А, 2 В=.... дорала 21 А, 3 В=На тисячу в (и) грала—
4 В=В чумаків воли забрала!

5. Та десь взявся сам один,

6. Молодий бурлацький син,—

7 В=25 А,

8. Та на щоти добре зна,—

9. Та на щоти добре зна,

10. Він шинкарку зневажа:

• 11 В=28 А, 12 В=Не должна... 29 А,

13. В чумаків воли заберать:

14. Чумаки хури наберуть,

15. Тобі гроші віддадуть!

16. Чумаки хури набрали,

17. А в їх воли попристали...

18. Скоро один пристає—

19. В чумака й ума не стає;

20. А другого як підводить,

21. То чумак із ума сходить!

(Київскія губ. вид., 1870, № 27.)

ХV.

А.

1. Ти чумаче, ти бурлаче,
2. Чего в тебе воли худі?
- 3.—Того в мене воли худі,
4. Що я з-роду чумакою;
5. Йду на гору,—не бичую,
6. А з гори йду,—не гальмую;
7. По рівному—поганяю,
8. До шинкарки завертаю.
9. Шинкарочка молода
10. Вона мене давно знає.
11. На сто рублів навіряє,

12. А на двісті—прищитає,
13. Сірі воли—залигає,
14. Пъяницею називає:
15. «Ти пъяниця, ти ледащо,
16. Пропив воли не знать-за-що,—
17. Пропив воли, пропив вози,
18. Пропив ярма і занози,
19. А сам блука по дорозі—
20. Та проливає гіркі слёзи!»

(Полтава. Кобищань.)

Б.

1, 2, 3, 4 Б=5, 6, 7, 8 А.

5. «Шинкарочко молода,

6. Усип меду і вина!»

7—14 Б=10—16 А, но р'бч тутъ не отъ лица чумака, а отъ лица шинкарки: «Ой я тебе давно знаю» и. т. д.

15. Пропив воли, пропив ярма—

16. Пішла худоба, твоя дарма!

17—20 Б=17—20 А—тоже р'бч шинкарки.

21. «Ой зйду я на могилу,

22. Та погляну на Вкраїну:

23. На Вкраїні добре жити,

24. А ні жати, ні косити;

25. А ні жати ні косити—

26. Тілео горілочку пити...»

(Комотопъ. Метл., 460.—Гул. Арт., № 42.)

В.

1 В=Ой... 4 А, 2 В=На гору йду... 5 А, 3 4 В=5 А, 5 В=6 А, 6 В=6 А. 7 В=7 А, 8 В=... привертаю 8 А, 9 В=10 В=Шинкарочка мене знає, 11 В=11 А, 12, 13 В=11 А, 14, 15, 16 В=12 А, 17 В=... узиває 14 А, 18 В=Та... 14 А. 19, 20 В=15, 16 А, 21 В=16 А,—22 В=18 А, 23 В=... ходиш... 19 А, 24 В=... проливаєш... 20 А.

(Балмина, с. 1, № 1.)

XVI.

1. З поля вітер віє,
2. За Лиманом завиває,—
3. Туга, печаль налягає...
4. Ой я з туги, та з печали
5. Піду в боршму погуляю—
6. Шинкарочка молодая
7. Вона ж мене давно знає,
8. Горілочкі навірає.
9. «Шинкарочко молодая,
10. Усип меду і горілки,
11. Тепер в мене нема жінки:
12. В кого жінка, в кого діти,
13. Тому в Польщі добре жити,
14. А я жіночки не маю—
15. Я в Одесі прогуляю!
16. А в Одесі добре жити—
17. Мішком хліба не носити,
18. На паньщину не ходити,
19. Подушного не платити:
20. Ні за плугом, ні за ралом—
21. Називають мене паном!»

(Макс., стр. 167.—*Żegota Pauli*, t. 2, c. 86.)

XVII.

A.

Ходить чумає по риночку,
Та п'є чумає горілочку,—
Ой п'є чумає, п'є, гуляє,
Товаришів напуває,
Щоб вірні були.

Пропив чумає воли,
Пропив чумає вози,—
Пропив воли, пропив вози,

Против ярма, ще й занози—

Все свое добро.

«Устану я в-ранці,

Погляну в гаманці:

Було грошей, було много,

А тепер—нема нічого,—

Ні за що гулять.

Піду до жидівки

Вірити горілки;

А жидівка є дідьку дметься,

На чумака й не дивиться—

Набор не дає.

Скину кожущину,

В жидівки покину:

Буде впитьця, похмелиться.

Чумакові не журиться

За своїм добром.

Ой піду я на Дін—

Не по рибу, то по сіль:

Буду гроші заробляти,

Буду воли купувати,

Щоб чумаком стать.

Вийду на могилу,

Гляну на долину:

Стоять воли, стоять вози,

Стоять ярма, ще й запози—

Все свое добро!

(Жаботинь.)

Б.

Варіантъ этотъ отличается отъ предыдущаго слѣдующимъ: 1-е) вмѣсто 2-го куплета—поется:

Против чумака штани,

Частуючи Гапку,

Против чумака люльку,
Частуючи Любку,—
Против чумака волн, вози,
Против ярма и запози—
Все свое добро!

2-е) вмѣсто 4-го куплета поется:

Піду до жидівки—
Повірить горілки...
Жидівочка в чорту дметься,
Ще й з чумаченька сміється:
Чумака—дурака, не розумий!

(Гадячъ, Миргородъ.)

В.

Все отличие варианта В отъ А заключается въ нѣсколькихъ словахъ, напр: вм. «вірити горілки»—«випити»....; вм. «дметьця»—«гнетьця».

(Кіевскія цѣб. вѣд., 1870, № 27.)

XVIII.

Ой зійду, зійду на гору крутую,
Та подивлюся, як люди живуть,
Та подивлюся, як люди живуть,—
А люди живуть, як маки цвітуть...
Ой життя ж мое гореваннечко!
Куди не піду,—добра не знайду;
Куди не піду,—щастя не знайду;
С ким я не стану—слави достапу;
Піду до сусід—там поради ніт!
Ой піду, піду я в..... кабак,
А у кабаці все п'ють багачі,
А у кабаці—все багачі п'ють,
Мене ж, молодця в потилицю б'ють:
«Піди ж ти, чумака, піди ж ти, дурака,
Піди ж та прописись, з умом ізберись!»

Та вже ж я проспавсь, і з умом зібравсь;
Ой як був я багат, всяк мені був рад:
І за стіл сажа, честю поважа,
Честю поважа, чарку налива,
Чарку налива, братом назива:—
«Випий, брат, чарку,—я наллю другу;—
Я другу наллю,—я тебе люблю!»

(Лубчи. Метл., с. 459-460).

XIX.

Ой безщасний чумаченько,
Що в корчмі почує:
Рано встає, вино бере,
Всіх людей частує.
Що одну, кварту випиває,
Другу наливає,—
Ой хто прийде у жупані,
Братом називає.
За ёго добре наїдяться,
За ёго й нап'ються,—
А як прийде жид грабовать,
З ёго й насміються.
Да беруть в ёго худобоньку,
Сам не знає за-що;
Кажуть люде і говорять,
Що чумак ледащо.
«Ой піду ж я да до моря—
Сине море грає;
Ой рад би я утопитись —
Море не приймає...
Прийми мене, сине море,
Бо й так міні горе:
Горе ж мині між горами
Жити з ворґами!»

(Києв. Метл.; с. 462-463.—Закревс., с. 115 № 179.)

XX.

A.

1. Ой я джумак нещасливи,
2. В журбі жию ледве живи,—
3. Воли мині поздихали,
4. Лишень ярма мі zostали.
5. А сокіра і мастило,
6. Що ся від воза лишило,
7. І то за горівку даю,
8. Бо копійчкі не маю.
9. «Арендару, жидку Юдко,
10. Дай горівки на-бір хутко!
11. Най сі джумак погуляє—
12. Най о біді забуває!»
13. І музиці поклоню ся,
14. Бо вже з біди опію ся:
15. Най музика та й заграє—
16. Най сі джумак погуляє...
17. Скачи тепер, мій джумаче,
18. Жінка в дому з дітми плаче,—
19. Треба єї відвідати,
20. Чи не буде кієм гнати.
21. Як я тепер до дом прийду,
22. То я вже певне не войду:
23. Жінка буде мя ганьбити,
24. На остатку кієм бити.
25. Як ем згадав, так ся стало:
26. Жінці ся лихо надало—
27. За лоб мене, за чуприну:
28. «Де ж подів, псе, худобину?»
29. Я ей кажу:—поздихали,
30. Тільки шкіркі мі zostали.
31. «Коби тебе добре взяти:
32. Жиди мусіли забрати...»

33. Жінка каже:—погоди ся;
34. Я кажу: «не поправлю ся,—
35. За що ж мене так карала,
36. Здорове сь мі відобрала
37. Або піду завішу ся,
38. Або в воді утоплю ся,—
39. Нехай всі люде пізнают,
40. Як джумаки умирают!»
41. Пішов джумає топити ся—
42. Джумачиха дивити ся;
43. Джумає скочив під половку—
44. Джумачиха за голову:
45. «Стій, джумаче, не топи ся,
46. Хоть на діти подиви ся!
47. Ой джумаче, джумаче,
48. Твое жите собаче!»

(*Z. Pauli, t. 2, c. 88-89.*)

Б.

- 1 Б=... ж чумає.. вий 1 А, 2 Б= 3... ходжу... 2 А;
3. Воли ж, роси не зтримали—
  4. Зараз бідні поздыхали.
  5. Сип ж горілки, жидо Юко!
  6. З журби трохи погуляю...
  7. Ти ж, музико, грай ж бо хутко,
  8. Бо, бач, ноги викидаю!
  9. Грай ж бо, грай бо шпарко, хутко,
  10. Чумакові дуже жутко!
  11. Нехай же він погуляє,
  12. Бо в кишені дідька маз!..
- 13 Б=Яж мазницю і мазило, 14 Б=.... одлетіло 9 А, 15 Б=За горілку жиду... 7 А, 16 Б=Бо в кишені гич не маю, 17 Б=Ой гуляй, гуляй.. 17 А, 18 Б=.... дома не зап.... 18 А,
19. Тале ж треба провідати,
  20. Шо б вже цего не бажати...

21. Бо кохала, жартувала,
22. Як від мене гроші брала;
23. Тепер ж хоче багатого
24. Мене кида убогого...
25. Ой я ж чумах нещасливий,
26. Іду з корчми—ледве живий...
27. Гопці, хлопці! І я ж з вами...
28. Ви до корчми?—я за вами!

(Терещенко, II, с. 552-553.—Ужинок рідн. поля с. 102-103.)

В.

- 1 В=1 Б, 2 В=..., з лиха... 2 Б.
3. Ой їхав я до Адеси,
  4. Та мав грошей два череси;
  5. А з Адеси повертаю—
  6. Ні копійчки не маю...

(Шейковский, в. I. с. 61.)

Г.

- 1 Г=1 А, 2 Г=Хожу з гора лед... 2 А,
3. Сам не знаю що робити,
  4. За що руки зачепити.
- 5 Г=... мої... 3 А, 6 Г=копі... поламали 4 А,—
7. Я ж батогом повертаю,
  8. Пойду троха погуляю.
- 9 Г=Дай горілки... 9 А, 10 Г=Ти, музика, заграй... 10 А,
- 11 Г=Нехай... 11 А, 12 Г=Нехай горе... 12 А. 13 Г=Гуляй же, бідний... 17 А, 14 Г=Твоя жінка дома... 18 А,—
15. Нехай плаче, хліба просит,
  16. А чумака як чорт носить.
  17. Тогди любила да кохала.
  18. Як од мене гроші брала,
  19. А тепере покидає,
  20. А вже другого шукає.
  21. От добрії люди,

22. Шо горільні построїли:
23. Коли б не тая сивуха.
24. Пронав би чумає як муха.

(Пружанскій у., Гродн. і. Сьв... зап. сборн, 99.)

Д.

Первый варіантъ (т. I, с. 178) ни чѣмъ не отличается отъ варіанта А, кромѣ перестановки нѣкоторыхъ куплетовъ.

Второй варіантъ слѣдующій: (т. III, с. 76-77)

1 Д=1 Г, 2 Д=... с журби... 2 Г, 3 Д=... чинити 3 Г, 4 Д=Як би ту на світі жити. 5 Д=... мені... 5 Г, 6 Д=Віз... 6 Г, 7 Д=Я с... ся зістаю 7 Г, 8 Д=Піду з біди... 8 Г.—9 Д=... и мазило 5 А, 10 Д=6 А, 11 Д=... тобі с... 7 А, 12 Д... копійки... 8 А. 13 Д=... утоплюся 37 А, 14 Д=... в камінь розіб'юся, 15, 16 Д=39, 40 А. 17—20 Д=41, 42, 45, 46 А.

21. Гопці, хлопці, й я з вами,

22. З молодими чумаками!

Прип'євъ этотъ повторяется за каждымъ куплетомъ. Конецъ этой пѣсни, какъ она помѣщена у г. Головацкаго, мы выпускаемъ, ибо конецъ этотъ принадлежитъ, очевидно, другой пѣсни и не имѣетъ ничего общаго съ началомъ.

(Головацкій, I, с. 178; III, с. 76-77.)

XXI.

А.

1. Запив чумає, запив бурлак,
2. Запив, загулявся,—
3. Бідна ж моя головонька,
4. Без долі зостався!
5. Да пішов чумає по-над морем
6. Дolenзки шукати,
7. Да не найшов щастя-долі,
8. Найшов сине море.
9. Да й сине море сильно грає,
10. Чумає потопає,

11. Червоною хустиною
12. На берег махає.
13. Ніхто ж того чумаченька
14. Не йде рятовати,
15. Тільки ходить по берегу
16. Їго стара мати.
17. Да пішла ж мати старенька
18. По-над берегами,
19. Стрічається, видається
20. Та із рибалками.
21. «Рибалочки молодії,
22. Учиніть мою волю
23. Закидайте тонкий цевід
24. По синьому морю.
25. Ой нате ж вам, рибалочки,
26. По чотирі гроші,
27. Да витягніть сина Йвана,
28. Бо вельми хороший
29. Ой нате ж вам, рибалочки,
30. Хоч меду напиться,
31. Да витягніть чумаченька,
32. А хоч подивиться;
33. Ой нате ж вам, рибалочки,
34. Хоч соли на страву,—
35. Поховайте мого сина,
36. Як рибоньку взялу!
37. Викопайте, рибалоньки,
38. Глибокую яму;
39. Ой насипте, рибалоньки,
40. Високу могилу,
41. Посадіте, рибалоньки,
42. Червону калину,—
43. Ой щоб було виднісінько
44. На всю Україну!

(Києв.)

Б.

1 Б=1 А, 2 Б=... зажурився,— 3 Б=Ой тим же він зажурився,
4 Б=... вродився.

5. Нема ёму щастя-долі,

6. Нема ёму долі:

7 Б=... дорогою 5 А, 8, 9, 10 Б=6, 7, 8 А.

11. Ой як зійшов серед моря,

12. Та й став потопати,

13. Червоною хурстиною

14. На берег махати

15, 16 Б=13, 14 А, 17 Б=... іде рятовати 15 А, 18 Б=...
рідна... 16 А,—

19. Ізостріла рибалочок,

20. Та й стала прохати:

21 Б=21 А, 22 Б=Вволіть... 22 А, 23 Б=Ой розскиньте... 23 А,
24 Б=24 А!

25. Рибалоньки молодії

26. Воленьку вволили:

27. Роскинули тонкий невід—

28. Сина і зловили.

29. Тягнуть сина до бережка—

30. З рота вода льється,—

31. Ёго мати старенькая

32. В сиру землю б'ється

33 Б=25 А, 34 Б=Сюю копу грошей, 35 Б=Що витягли мого
сина... 36 Б=Який він.... 28 А!

37. Ой нате ж вам, рибалочки,

38. Сёго золотого,

39. Що витягли мого синка

40. Та хоч не живого.

41 Б=29 А, 42 Б=... пива.... 30 А, 43 Б=Що... ли мого сина
31 А, 44 Б=32 А.

45—56 Б=33—44 А.

(Києв. Метлинскій, с. 461-462.)

XXII.

А.

1. Ой сів—запив, (ой сів-запив),
2. Ой сів—зажурився:
3. Чумаченько молоденький
4. Без долі вродився!
5. Ой чи твоя недоленька,
6. Чи мое нещастя?
7. Чи мені поробила
8. Шинкарочка Настя?
9. Ой чи дала у хлібові ззісти,
10. Чи в горільці спити?
11. Доведеться чумакові
12. На світі не жити!
13. Питається батько:
14. Де твоя, сину, доля?
15. А чи в Сулі, чи в Самарі,
16. Чи у тихому Дунаї?
17. —Потопає моя доля,
18. Край синього моря!..
19. Ой хоть вона потапає,
20. Та ще й виринає
- 21.. Вона свого, отця неньку
22. Усе споминає...

(Гадяч. Метлинскій, с. 461).

Б.

1—12 Б=1—12 А, за весьма немногими исключениями, напр: вмѣсто «чумаченько»—«козак», «поробила»—«подіяла», «доведеться»—«аби б» и т. п.

13. Пішов козак дорогою
14. Доленьки шукати;
15. Гей, та й зострів він старого діда,
16. Став його питати:

17. «Скажи міні, старий діду,
18. Де шукати долі.—
19. Гей, а чи в Січі, чи в Самарі,
20. Чи в чистому полі?...»
21. —Ой ні в Січі, ні в Самарі,
22. Ні в чистому полі:
23. Гей, виринає твоя доля
24. По тім боці моря.—
25. Пішов козак дорогою
26. Доленьки шукати,—
27. Гей, та зійшов він на сине море,
28. Та й став потопати.

Дальше пѣсня эта говорить о матери, которая пришла его «рятувати», и приведена та же просьба и къ «рибалочкам», что и въ пѣсни подъ № XXI-мъ. Вся эта прибавка, по всей вѣроятности, изъ другой пѣсни. Конецъ же пѣсни таковъ:

Лежить козак на пісочку,—
Вода з рота льється;
Гей, ёго мати на березі—
Як горлиця бѣється!..

(Баллина с. 17—18, № 9).

XXIII.

И любила, и кохала,
Покіль Одеса спріяла;
Тепер любить багатаго,
Мене мина нещасного.
«Ой Одеса моя мила,
Що ти мені наробила!
С хозяйіна—п'яницею,
Гулявою, бурлакою...
Або піду утоплюся,
Або де до хур наймуся:
Буду чужі воли гнати,

Бо хочу чумаковати!
І біс біду перебуде,
Одна згине, десять буде!..
Бодай пани тиї живи,
Що горальні пострйоли:
Яя-би не тая сивуха,
Давно б згинув, як та муха!
Потиль буду її пити,
Поки на світі буду жити.

(Київ).

XXIV.

А.

Ой не стелися, хрещатий барвінку,
Та і по крутій горі,—
Гей, не втішайтесь, злиї воріженьки,
Та пригодоньці моїй!
Бо моя пригода—козацькая врода—
Гей, як ранняя роса:
Що вітер повіє, сонечко пригріє,—
Роса на землю впаде,—
Що вітер повіє, сонечко пригріє
Роса на землю впаде:
Так моя неслава—людська поговорка
Марно собі пропаде!
Наїхали жида, жида-орандарі,
Воли й вози цінувать..
Ой беріте ж ви усю худібоньку,
Не маю вам що й казати!
А як я жив буду, то все те добуду:
Воли й вози покуплю,
Мережані ярма, тернові занози
Я сам собі пороблю,—
Мережані ярма, тернові занози

Ще ж бо я й сам пороблю,—
На людську славу, на ту поговірку,
Ще не раз й у Крим схожу.

(Каневський у. и Кієв. губ. тьд. 1870, № 24).

Б.

Варіантъ совершенно тождественный съ А. Въ концѣ
прибавлено:

Повні вози соли; повні мажі риби
Ще до-дому привезу!

(Бѣлая Церковь. Лисенко, в. 1, с. 33).

XXV.

1. Ой косить хазяїн та сіножаті;.
2. А кревавий піт льється,
3. А чумає сидить в холодку під возом,
4. Та з хазяїна сміється.
5. «Ой ти чумає, молодий возаче,
6. Іди сіна косити!»
7. —Не здужаю, дядьку, не здужаю, батьку,
8. Та й коси волочити.—
9. Ой сидить пугач та й на могили,
10. Та як пугу, та й пугу!
11. Ой поспішайте, молодії хлопці,
12. Та до темного луку!
13. Ой которі та й поспішали,
14. То ті в лузі зімовали;
15. А которі не поспішали,
16. То ті в степу пропадали.
17. «Ой хоч смійся, хоч не смійся,
18. То за сміх тобі буде:
19. Ой прийде зіма—лихая година—
20. Волам сіна не буде.»
21. Ой прийшла зіма—лихая година—
22. Нічим волів зімовати.

23. Ой бере чумає батіг та налигач,
24. Та йде сіна купувати.
25. Ой іде чумає шляхом-вулицею,
26. Та зуб на зуб тресеться,—
27. Та нема в ёго свити ні кожуха,
28. Ще й вустілка волечеться.
29. Ой іде чумає шляхом-вулицею,
30. Та зуб на зуб трясеться;
31. А сидить хазяїн в хаті край віконця,
32. Та вже з чумака сміється.
33. «Ой продай, дядьку, ой продай, батьку,
34. Та хоч в'язочку сіна:
35. Ой вже ж моя бідна худібонька
36. Та у степу засіла!»
37. —А як же я кликав тебе, вражий сину:
38. Іди сіна косити,
39. То ти одказав, що не здужаєш
40. І коси волочити.—
41. «Ой продай, дядьку, або дай, батьку,
42. А хоч в'язочку соломи,
43. Та іди до мене, та до мого воза,
44. Набери собі соли.»
45. —Ой не хочу ж я йти до твого воза,
46. А ні соли в тебе брати:
47. Заплати мині,—може, я й стану
48. Тобі воли ямівати!—
49. Ой сидить пугач та на могилі,
50. Та на вітер надувся:
51. Ой сидить чумає на переднім возі,
52. Та вже лиха здобувся.
53. Ой сидить чумає на переднім возі—
54. На важницю схилився,—
55. Ой правою та рученькою
56. Та за серце вхопився.

57. «Ой ви чумаки, молодеє браття,
58. Зробіть же ви славу:
59. Та викопайте міні молодому
60. Та глибокую яму!
61. Ой ви чумаки, молодеє браття,
62. Ви люде пригожі,—
63. Та побудуйте міні молодому
64. Домовину з рогожі!»
65. Ой котилося та яснее сонце
66. Та між могилками...
67. «Ой уже ж міні не чумаковати
68. Та із вами чумаками!
69. Ой як-же буде з вас которий, браття,
70. В своїй стороньці,—
71. Поклоніться отцю, мойй старій неньці,
72. И мойй дівчиньці!»

(С. Дудари, Каневскаго у.—Бѣлая Церковь, Васильк. Лис., I, 30.)

Б.

1 В=.... у степу сіно 1 А, 2 В=2 А, 3 В=Ой та лежить чумає молодий... 3 А, 4 В=4 А.

5. Ох, и на чумака став сніг западати,—

6. Нічим воли зімувати.

7. Треба чумакові налігача брати,

8. Та йти сіна купувати.

9 В=.... селом... 25 А, 10 В=26 А, 11 В=... дай у кінці стола 31 А, 12 В=Да й із... 32 А.

13 В=Ох, здоров був, дядьку, продай сіна в'язку, 14, 15, 16 В=42, 43, 44 А.

17. Ох, і було ж тобі, вражий сину,

18. Та під возом не лежати:

19. Було брати косу, да й ступать у росу,

20. Да травиченьку тати!

21. Ой сидить хозяїн да й у кінець стола,

22. Вареники й улітає;
23. Ой стоїть чумає да й у порога—
24. Слѣза слѣзу побиває!
25. Ой як прийшов чумає на степ до возів,
26. Да став сіль колупати,
27. А як глянув на сиву худобу,
28. Да став з жалю помирати.
29. «Ой воли ж мої сиві, половії
30. Да й у вас круті роги!
31. Ой не сподівайся, моя матусенко,
32. Да свого сина з дороги...
33. Ой вози ж мої, малівані, ярма,
34. Хто ж вас мазать буде,
35. Да як мене парня молодого
36. Да й на світі не буде?!

(Київск. губ. вѣд. 1870, № 16.)

XXVI.

А.

1. Котилося та сонечко по-над горою,
2. По-над тію чумацькою та дорогою;
3. А як стало та сонечко, стало поміркать,—
4. Стали в того чумаченька воли приставать,—
5. Стали в того чумаченька воли приставать,
6. Стали того чумаченька в степу покидать.
7. «Ой ви братця-товариші, ви братця мої,
8. Не кидайте тепер мене в чужій стороні—
9. Викопайте ви ямочку глибоку мені!
10. Та висипте ви могилу та високую,
11. Посадіте калиноньку та червоную,—
12. Посадіте калиноньку в головках мені;
13. Викопайте криниченьку в моєму дворі—
14. Чи не прийде моя мила по воду к мені?

(Харьковская.)

Б.

1 Б=Ой як.... ясно сонце та пригрівати 3 А, 2 Б=.... воли чумацькі та пр..... ти 4 Б, 3 Б=2 Б, 4 Б=.... ж мене браття та покидати—6 А.

5. Та не кидайте мене, браття, в чужій стороні:
6. Бо ще ж я та отцю-неньці не відлонився,
7. Бо ще ж я милій своїй подарків не дав!
8. «Та застели ти, миленька, китайкою двір,—
9. Та де питимеш, гулятимеш—тут голосом мій!
10. Та й посади, миленькая, у дворі вербу:
11. Куди йтиму, їхатиму—до тебе зайду!»

(Жаботинь.—Кіев. губ. вѣд., 1870 г., № 28.)

В.

1 В=Ой..... съ сонечко... 1 А, 2 В=А.... 2 А, 3 В=Стало .... пригрівать, 3 А, 4 В=4 А, 5 В=... ёго... 6 А. 6, 7 В=7, 8 А:

8. Ще ж я в чужій сторононьці не привие:
9. В чужій сторононьці нема роду, ні родиночки,
10. Ні до кого прихилити і голівочки!
11. Викопайте, братця, в моім дворі криницю—
12. Чи не прийде мила брать холодную водицю?..
13. Прийшла мила води брать—
14. Мене молодого не пізнала:
15. Беру з плеча відеречко—вона не дає;
16. Даю, даю золот перстень—вона не бере,—
17. Тільки мені молодому жалю завдає.

(Гадячъ, Метл., с. 456.)

Г.

1 Г=Зійшло сонце ясненьке... 1 А, 2 Г=2 А, 3 Г=Зійшло сонце ясненьке... пригрівать 3 А, 4 Г=... воли чумацькі в полі... 4 А, 5 Г=... наші чумаки мене.... 6 А. 6 Г=.... мене, браття, в... 8 А:

7. Незнатиме отець, ненька, об моїй голові...
8. Ще ж я отця, ще ж я неньки у вік не прощав,

9. Ще ж я до моєї миленької не переказав—

10. Що б же моя худібонька марне не пішла!

(*Novos.*, t 2, c. 193.—*Києвлян.* 1867, № 127.)

XXVII.

A.

1. Ой у полі криниченька—
2. З неї вода протікає,
3. Ой там чумає молоденький
4. Сірі воли напуває.
5. Воли ревуть, води не п'ють:
6. В Крим доріженьку чують...
7. Ой Бог знає, Бог відає,
8. Де чумаченьки ночують.
9. Ой ночують чумаченьки
10. В степу край дороги—
11. Роспустили сірі воли
12. По зеленій діброві.
13. Ой умер чумає молоденький
14. У неділоньку, вранці,—
15. Поховали та чумаченька
16. Та в зеленім байраці:
17. Висипали над чумаком
18. Та високу могилу;
19. Посадили в головоньках
20. Та червону калину.
21. Прилетіла зозуленька,
22. Та й сказала: «куку!»
23. —Подай, милий, подай, орле,
24. Та хоч правую руку!—
25. «Ой рад би я, моя мила,
26. Обидві подати,—
27. Та налягла сир^а земля,
28. Що неможна підняти!»

(*Миргородъ. Константиноградъ, Полтава, Гадячъ, Хорольскій у.*)

Б.

1 Б=... рублена криниця 1 А, 2 Б=... прибуває 2 Б. 3
4 Б=3, 4 А.

5. Воли ж мої, сірі-половиї,
6. Чом води не п'єте?
7. Літа ж мої молодії,
8. А чого ж ви марно йдете?
9. Воли ж мої, сірі-половиї,
10. Хто вам паном буде,—
11. Як мене, парня молодого,
12. Та на світі не буде?

13 Б=Помер, помер... 13 А—

14. Тиха ёго й мова;
15. Остается ёго сім пар волів,
16. Ще й чумацька зброя.
17. —«Ой чумаки, вірне товариство,
18. Вволіть мою волю:
19. Виряжайте мої сім пар волів
20. До гробу зо мною...»—
21. Товариші, ёго вірне браття,
22. Волі не вволили:
23. Ёго сім пар волів
24. На три часті розділили.

(Жаботинь.)

В.

1 В=... криниченька 1 Б, 2, 3 В=2, 3 Б, 4 В=сивих... 4 Б
5 В=... сиві... 5 Б, 6 В=... ви не... 6 Б,—

7. Тільки ж мені, славному чумакові,
8. Серцю-жалю завдаєте?
9. Заслаб чумак, заслаб молоденький
10. У місці на ринку,—
11. Везуть ёго сивими волами,
12. Ой яд ту в'ял'ю рибу.

(Тараша.)

Г.

1 Г=Ой в степу, степу.... 1 В, 2 Г=2 В, 3 Г=3 В 4 Г=Воли
нап.... 4 В, 5 О=.... сірі-полові 5 В, 6 Г=чому води.... 6 В,
7 Г=.... парню молодому 7 В, 8 Г=8 В. 9 Г=9 В, 10 Г=В не-
ділю на... 10 В, 11 Г=.... чумака молодого 11 В, 12 Г=12 В.

13. «Товаришу, мій рідний брате,

14. Вчини ж мою волю:

15. Вижини всі вісім сірих волів

16. До гробу за мною!»

17. Ревнули сірі воли,

18. До гробу йдучи...

19. «Чи не почує моя ненька,

20. З ютрені йдучи?..»

21. Не почула рідна ненька,

22. З ютрені йдучи,—

23. Почула молода дівчина,

24. З гуляння йдучи.

25. Почула—

26. Тяженько здихнула:

27. —Десь мого милого

28. Сира земля привернула!—

(Изъ рукоп. сборника П. А. Кулиша.)

Д.

Всѣ, помѣщенныя въ ниже означенныхъ изданіяхъ, ва-
ріанти совершенно сходны между собою и съ вариантомъ А,
за незначительными измѣненіями, а именно:

І. У Максимовича.

1. Ой у полі кринеченька, холодна водиченька,—

2. Там чумаки волів напуває;

3 Д=5 А, 4 Д=Дороженьку чу... 6 А.

5. «Бодай же вас, сірі воли,

6. Да до Криму не зходили,—

7. Як ви мене, молодого,

8. На вік засмутили!...»

9. Помер, помер чумаченько.

10 Д=14 А, 11, 12 Д=15, 16 А

17 Насипали чумаченьку

14 Д=18 А, 15 Д=... на могилі 19 А, 16 Д=20 А 17, 18 Д=21, 22 А, 19 Д=... сину... орле 23 А, 20 Д=24 А, 21 Д=... моя мати 25 А, 22, 23, 24 Д=26, 27, 28 А.

II. Варіант г. *Pauli*—копія съ варіанта предъидущаго, кромѣ замѣны: въ ст. 1 Д=... кирниченька 1 Д въ ст. 13 Д I!=... чумакові Д I; ст. 19 Д II=... подай мій синоньку 19 Д I; 23 Д II=насипали землі много 23 Д I, 24 Д=не могу... 24 Д I.

25. Ой рад би я, моя мати,

26. Личенько подати,—

27. Засипано карії очі,

28. Не могу взглянути.

III. *Закревскаго* текстъ варіанта:

1 Д=1 А. 2 Д=Чумаки воли... 4 А, 3 Д=5 А,

4. На дворі світає.

Въ остальномъ=варіанту г. Максимовича, кромѣ: 6 Д=До Криму блудили.

IV. У г.-жи *Балиной* варіантъ совершенная копія съ А, за исключеніемъ: въ ст. 12 прибавлено та, 19 Д=... у головах 19 А. 28 Д=Ох що... 28 А.

(Максим., 1834, с. 179—180.—*Z Pauli*, t. 2. с. 148.—*Закревскій*, с. 56-57, № 73.—*Баллина*, с. 27-28, № 13.)

Е.

Сличеніе нижеслѣдующихъ совершенно между собою сходныхъ, варіантовъ, произведено противъ изданія г. Максимовича.

1 Е=1-ой половинѣ 1 Д, 2 Е=Вода протіває, 3 Е=Там чумаки молоденький, 4 Е=сине воли... 2 Д.

5. «Воли ж мої голубі (?) въ Nowosielck. «плові»

6. Чом води не пьете?

7. Тільки мені, парню молодому,

8. Жалю завдаєте.

9 Е=ви, сиви... 5 Д, 10 Е=У Крим... 6 Д, 11 Е=Що ви парню молодому, 12 Е=жалю навчинили. 13 Е=... чумака молоденький 9 Д, 14 Е=В дорозі на ринку,

15. Везуть ёго, парня молодого,

16. Як взялюю рибку.

17. —«Ви чумаченьки, ви вірні,

18. Учиніт мою волю:

19. Займіте тих сім водів

20. До гробу зо мною!»

21. Ой як-би я сива зозуля,

22. То б я сизи крила мала,—

23. То б я тую превращую Польщу

24. Кругом облітала,—

25. То б я свого миленького

26. Могилу пізнала.

27. Прилетіла б я до ёго гробу,—

28 Е=18 Д, 29 Е=... подай, мій миленький 19 Д, 30 Е=20 Д.

31 Е=... рад би 21 Д, 32 Е=22 Д, 33 Е=Насипано сирої землі; 34 Е=Не могу.... 24 Д.

(*Rulik.*, c. 192-193.—*Nowos.*, t. 2 c. 198.)

Ж.

1 Ж=Ой у полі... 1 Г, 2, 3 Ж=2, 3 Г, 4 Ж=Сиви... 4 Г.

5. Воли ревуть, а води не п'ють—

6. В Крим дорогу чують...

7. В Крим дорога дуже далекая,

8. А ще хура штрафова (sic).

9 Ж=... сизі... 5 Г, 16, 17, 12 Ж=6, 7, 8 Г.

18. Од Кармелю (?) та до Перекопу—

14. Малёвані хрести.

15 Ж=9 Г,

16. Да лебень хоче вмерти.

17 Ж=Умер.... умер.... 9 Г, 18 Ж=У Криму... 10 Г, 19 Ж=..
йго парня... 11 Г, 20 Ж=Так як.... 12 Г. 21 Ж=Ой отамане,
ой ти батьку рідний! 22 Ж=14 Г:

23. Одвези ж мене сивими волами

24. Аж до мого гробу!

25. Ой нехай заревуть, ой нехай загудуть

26. Коло мого гробу:

27. Ой нехай зачує моя миленькая,

28. Як ітиме по воду!

29. Миленька зачула, тяженько здихнула,

30. Ще й гірко заплакала:

31. «Гей, деє мого, миленького,

32. Та й на світі немає!

33 Ж=Коли б же я... 21 Е, 34 Ж=До б я... 22 Е, 35 Ж=...
Вкраїну 23 Е, 36 Ж=24 Е, 37 Ж=25 Е, 38 Ж=Да по во-
лах.... 26 Е.

39. Воли ж мої, сизі, половії,

40 У вас карі очі,—

41. То б я пізнала свого миленького

42. Хоч і посеред ночі!

(Києв. губ. вѣд. 1870, № 18.)

3.

1—83=1—8 А. 93=9 А, 10 3=В Кримським степу при
долині, 113=11 А, 123=.... муравині 12 А.

13. «Бодай же ви, сірі воли,

14. Та в Крим по сіль не сходили,

15. Ой як ви мині та молодому

16. Ой та жалю наробили.»

17—24 3=13—20 А. 25 3=Прилинула... 21 А, 26 3=22 А,
27 3=Ох, і..., сину,... 23 А, 28 3=.... праву-праву... 24 А.—
29 3=... моя мати 25 А, 30 3=Та и... 26 А, 31 3=27 А,
32 3=Ой та труденько... 28 А!

(Лисенко, в. I, с. 35.)

XXVIII.

А.

1. Ой и не знав Харзо та Захарченко,
2. Та як славоньки захити,
3. Та послав сина та чумакувати
4. І славоньки заживати:
5. Вози поробили, воли покупили,
6. Пішли ж вони чумакувати.
7. Ой и занедужав та чумає дуже,
8. Та й по лугам—байдуже...
9. Ой сидить пугач та на 'могилоньці,
10. А як—пугу так пугу!
11. Ой привертайте, вірне товариство,
12. Та іє темному лугу.
13. «Ой ради б ми та привертати,
14. Так чумає занедужав,
15. Ой занедужав та чумає Макар
16. І на віз похилився,
17. Та й правою рученькою
18. За серденько ухопився..»
19. Ой як крикне та Захарченко
20. А на воли сіренькиї
21. —Ой ви мої воли сіренькиї,
22. А хто вам паном буде,—
23. Ой як мене, мене молодого
24. Та на світі не буде?—
25. Ой як крикне Захарченко
26. На волики половії:
27. «Ой оставайтесь, вірне товариство,
28. Й чумаченьки молодії!
29. Ой ви чумаченьки, вірні бурлаченьки,
30. Уробіть мені славу:
31. Та викопайте в славнім Цереконі
32. Та глибокую яму.

33. Ой висипте в славнім Перекопі
34. Та високу могилу,
35. Ой щоб було видно мою могилоньку
36. Та на всюю Україну!»
37. —Ой не ходить було, та Захарчиho,
38. А до баби по ліки:
39. А не сподівайся да ти свого сина
40. А до дому й повіки;
41. Та не ходить було, та Захарчиho,
42. Та до баби-ворожки:
43. Що вже заховали а ми твого сина
44. У степу край дорожки.

(Харьковская и.)

Б.

1. Сидить чумак між возами,
  2. Та на віз похилився,—
- 3 Б=17 А, 4 Б=18 А.
5. «Ой ви чумаченьки, ой ви молоденькі,
  6. Зробіть мою волю:
  7. Прийдіте, попа приведіте
  8. Поговорить зо мною.
  9. Ой ви чумаченьки, ой ви молоденькі,
  10. Ви гожі й пригожі,
  11. Зробіть свату-чумаченькові
  12. Домовину з рогожі.
- 13 Б=..... ви молоденькі 29 А, 14 Б=Учиніть...=30 А, 15 Б=....
сёму чумакові 31 А, 16 Б=32 А.
17. Воли мої сиві, половії,
  18. А тонкі у вас роги,—
  19. Сходили ви з чумаченьком
  20. Усі кримські дороги...

(Гадячъ, Миргородъ.)

В.

- 1 В=9 А, 2 В=10 А; 3 В=.. собирайтесь, вражі чумаченьки,
4 В=А зарані до.... 12 А.
5. Ой которі та й поспішали—
6. В Лузі зімували,
7. А которі пили та гуляли—
8. То ті в степу пропадали.
9. Ой як же ми та чумаковали,
10. То нас пани не знали,—
11. Та волики сірі—половиї,
12. Та до-жуни парували,
13. А возики новенькі робили,
14. Та круги малювали.

(Сквирскій у.)

Г.

1. Ой злетів пугач на ялиноньку,
2 Г=Да.... да... 10 А,
3. Гей, дотягайте, славні чумаченьки,
4 Г=Да до тем... го... 12 А. 5 Г=.... поспішати 13 А, 6 Г=
да.... 14 А,—7 Г=... Микита 12 А, 8 Г=Да.... 16 А, 9 Г=Да...
17 А, 10 А=... серце... 18 А,
11. Каренькими оченьками .
12. На воликів подивився.
13. Ой воли мої, да половиї,
14 Г=Хто... 22 А, 15 Г=..... чумака Микити 23 А, 16 Г=
на.... 24 А.
17. Ой той над нами буде панувати,
18. Хто нас буде поганяти!
19. Ой ви чумаченьки, ой ви бурлаченьки,
20. Ой ви люди на все гожі!
21. Ой ізробіте чумакові Микиті
22. Домовину з рогожі!
23. Та вирийти над чумаком Микитю

42 Г=Та..... 34 А,

25. Та посадіте над чумаком Микитою

24 Г=Та.... 34 А,

25. Та посадіте над чумаком Микитою

26. Та червону калину.

(Максимовичъ, 1834, с. 176.)

Д.

Варіантъ г. Pauli—точный списокъ съ варіанта г. Максимовича, за исключеніемъ слѣдующихъ измѣненій: 1) вездѣ, гдѣ въ г. М-ча *да*, у Pauli—*та*; 2) въ ст. 5 вмѣсто «ради б ми»—«радибисьми»; 3) въ ст. 20 вм. «на все гожі»—«а все гожи».

(*Z Pauli, t. 2, с. 147.*)

Е.

Подъ заглавіемъ «Думка про час остатній козака в степу» въ «Ужинѣѣ» помѣщена пѣсня, которую мы относимъ къ чумацкимъ, такъ какъ существенное ея отличіе отъ варіанта г. Максимовича заключается только въ томъ, что слово «чумаченько» замѣнено словомъ «козаченько». Замѣна эта можетъ быть или случайная, или же она явилась оттого, что сами «козаченьки» занимались и «чумакованьямъ».—Разница варіантовъ слѣдующая:

1 Е=.. сів... могилі 1 Г, 2 Е=2 Г, 3 Е=Ой повертайтесь швидче, козаченьки, 4 Е=... зеленого... 4 Г.

5. Ой які ж швидче повернутись мали,

6. То ті в Лузі зімували;

7. А де які, гаючись, не дбали,—

8. То ті в степу загигали.

9. Ой заслаб козак, тай ліг край могили,

10. И на шабельку схилився;

11 Е=Гей, либонь же він руч... счильне 9 Г, 12 Е=.. серденько... 9 Г.

13. Ой ви брати мої, славні товарищи!

14. Ой ви козаченьки гожи!
15. Гей, та зробіть-но труну козакови,
16. Помагай же вам, Боже!
- 17 Е=13 Е,
  18. Та зробіть-но тую славу:
  19. Гей, викопайте ж міні молодому
  20. Хоча шабельками яму!
  21. Ой винесьте міні, славні товарищи,
- 22 Е=24 Г,
  23. Гей, нехай лиш-бо а ще ж подивиться
  - 24 Та на свою милу Вкраїну!
  25. Ой ви други мої, славні козаченьки,
  26. Загину ж я на чужині,—
  27. Гей, обіллється ж слёзами гіркими
  28. Моя мила та й на Україні.

(Ужинок рідн. поля, с. 255-256.)

Ж.

1. Ой пішов чумак в дорогу,
2. Помолившись Богу:
3. Ой пошли, Боже, тому чумакові
4. Щасливу дорогу!
- 5 Ж=... на темнім лісі 9 А, 6 Ж=Та.... та... 10 А,
  7. Ой поспішайся молоді чумаче,
  8. Зімовати до луку.
  9. Ой рад би я, пугаченьку,
  10. В цѣму лузі зімовати,
  11. Починають мої сиви воли
  12. По дорозі приставати.
  13. Стоїть чумаченько, стоїть молоденькій
- 14 Ж=На війе.... 16 А, 15 Ж=Прав... 17 А, 16 Ж=та ухвa-
тився 18 А. 17 Ж=..... ой ви молоденькі 29 А, 18 Ж=Та зро-
біте ви... 30 А: 19 Ж=Вико.... мені молодому 31 А
  20. В чужі сторіновці яму.
  21. Вони чумаченькі, вони молоденькі,

22. Зробили ту славу:

23 Ж=Викопали... 19 Ж, 24 Ж=32 А.

25. Ой ви чумаченькі, ой ви молоденькі,

26. Учиніте мою волю:

27. Зробіте мені молодому

28. З рогожи домовину.

29. Ой ви чумаченькі, ой ви молоденькі,

30. Не учиніте злості:

31. Поховайто мое біле тіло

32. Щоб ворон не розніс кості!

(Nowosielski, t. 2. 201-202.)

3.

1, 2 3=1, 2 Ж,—3 З=Ой щасті, ёму.... 3 Ж

4. Та в далекі дорозі!

5. Ой пішов чумах помежи возами,

6 3=Та й на віз=14 Ж,—

7. Ой присосалась до сердонька туга,

8. Та й не може вітчіпиться

9. Ой ви хлопці, молоді молодці,

10. Ой ви до того й гожі:

11. Ой а зробіте ёму чумакові,

12. Та домовину з рогожі.

13 3=.... славні... 9 3

14. А зійдітеся зранку:

15. Ой а зробіте свому чумакові

16. Хоць претякою ямку.

(Шейкопскій, в I, с. 59-60.)

I.

1, 2 I=... могилі.... 9, 10 А.

3. Ох, убірайтеся, славні чумаченькі

4. Всі дь темного лугу.

5. Ох і котори ж да хури не брали,

6. То ті в лузі зімували,—

7. Ох і которі ж да хуру набрали,
8. То ті на степу пропали.
9. Ох і молодий да Хведоренко
10 S=На круг... 16 A, 11, 12 S=17, 18 A.
13. Ой ви чумаченьки, ви славні хлопці,
14. Да ви чумаки гожі,
15. Ох, і избудуйте да на Хведоренна
16. Домовину хоч з рогожі!
17. Ох ви чумаки, ох і ви хлопці,
18. Ви чумаченьки славні!
19. Ох і викопайте да на Хведоренна
20. Да хоч совирою яму!

(Київськія губ: год. 1870, № 16.)

XXIX.

A.

1. Чомусь мої воли не пасуться,
Да не будуть води пити;
Лучче було-б хазяїнувати,
Ніж по дорогам ходити!
Хазяїн дома та хазяїнує,
На білому спати лягає,
А безщасний чумака у дорозі
Всяку муку принімає:
Стеле хазяїн
Та пуховую пуховицю,
А безщасний чумака у дорозі
12. Та нещасну важницю!
Занедужав та чумаченько,
На драбину похилився;
За ним іде отець, мати:
«Мій синочку, не журися!»
Занедужав чумаченько,
Задумав умерти,

Та нікому чумакові
Доглядіти смерти...
—Поминайте ж чумаченька
Хоть цвілими сухарями!—
«Ой ради б ми поминати,
Стало харчів не ставати...»
Нарядили тому чумакові
Труну із рогожі,
Поховали того чумаченька
Край зеленого луку...
Злетів пугач на ворота,
Як—пугу та й пугу!
«Поховали, мати, сина
Край зеленого луку...»
Злетів півень на ворота,
Сказав: кукуріку!
«Не дожидай, мати, сина
До себе до-віку!»
Вийшла мати за ворота,
Та й стала плакати:
—Коли тебе, мій синочку,
В гості дождати?—
«Тоді мене, моя мати,
Будеш дождати,
Як поросте зелена трава
В хаті на помості...»
Росла, росла зелена трава—
Стала посихати:
Ждала, ждала мати сина—
Стала забувати....

(Кононенко, Метл., с. 458.)

Б.

1—12 Б=1—12 А.

31. Стелеться тому чумакові

Та зелена травця,

А в голові замість подушечки

Та безщасная важниця.

Ой у полі да калинонька,

Похилилися вітки,—

Не один чумака покидає жінку

І маленькі дітки.

Ой у полі да криниченька,

Тільки водиця слезиться,—

Не рад чумака да чумаковати,

Дак не мусить оплатиться.

(*Переяславъ, ibid., с. 458-459.*)

XXX.

А.

Ой у полі, та й при дорозі,

Там явір-жито зелененьке,—

Та занедужав та в дорозі

Чумака молоденький,—

Ой занедужав та в дорозі,

Та й став померати.

«Ох, товаришу, вірний брате.

Дай оццю-неньці знати:

Ой нехай їдуть та за гряницю

Свого сина ховати!»

Ох, приїхали в йому

Рідний отець й мати;

Ох і повертає та білеє личко

Та й насупротів сонечка...

«Ох та це ж тобі, та мій синочку,

Таке тобі життя,

Що ти не шанував оцця-неньки—
Таке тобі пуття!»

—А час, мати, шанувати,
А вже пора та перестати,—
А де ж мене смерть спостигла,
То там треба померати;
А прошу, мати, та не гнівайся—
Та музики наняти,—
Ох, нехай мені, мені молодому,
Та заграють до гробу!*
Та нехай мене не ховають
Ні попи, ні дяки,—
Ох, нехай мене заховають
Молоденькі чумаки:
Бо попи, та дяки ті багаті
Ще за гроші поб'ютьця;
Ой молоденькі та чумаченьки
Меду-горілки нап'ються!

(Жаботинь.)

Б.

Варіант—тождественный съ предыдущимъ, но выпущенъ послѣдній куплетъ, который здѣсь приставной изъ козацкой пѣсни,—передѣланной въ чумацкую; см. слѣд. №.

(Кіевскія нѣб. год. 1870, № 27.)

XXXI.

А.

1. «Ой умру я, моя мамо, умру,
2. Збудуй мені з кедриночки труну!»
3. —Нігде ж мені, мій синочку,
4. Кедриночки й узяти,—
5. Будеш же ти, мій синочку,
6. Да й у смоловій лежати!
7. «Да не ховай мене, мати,
8. У вишневому саду,

9. А поховай мене, мати,
10. В чистім полі край шляху:
11. Ой там будуть, моя мати,
12. Чумаченьки проїзжати,—
13. Будуть мене, молодого,
14. Рано й вечір споминати!>

(Васильковскій у.—Кіев, пуб. вид. 1870 № 18.)

Б.

1—5 Б=1—5 А, 6 Б=... в сосновій... 6 А

7. Нехай мене не ховають
8. Ні попи, ні дяки,—
9. Нехай мене поховують
10. Запорозські чумаки:
11. Бо ті попи, бо ті дяки
12. Та за гроші поб'юються;
13. Запорозські чумаки
14. Меду-вина нап'ються!

(Кіевъ.)

XXXII.

А.

1. Ой ревнули воли
В малёванім ярмі,
З Криму їдучи:
2. Поховали браття
Свого хазяїна,
До дому їдучи.
3. Та не буде знати
Ні отець, ні мати,
Ні брат, ні сестра,—
4. Та не буде знати
Свого чумаченька
Жона молода,—

5. Та не буде ж знати
Того чумаченька
Жона молода,—
6. Тільки буде знати
Того чумаченька
Чужа сторона...
7. Ой ревнули воли
В малёванім ярмі—
Слѣза слѣзу побива...
8. Поховали браття
Свого хазяїна
В зеленім саду,—
9. Ой у саду, саду,
Саду зеленому,
Під крин-деревиною.
10. Рости, рости, крин-дерево,
Тонке та високе,
Та й спусти гілля,—
11. Ой і спусти гілля
З верха до коріння—
Лист до долочку:
12. Прикрій, прикрій тіло
Чумацькеє біле,
Ще й головочку!
13. Та щоб тее тіло,
Чумацькеє біле,
Та й не чорніло—
14. Од буйного вітру,
Од ясного сонця,
Щоб не марніло.
15. Ой ревнули воли
В малёванім ярмі—
Слѣза слѣзу побива:

16. Та вже ж, миле браття,
Нашого товариша
На світі нема!

(*Миргородъ, Гадячъ.*)

Б.

1. Забілили сніги,
Заболіло тіло,
Ще й головонька (2);
2. Ніхто не заплаче
По білому тілу—
По бурлацькому: (2)
3. Ні отець, ні мати,
Ні брат, ні сестриця,
Ні жона ёго, (2)
4. А тільки й заплаче
По білому тілу
Товариш ёго. (2)
5. «Прости ж мене, брате,
Вірний товаришу,
Може я й умру, (2)
6. Зроби ж мені, брате,
Вірний товаришу,
З клин-древа труну,—(2)
7. Поховай мене, брате,
Вірний товаришу,
В вишневім саду,—(2)
8. В вишневім садочку
На жовтім пісочку,
Під рябиною

9 Б=....дерево 10 А, 9 Б=кучерявее. 10, 11, 12, 13 Б=11, 12,
13 и 14 А.

(*Києвъ. Лисенко, в. 2, с. 32. —Збірник
пісень для русинів, с. 145-147.*)

XXXIII.

«Ой воли мої, сиві, половії,
Чом води не п'єте?
Тільки мені молодому
Серцю жалю завдаєте...
Ой воли мої, сірі, половії,
Ідїть в возі тихо,
Бо вже мене молодого
Нападає лихо!
Ой воли мої, сірі, половії,
Та йдїть тихою ходою:
Єсть у мене отець, ненька—
Гірко журяться за мною»...
Ой занедужав чумаченько
У Кримку, на ривку,—
Везуть його молодого,
Як ту в'ялую рибку.
«Ой ви, чумаченьки, ой ви, бурмаченьки,
Вчинїть мою волю:
Ой виведїть мою худобоньку
Та до мого гробу;
А як будете з Перекопу рушати—
Воли зайати;
Як на Подолі становитця—
Отцю й неньці поклонїтця;
Як будете ж посцїшати
Ів крутому Яру,—
Викопайте чумакові
Глибокую яму!»...
Помер, помер чумаченько,
І тихая мова;
Зосталися сиві воли,
Ще й чумацька зброя...
Ой ревнули сиві воли

В новому ярмі:
Поховали чумаченька
В чужій стороні...
Як зачула стара мати,—
Та й стала плакати,
Стала вона у ворожки
Правдоньки питати:
«Скажи мені, воріженько,
Де мій син подівся?
Здаецця, мій син, чумаченько,
У дорозі оженився?...»
—Та вже ж тобі, стара мати,
Й малі діти сказали:
Що твого сина-чумаченька
У Перекопі сховали!—

(Зеньковъ.)

XXXIV.

З Береслава до Перекопу
Все малёвані верстви:
Заслаб чумак, заслаб молоденький,
Та либонь хоче вмерти.
Помер чумак, помер молоденький
В малёванім возі;—
Поховали чумака молодого
При зеленій діброві (дорозі?)
«Ой Ідну пару сірих волів
Даймо старому попові,
Другу—дякові,
Що поховали чумака молодого
При зелені діброві;
Третю пару—пану-орендару;
Четверту—орендарці,
Що готували чумацьку приправу—
На людську славу!»

Ой ревнули сірі воли,
Під круту гору йдучи....
Чи не здихне наша хазяюшка,
Дома пшениченьку жнучи?!

(Изъ рукоп. сборника П. А. Кулиша.)

XXXV.

А.

1. Ой ходив чумака
2. Сім рік по Дону,
3. Та не було пригодоньки
4. Ніколи ёму.
5. Ой їхав чумака
6. З Криму до-дому,
7. Сталась ёму пригодонька
8. За всю дорогу..
9. Сталась ёму пригодонька
10. Не в день, а в ночі—
11. Занедужав чумаченько,
12. З Криму идучи,—
13. Занедужав чумаченько,
14. З Криму идучи,—
15. При широкій доріженьці
16. Воли пасучи.
17. Ой пішов чумака.
18. В Самарь *) на базар,
19. Червоною китайкою
20. Головку звязав.
21. Ой упав чумака,
22. Упав, та й лежить,—

---

*) Городъ Новомосковскъ, Екатеринославской г. Городъ зтойъ очень древній. Въ грам. Стефана Баторія, 20 авг. 1570., упоминается г. *Самарь*. Въ 1794 г. переведенъ сюда уѣздн. городъ Новомосковскъ. (См любопытную статью г. Надхина: «Паденіе сѣчи и Запорожская церковь въ Новомосковскѣ». Русс. Вѣсти., августъ 1878 г., с. 718-758).

23. Ніхто ёго не спитає,
24. Що в ёго болять...
25. Ой болять в ёго
26. Серце й голова,—
27. Помірає чумаченько,
28. А роду нема!
29. Прийшов до ёго
30. Отаман ёго,
31. Бере ёго за рученьку.
32. Жалує ёго...
33. «Отамане мій!
34. Жалуєш мене,
35. Скидай кожух з мене,
36. Та укрий мене;
37. Бери мої воли, вози—
38. Поховай мене;
39. Бери мое срібло, золото—
40. Поминай мене!»
41. Ой скинув чумак
42. Свиту і кожух,
43. Припадає к сирій землі—
44. Теплий зведе дух...
45. Ой скинув чумак
46. Із себе й каптан:
47. «Воли мої половині,
48. Хто ваш буде пан?»
49. Та вдарили зразу
50. У великий дзвін:
51. Се ж по тому чумакові,
52. Що ходив на Дін!
53. Та вдарили зразу
54. В дзвони у во всі:
55. Се ж по тому чумакові,
56. Що ходив по сіль!
57. Ой ішли воли

58. Та в вісьмерику:
59. Задзвонили в усі дзони
60. По тім чумаку!
61. Ревнули воли
62. У новім ярмі:
63. Поховали чумаченька
64. В чужій стороні;
65. Ревнули воли,
66. Степом ідучи:
67. Поховали чумаченька
68. Із Криму йдучи.

(Миргородъ, Новомосковскъ.)

Б.

1 Б=1 А, 2 Б=... год... 2 Б, 3, 4 Б=8, 4 А; 5 Б=Вернувся...
5 А, 6 Б=3 Дону... 6 А, 7 Б=Стала... 7 А, 8 Б=8 А, 9,
10 Б=21, 22 А, 11, 12 Б=28, 24 А, 13 Б=Болить в чумака
14 Б=26 А, 15 Б=Доведеться помірати, 16 Б=Де... 28 А.
17 Б=Пришов... 29 А, 18 Б=Товариш... 30 А, 19, 20 А=31,
32 А, 21 Б=Товаришу мий, 22 Б=34 А, 23 Б=39 А, 24 Б=
38 А, 25 Б=... сіри воли 37 А, 26 Б=40 А, 27 Б=Ой у Київі,
28 Б=Ударили в дзвін, 29 Б=То ж... 51 А, 30 Б=52 А,
31 Б=Ой у Київі, 32 Б=Ударили, в два, 33 Б=То ж... 55 А,
34 Б=Що роду нема! 35 Б=Ой у Київі, 36 Б=Ударили в
три, 37 Б=Помер, помер чумаченько, 38 Б=64 А.

(Пирятинскій у.)

В.

- 1, 2, 3, 4 В=1, 2, 3, 4 А,
5. Ой стала ёму
6. Та пригодонька—
7. Болить живіток,
8. Ще й головошка,—
9. Болить голова,
10. Та ще й не сама:

11. Бідна ж моя головошка,—
12. Чужа сторопа!
13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20 В=21 22, 23, 24, 29, 30,
31, 32 А.
21. Товаришу мій,
22. Чого занепав:
23. Чи ти хочеш їсти, пити?
24. Може б я й достав...
25, 26, 27, 28 В=33, 34, 37, 38 А. 29 В=Заревли сірі...
61 А, 30 В=62 А, 31 В=Умер, умер.... то 63 А, 32 В=64 А.
33. Заревли сірі воли
34. В новому возі:
35. Поховали чумаченька
36. В великій дорозі.
37 В=Ударили в дв... 50 А, 38 В=Та ще й не в один, 39 В=
То по тому... 51 А, 40 В=52 А.

(Гадяць.)

Г:

Варіантъ почти тождественный съ А, крімъ отблудуючихъ измѣненій:

Вмѣсто стиховъ 17, 18, 23, 24—

17. Ой пішов чумах
18. Через Крим-базар,—
19. Ніхто ж ёго не спитає:
20. Чого чумах слаб?
21. Ой слаб чумах, слаб,
22. Заслаб, та й лежить,—
23. Нема кому водицею
24. Уста окропить...
25. Болить голова
26. И тіло усе..
27. «Коли ж того товарища
28. Господь принесе?»

29, 30 и т. д. Г=29, 30 и т. д. А. 43 Г=Въється-въється в
сиру землю 43 А.

(Гадячскій у.)

Д.

1. Ой ходив чумака молоденький
2. Чотирі годи,
3. Та не знав він пригодоньки—
4. До сёгодні...
5. Ой сходяв чумака
6. Усі Кримські базари—
7. І сам заслаб, занедужав,
8. Й воли похрамали.

9 Д=... заслаб... 21 А, 10 Д=Заслаб... 22 А, 11, 12 Д=23, 24 А,
13, 14, 15, 16 Д=29, 30, 31, 32 А.

17. «Ой ви, чумаки,
18. Ви брацця ёго,
19. Продавайте сиві воли—
20. Рятуйте ёго!»
21. —Ой ви, чумаченьки,
22. Братіви мої,
23. Викопайте діл глибокий
24. На тіло міні!—
25. Вийшли чумаки,
26. Вийшли на долину,
27. Викопали діл глибокий
28. Та на домовину...
29. Ой заревли сірі воли,
30. Тіло везучи,—
31. Заплакали чумаченьки,
32. За ним йдучи.

33 Д=Ой... 61 А, 34 Д=Стоячи в.... 62 А, 35, 36, 37, 38, 39,
40 Д=63, 64, 65, 66, 67, 68 А.

(Полтава.)

Ж.

Варіанти, поміщені в нижче означених видань, совершенно сходні між собою з варіантом А, крім: 19 Ж=... хустиною... 19 А, 35 Ж=... жупан... 35 А, 68 Ж=З..... везучи 68 А.

(Максим. 1834, с. 175-176.—*Ž Pauli*, t. 2, с. 38-40)

З.

13=1 А, 23= У Карас на базар, 33.... хусточкою... 19 А, 43=Голову.. 20 А. 53=Ой ходив же він 63=... літ... 2 А, 73=3 А.

8. Їму на роду:

9. Стала пригода,

10. З Дону ідучи

11. В чистім полі, при дорозі,

12. Волів пасучи.

13. Ой пас чумак, пас,

143=Да впав... 22 А, 15, 16, 17, 183=23, 24, 25, 26 А,

193=Се ж у того чумаченька, 203=Що... 28 А. 213 =29 А.

22, 23, 243=... товариш... 30, 31, 32 А, 253=Товаришу...

33 А, 263=Жалкуеш... 34 А, 27, 283=37, 38 А.

29. Да скидай кожух,

30. Надівай жупан:

313=... ж мої сіренькі 47 А, 323=Се ж.... 48 А. 333=

Ой у Києві, 343=Задзвонили в... 50 А, 35, 363=51, 52 А,

373=33 З, 383=... в два 34 З,

39. Се ж по тому чумакові,

40. Що роду нема.

(Терещенко, ч. V, с. 176.)

И.

1 И=Гей, та... чумаченько 1 А, 2, 3, 4 И=2, 3, 4 А.

5. Гей, та ходив він до Криму

6. Чотири годи,

7. Та й не було пригодоньки

8. Їму ніколи.

9 И=ішов... 5 А, 10 И=6 А.

11. Ой прийшов чумаченько

12. На кримський базар,—

13. Заболіла годовонька,

14. Та й став чумає слаб.

15. Ой заболів чумаченько,

16 И=В базарі... 22 А, 17, 18, 19, 20, 21 22, 23 И=23, 24, 25, 26, 27, 28, 29 А,—24 И=Та товариш... 30 А, 25, 26 И=31, 32 А. 27 И=Гей, ти, милий товаришу, 28 И=34 А, 29 И=... себе 35 А, 30 И=36 А.

31. Гей, ти, милий товаришу,

32. Гей, ти, батьку мій

33. Бери воли, бери вози,,

34. Та ступай на Дін!—

35. Гей, ти, милий товаришу,

36. Батьку дорогий,

37. Пиши листи на надері,

38. У наш край рідний,—

39. Пишу листи на бумазі

40. До батька мого:

41. А Бог знає, Бог відає—

42. Чи буду ёго!

43 И=Гей, та скинув свиту з себе, 44 И=Скинув... 42 А, 45 И=А сам упав.... 43 А, 46 И=Тільки зводить... 44 А, 47 И=45 А, 48 И=Дорогий жупан; 49, 50 И=48, 49 А. 51 И=Гей... сиви... 61 А, 52 И=Стоя.... 62 А, 53 И=63 А, 54 И=У сирій землі, 55, 56 И=63, 64 А; 57 И=Гей, вдарили сумно-нагло, 58 И=У голосний.... 50 А, 59 И=То ж... чумаченьку 51 А, 60 И=52 А, 61 И=Ой... сумно-нагло..., 62 И=54 А, 63 И=То ж... чумаченьку 55 А, 64 И=56 А.

(Nowosel., t. 2, s. 192-193.—Киеван., 1867 № 127.)

I.

Варіантъ, поміщений здѣсь, ничего новаго не представляєть: онъ почти вполнѣ сходенъ съ Д, кромѣ стиховъ: 1, 2, 3, 4 I=1, 2, 3, 4 A; 13, 14, I=41, 42, A,—15 II=Простав чумаъ у дорозі. 16, 17, 18, 19 I=43, 29, 30, 31 A. 20 I=Та підводить ёго. 29 I=Ударили усі, 30 I=Дзвони в збір; 31, 32 I=51, 52 A.

(Києв. губ. арх. 1870, № 24.)

К.

1. Було літо, було літо,
2. А тепер зіма,—
3. Гостив джумак по дорогах,
4. Гостив по долах,
5. Та не мав він пригодоньки
6. На своїх волах.
7. А ізїхав чумаченько
8. З гори на базар,
9. Воли му ся поболіли,
10. Сам бідний заслаб.
11. Ой заслаб він, ой заслаб він,
- 12 K=Та й тамо й... 22 A,—13 K=..., го ся не.... 23 A,
- 14 K=Що ёго.... 24 A.
15. А приходят та й ід нѣму
16. Товариші ёго,
17. Взяли ёго за рученьку,
18. Та держат ёго:
19. «Ой братчику, джумачику,
20. Що тебе болит?»
21. —Болит мене та серденько
22. Болит голова....—
23. Ой братчику, джумачику,
24. Чужа сторона!..
25. Ой дав би я, товаришу,

26. А з возом воли,
  27. Ой аби ся такі найшли,
  28. Та раду дали!—
  29. «Ой не штука, товаришу,
  30. Воли з возом взяти,
  31. Але я ся не бізую
  32. Тобі ради дати.»
  33. Прийшла, прийшла д нѣму
  34. Найстарша сестра:
  35. «Ой братчику, джумачику,
  36. Где тя смерть знайшла?»
  37. —Знайшла мене ой смертонька
  38. В чужій стороні;
  39. Май же, сестро, обачінне
  40. На діти мої!—
  41. Загорнувся джумаченько
  42. У новий жупан:
- 43 К=... з сімох возів 47 А, 44 К=... ж вам... 48 А? 45 К=
Скинув... новий жупан 45 А, 46 К=Загорнув... 42 А 47 К=
43 А, 48 К=Іспускає... 44 А. 49 К=А... джумакові 49 А,
50 К=50 А,—
51. А сходится, а з'їздится
  52. Весь джумаків рід.
  53. А спускають джумаченька
  54. В глибокі доли:
  55. Ой сходится рід до купи—
  56. Впрягає воли.
  57. Идуть воли, йдуть по волі,
  58. Жалібно ричут:
  59. Свого пана господаря
  60. Из гробу кличут.
  61. Приїзжають сірі воли
  62. Перед ворота:
  63. «Вийди, вийди, кгаздиненько,
  64. Бо'сь вже сирота!»

65. Вийшла-вийшла вгаздиненька,
66. Зачала плакати—
67. Свої воли, як соколи,
68. Стала проклинати:
69. «Не плач, не плач, вгаздиненько,
70. Не проклинай нас:
71. Нема твого господаря—
72. Не буде і нас!»

(Изъ Стрыйкаго узда (?), Голов., III, с. 69-71.)

Л.

- 1 А=Ой їздив.... їздив 3 К, 2 Л=Сім літ.... 4 К, 3, 4 Л=5, 6 К.
5. Ой їхав він, їхав, їхав,
6. На долині став,—
7, 8 Л=9, 10 К. 9 Л=11 К, 10 Л=тяженько.... 12 К, 11, 12 Л=
13, 14 К. 13 Л=Ой.... ёго болит 21 К, 14 Л=Серце й.... 22 К,
—15 Л=О, Господи Милосердний, 16 Л=24 К!
17. Чужа, чужа сторона,
18. Та чужий люде,—
19. Хто джумака поховає,
20. Як смерть ёму буде?
21 Л=Ой..... ить д... 15 К, 22 Л=атаман... 16 К, 23 Л=Та
взяв го ся та питати, 24 Л=Що болить ёго?
25. «Ой ти пане мій,
26. Ти атаман мій!
27. Забери сі всі волоньки—
28. Дай ради мені.»
29. —Ой рад би я, рад,
30. Та волоньки взяти,—
31. Лише ті ся не підойму
32. Радоньки дати.—
33 Л=Ой устав джумака, устав, 34 Л=вгорнувся в... 42 К
35 Л=.... сіромасти 43 К, 36 Л=44 К 37 Л=33 Л, 38 Л=
вгорнувся в... 46 К,
39. Подивився долів собов,—

40 Л=Спустив джумає... 48 К.

41. А в неділю рано-рано

42 Л=Ударили в.... 50 К, 43 Л=А сходиться, а змѣдится 44 Л=.... 52 К: 45 Л=34 К

46. Навперед прийшла:

47 Л=Джумачику, мій братчику, 48 Л=Де ж... 36 К.

49. Приходить ід нѣму

50. Та найстарший брат,

51 Л=47 Л,

52. Я ж тому не рад!

53 Л=.... волоньки, идут 57 К, 54 Л=Идут ричучи:

55. «Хто нас буде дозирати

56. В дорозі йдучи?

57 Л=53 Л

58. В золотім ярмі:

59. «Лишилисьмо свого кгазду

60. В чужій стороні!»

61 Л=53 Л, 62 Л=Стали в.... 62 К, 63 Л=.... господине 63 К,

64. Вже кгазди нема!»

65. —«Волила я, воли мої,

66. Вас всіх полупити,

67. Ніж есте ви мали тамєи

68. Та кгазду лишити!»—

69. «Ой ти кгаздине наша,

70, 71, 72 Л=70, 71, 72 К:

(Головацький, III, с. 71-73.)

М.

1. Ой поїхав джумаченько

2. У дорогу сам,—

3. Стала му ся пригодонька.—

4. В дорозі заслаб.

5, 6, 7, 8 М=9, 10, 11, 12 Л. 9 М=А прийшов же до нѣго,

10 М=Товариш... 22 Л, 11 М=... ёго за рученьку 23 Л,

12 М=Жалує ёго.

13. «Товарише, товарише,
14. Не жалуй мене:
15. Забери сі усі гроші,
16. Но ратуй мене!
17. Як тих грошей ті не стане,
18. Возьми сі воли,
19. Но не дай мі загинути
20. В чужій стороні!»

21 М=Ударили во всі звони, 22 М=42 Л:

23. Чи не тому джумакові,
24. Що до дому хтів?
25. А сбіглися джумаченьки
26. Та під могилочку,
27. Вкопали гріб глибокий
28. Та за годиночку.

29 М=Заричали сіри воли, 30 М=58 Л, 31 М=Поховали джумаченька 32 М=60 Л.

(Головацький, т. III, с. 73-74.)

Е.

1—4 Е=1—4 А, 5 Е=... пригода 9 А, 6 Е=14 А,—7 Е=В
чистім полі, край дороги, 8 Е=16 А. 9 Е=Ой заслаб... 21 А,
10 Е=Заслаб.... 22 А,—11, 12 Е=23, 24 А.

13. Болить голова,
14. Та ще й не сама...
15. «Бідна ж моя головонько,
16. Чужа сторона!»

17, 18 Е=29, 30 А,—19 Е=31 А, 20 Е=питає—32 А. 21 Е=
33 А, 22 Е=Не питай... 34 А, 23 Е=39 А, 24 Е=38 А. 25 Е=
33 А, 26 Е=Не питай... 34 А, 27 Е=... сірі воли 37 А, 28 Е=
40 А! 29 Е=41 А, 30 Е=И.... й жупан 42 А: 31, 32 Е=47,
48 А?

33. Ой стоять воли,
34. Та й сильно ревуть:
35. Вже ж такого хазяїна

36. Собі не знайдуть!
37. Ой пішли воли,
38. Й вози скрипучи;
39. Заплакали чумаченьки
40. Тіло несучи.
41—44 E=49—52 A. 45, 46 E=53, 54 A,—47, 48 E=63, 64 A.
49 E=Ой стоять... 61 A, 50 E=62 A, 51 E=67 A, 52 E=В
чистому полі.

(С. Кирияковка, Херсонської у.)

XXXVI.

А.

1. Ой чумаче, чумаче,
2. В тебе личко козаче!
3. Чом ні сієш, ні орєш,
4. Чом не рано з Криму їдєш?
5. Чом не рано з Криму їдєш,—
6. Не всіх чумаків ведєш?
7. «Ой я сію и орю,
8. И ранєнько з Криму їду
9. И ранєнько з Криму їду,
10. И всіх чумаків веду;
11. Тільки нема одного—
12. Брата рідного мого:
13. Дєсь зостався у Криму
14. Продавєть сіль на вагу...
15. Сталась єму причина—
16. Сіль ґоловкє розбила!...
17. Там між трєма шляхами,
18. Ой там яму копали,—
19. Ой там яму копали,—
20. Там чумака сховали».
21. Косїть, хлопці, очерет—
22. Кладїть волам на перед;

23. Косить, хлопці, ще й спориш,
24. Та годуйте волів на бариш;
25. Косить, хлопці, отаву,
26. Та годуйте волів на славу;
27. Косить, хлопці, комышу,
28. Та наварим кулешу,
29. Та вкинемо чабака—
30. Та пом'янем чумака!

(Миргородъ, Лохвица.)

Б.

1 Б=1 А,

2. Життя твое собаче!

3 Б=3 А, 4 Б=Та й не... 4 А, 5 Б=Чом чум...

6. Ой я веду, та не всіх:

7, 8 Б=11, 12 А: 9 Б=Ой.... брат в... 13 А, 10 Б=Бере
він.... 14 А.

11. Вбили брата терези,

12. Що брав він сіль на вози.

(Переяславль.)

В.

1 В=1 А, 2 В=3 А, 3 В=4 А, 4 В=Чом..... 6 А

5. Ой я веду—та не всіх,

6. Лиш одного немає:

7. Товариша вірного—

8. Брата мого рідного.

9, 10 В=13, 14 А,—11 В=Стала.... 15 А

12. Вагова сіль прибила!

13. Ой зацвіте й овесець,

14. Та заплаче сам отець

15. По синовій голові:

16. Що синова голова

17. В чужім краї полягла!

18. Ой зацвіте маківка,

19. Та заплаче матінка
20. По синовій голові:
21. Що синова голова
22. В чужім краї полягла!
23. Ой зацвітуть будяки,
24. Ой заплачуть братіки
25. По братовій голові:
26. Що братова голова
27. В чужім краї полягла!
28. Що зацвітуть суніці,
29. Та й заплачуть сестриці
30. По братовій голові:
31. Що братова голова
32. В чужім краї полягла!
33. Ой зацвітуть цвіточки,
34. Та й заплачуть діточки
35. По батьковій голові:
36. Що батькова голова
37. В чужім краї полягла!
38. Ой зацвіте ожина
39. Та й заплаче дружина
40. По милого голові:
41. Бо милого голова
42. В чужім краї полягла!

(Харьковская і.)

Г.

а) 1, 2 Г=1, 2 А, 3, 4 Г=5, 6 А. 5 Г=Ой я рано з... 9 А,
6 Г=Всіх чумаченьків... 10 А, 7 Г=... ж... 11 А, 8 Г=Мого
брата рідного!

9. Шукав, шукав,—не найшов,
10. Запріг воли, да й пішов.
11. Їхав, їхав,—могила,
12. Крій могили,—долина,
13. Там чумаки стояли,

14. Там же і ми пристали,
15. —Отамане, батьку наш!
16. Порадь же ти тепер нас:
17. Що будемо робити,
18. Чим воликів кормити?—
19. «А ще, хлопці, не біда—
20. Єсть у полі лобода:
21. Косить, хлопці, лободу,
22. Забувайте сю біду
23. Косить, хлопці, пшеницю—
24. В чистім полі метлицю;

25 Г=... весь 23 А, 26 Г=Кормить... 24 А, 27 Г=25 А 28 Г=
Пасить... 26 А.

29. Косить, хлопці, ще ячмінь—
30. Поїдемо в Крим по сіль;
31. Косить, хлопці, и овес—
32. Поїдемо у Одес!
33. Косить, хлопці, очерет—
34. Наваримо вечерять,—

35, 36 Г=29, 30 А.

Вмѣсто 7 и 8 стиха поють еще такъ:

- б)
  1. Тільки одного нема—
  2. Вдовиною Івана:
  3. Склалась ёму причина,
  4. Головоньку пробила—
  5. Полапались терези,
  6. Сіль важучи на вози.

(Максим. 1834, с. 177—178.)

Д.

Всѣ варіанти, помѣщенныя въ ниже означенныхъ изданіяхъ, за весьма немногими отличіями, совершенно тождественны какъ между собою, такъ и съ варіантомъ г. Максимовича. Главнѣйшія измѣненія заключаются въ слѣдующемъ:

1. У г. *Pauli* въ стихѣ 15=15 Г вмісто «атамане»= «атамане;» ст. 15 Д=.. нам 16 Г; ст. 18 Д=Нічим волів... 18 Г; 22 Д=.... заботу 22 Г; 28 Д=... воли 28 Г; Д36=Д.... 36 Г.

2. Варіант г. *Шейковскаго* разнится отъ варіанта г. Максимовича:

2 Д=Життя твое собаче; вм. 2 Г прибавленъ ст. 3 Чом не сієш, не ореш; 6 Д=Всіх чумаків не ведеш; 9 Д=Ой я сію і ору; 10 Д=.... Ідного 7 Г; 11 Д=8 Г.

12. Він zostався у Криму—

13. Брати солі на вагу

14 Д=Зробилася... 3 Г-б, 15 Д=Сіль головку прибила. 16 Д=... єго... 9 Г, 17 Д=10 Г. 18 Д=Атамане.... 15 Г, 19 Д=.... добре... 16 Г, 20 Д=Що ми маєм.... 17 Г, 21 Д=Нічим коні (?)... 18 Г. 22 Д=21 Г.

23. Привикайте на біду!

24 Д=27 Г, 25 Д=... коні 28 Г,—

26. Косіть, хлопці, мітлицю,

27. Накривайте пшеницю;

28. Косіть, хлопці, осоку,

29. Пасіт коні до смаку

30 Д=31 Г, 31 Д=.... до Адес 32 Г:

32. А в Адесах рідна мати

33. Не дасть же нам загинати!

3. Текстъ варіанта г. *Закревскаго*—перепечатки изъ г. Максимовича. Съ 1 по 8 Д=1—8 Г; потомъ вставлены въ Д всѣ 6 стиховъ Г-б; 16, 17 Д=9, 10 Г. За тѣмъ съ 18 по 27 Д=11 по 24 Г; 28, 29 Д=27, 28 Г; 30, 31, 32 и 33 Д=33, 34, 35 и 36 Г.

4. У *Гулака-Артимовскаго*—копія г. Максимовича, кромѣ: ст. 2 Д=Життя твое ледаче, прибавлены:

13. Там остався на Дону,

14. Брати солі на вугу:

15. Сталась йому причина—

16. Сіль голову розбила.

убавлені 11. 12, 13 и 14 Г.

(*Z. Pauli, t. 2, c. 69-70 Шейковский, в. 1, с. 58.—За-
кревский, с. 24-25, № 18.—Гул.-Артемов., с. 42, № 43.*)

Е.

1. *Ужинокъ.* 1—10 Е=1—10 Г

11. Взяв заплакав, та й пішов.

12, 13, 14 Е=15, 16, 17 Г,—15 Е=Чом волів жити; 16,
17, 18, 19 Е=19, 20, 21, 22 Г. 20, 21, 22, 23 Е=33, 34,
35, 36 Г.

2. *Nowosielski* 1 Е=1 Г, 2 Е=Житте твое собаче. 3, 4,
5, 6, 7, 8 Е=3—8 Г.

9. Товариша вірного—

10. Ой як брата рідного.

11 Е=... гукав... 9 Г, 12 Е=10 Г.

13. Ой у полі долина,

14. На долині могила,

15. На могилі булава—

16. Брата мого голова. (?)

17. 18 Е=13, 14 Е,

19. На могилі колосок—

20. Брата мого голосок.

3: *Головацький.*

т. I.

1. «Ой чумаче, де ти йдеш?

2. Всіх чумаків не ведеш?»

3. На баню (?) по Криму йду,

4. Всіх чумаків з собов веду,—

5. Лише нема одного

6 Е=8 Г. 7, 8 Е=9, 10 Г. 9, 10, 11, 12 Е=15, 16, 17, 18 Г.

13. В чистім полі кирниця,

14. Там чумаків столиця,—

15. Там чумаки стояли,

16. Сніг водами доптали.

17 E=21 Г, 18 E=Кормить воли до часу. 19 E=... мет-
лиці 23 Г,

20. Та вкривайте пшеницю!

21. Як пшениця зогніє—

22. Купець воли забере.

т. III (изъ Буковины).

1—9 E=1—9 Г.

10. Взяв заплату, та й пішов,

11, 12 E=9, 10 Г. 13—19 E=15—21 Г, 20 E.... на... 22 Г.

(Ужинок рідн. поля, с. 211-212.—Nowosielski, t. 2,
с. 198.—Головацький: т. I, 177 и т. III, с. 74.)

XXXVII.

Та йдуть воли дорогою—

Та все бедратії,

А за ними чумаченьки—

Та все жонатії;

Та йдуть воли дорогою,

Та все круторогі,

А за ними чумаченьки—

Та все чорноброві;

Та йдуть воли дорогою,

Та все половії,

А за ними чумаченьки—

Та все молодії;

Та йдуть воли дорогою—

Бички невеличкі,

А за ними чумаченьки

Малі невеличкі.

Воли ревуть, води не п'ють,

Дороженьку чують:

Ой десь наші чумаченьки

Під Кримом ночують.

Ой у степу край дорозі (sic)
Розсіяно жито,—
Ой десь того чумаченька
Під Кримом убито,
Зеленою оливою
Оченьки залито,
Червоною китайкою
Головоньку вкрито.
Молодая дівчинонька
Тее жито жала,
Та й підняла китаечку—
Та й поцілівала,
«Бодай же ви, чумаченьки,
У Крим не ходили,
Щоб ви своєму отцю й неньці
Жаю не робили!»

(Гадяч, Метл., с. 455.)

XXXVIII.

А.

1. Ой чиї ж то воли
2. По горі ходили?
3. —Ой тож того чумаченька,
4. Що ми в трох любили.
5. Що перва любила—
6. Правду говорила,
7. А друга любила—
8. Перстінь подарила,
9. А третя любила—
10. Білу постіль слала,
11. Білу постіль слала,
12. Та й причарувала:
13. Як летіла зозуленька,
14. Через сад кувала...
15. Ой на горі жито,

16. И в долині жито,—
17. Під білою березою
18. Чумаченька вбито;
19. Ой убито, вбито,
20. Затягнуто в жито,
21. Червоною китайкою
22. Личенько прикрито.
23. Приходить дівчина
24. З карими очима,
25. Та підняла китаечку—
26. Та й заголосила...
27. Приходить другая,
28. Та вже не така—
29. Та підняла китаечку,
30. Та й поцілувала..
31. Приходить ще й третя
32. З рубленої хати:
33. «Було б тобі, вражий сину,
34. Нас трёх не вохати!»
35. —Ой Боже ж мій, Боже,
36. Де мій милий дівся?
37. Ой чи ёго звірі ззіли,
38. Чи він утопився?..
39. Як-би звірі ззіли,
40. То б ліси шуміли;
41. Як-би утопився,
42. То б Дунай розлився...

(Миргородъ, Гадячъ.)

Б.

1, 2, 3 Б=15, 16, 17 А, 4 Б=козаченька... 18 А. 5, 6, 7 Б=
19, 20, 21 А, 8 Б=.... накрито 22 А. 9 Б=Ой прийшла одна,
10 Б=Да й то.... 28 А, 11 Б=Ой... 29 А, 12 Б=Да й.... 30 А.
13 Б=Ой прийшла другая, 14 Б=З чорними.... 24 А, 15 Б=

Ой... 25 А, 16 Б=Да й.... 26 А. 17 Б=Ой пришла третя
18 Б=Із нової... 32 А, 19 Б=... ж... 33 А, 20 Б=... трох.....
34 А.

(Глуховъ, Метлин. с. 102-104.)

В.

1. Поїду, поїду,
2. И тебе покину:
3. Будеш, мила, припадати
4. Та до мого сліду.
5. «Ой не буду, милий,
6. Далєбі не буду:
7. Горювала я з тобою
8. И без тебе буду!»

9 Б=... просо 15 А, 10 Б=Під горою.... 16 А, 11 Б=Прийшла звістка до милої, 12 Б=Що милого.... 18 А.

13. Зеленою оливою
14. Очєньки залито.
15. Прийшла ёго мила—
16. Китайку одєрила,—
17. Китайку одкрила,
18. Та й заголосила:
19. «Чи ти, милий, впився,
20. Чи з коника вбився,—
21. Чи з иншими звєличався,
22. Мене одцурався?»
23. Прилетіла пташка,
24. Біля ёго впала:
25. «Такі очі, такі брови,
26. Як у мого пана!»
27. Прилетіла пташка—
28. Малєвані кридьця:
29. «Такі очі, такі брови,
30. Як у мого Гриця!»

(Лебединъ, Метл., с. 103.—Закрев., с. 65-66.)

Г.

Варіантъ «Ужинка», начиная съ 1 по 18,=15—32 ва-
ріанта А. Отличія—самые незначительные, а именно: 3 Г=
Під явором зеленъким=17 А; 7 Г=... хустонькою=21 А;
18 Г=... покрито=22 А; 10 Г=3 чорвими...=24 А; 11 Г=...
цю хустоньку=25 А; 15 Г=11 Б; 17 Г=Ой прийшла ж...=
31 А; 18 Г=Из нової...=32 А,—

19. Як заплаче, як затуже,

20. Та й стала казати;

21. Та й стала казати,

22. Їго нарекати:

23 и 24 Г=33, 34 А.

25. «Нас трох не кохати,

26. Нас трох не глумити....

27. Тепре будеш, серце мое,

28. Та в сир-землі тліти!»

29. —Ой гаю ж мій, гаю,

30. Зелений розмаю!

31. Упустила голубонька,

32. Та вже ж не спіймаю!

33. А хоч и спіймаю,

34. Та вже ж не такого;

35. Хоч пригорну, приголублю,

36. Та все ж не щирого!—

(Ужин. рідн. поля, с. 213-214.)

Д.

1, 2 Д=1, 2 А, 3 Д=То... возака 3 А, 4 Д=... три дівки...=
4 А; 5 Д=Ой една... 5 А—

6. Хустиночку шила;

7 Д=Др.... 7 А

8. Коника поїла,

9 Д=9 А,

10. То чари готувала
11. Для того козака,
12. Що вірно кохала.
13. Ой приїхав козак—
14. На ліжко схилюся,
15. Правою рученькою,
16. За серденько вхопився.
17. Ой приїхав товариш:
18. «Ходи, брате, косити!»
19. —Не здужаю, брате,
20. Коси носити!—
21. Ой приходить товариш:
22. «Ходи, брате, орати!»
23. —Не здужаю, брате,
24. Головки підняти!—
25. Ой приходить товариш:
26. «Ходи, брате, в корчму пити!»
27. —Не здужаю, брате,
28. Калишка носити!—
29. Ой приїхав товариш:
30. «Ходім, брате, в гості!»
31. —Не здужаю, брате,
32. Во болять мої кості.—

(Костомаров, с. 237, № 178.)

Е.

Съ 1 по 8 Е=15—22 А.

9. Прилетіла пави,
10. В головоньках впала,
11. Крилечками стрепенула,
12. Та й защебетала.
13. Прийшла ёго мила,
14. Китайку одкрила,
15. Та глянула на личенько,
16. Та й заголосила:

17, 18 Е=19, 20 В. 19 Е=Чи з иншою повінчався, 20 Е=22 В.

21. «Я, мила, не впився,
22. І з коня не вбився,
23. І з иншою не вінчався
24. Тебе одцурався!»

(Баллики, с. 35-36, № 17.)

3.

1. Мое поле поорано
  2. Й посіяно жито,
- 3 З=... ми... ми=17 А
4. Козаченька забито.
  5. Ой бито ж ёго, бито,
  6. Зовсім не забито—
  7. Чорним шовком, китайкою
  8. Головку перевито.
- 9 З=... шла ж дь ёму... 23 А, 10 З=З чорними... 24 А, 11 З=Подияла.... еньку 25 А, 12 З=Стиснула плечима. 13 З=... шла ж дь ёму... 27 А, 14 З=Ганусенька милая, 15 З=Подияла.... еньку 29 А, 16 З=ревно заплакала.
17. «Ой устань же, козаченьку,
  18. Ой устань, муй сивий орле,
  19. Кто ж мене прихилит,
  20. Кто ж мене пригорне?
  21. Ой вирекся и отец,
  22. Виреклася й мати,—
  23. Судилася злая доля—
  24. Мушу пропадати!
  25. Ой устань, козаченьку,
  26. Ой устань, молоденький,
  27. Розигрався на болоті
  28. Конік вороненькій!»
  29. —«Ой нехай же вун іграє,
  30. Нехай собі вун гуляє:

31. Вун (в) прекрасной Ганнусенькі.

32. Та й дороженьку чув.» (знає?)

(Брестскій у. Гродненской 1. Сѣв.-зап. сб., с. 190-2.)

I.

1—4 I=1—4 A. 5 I=Їдна... 5 A, 6 I=Сестра розлучила; 7 I=Др...=7 A, 8 I=Що й мати не знала, 9 I=9 A, 10 I=12 A.

11. Дала ёму чарів
12. У неділю в ранці—
13. У зеленій шклянци,
14. В пшинишнім пирозі,
15. Та у правім розі.
16. У правім розі—
17. Шавлія та рута,
18. А у лівім розі—
19. Чиста отрута.
20. Чумаченько (молоденький?)
21. Як рибонька вьється,
22. А дівчина сидить,
23. Та й сміється...
24. «Ой смійся, дівчино,
25. Хоча и не смійся!
26. Мабуть я у тебе
27. Чарольків наївся!»

(Кіев. губ. вѣд., 1870, № 24.)

II.

1. Ой по горі, по горі
  2. Сірі воли ходили,—
- 3 И=То..... да чумака 3 A, 4 И=4 A. 5 И=Первая... 5 A,
6 И=Подарочок шила, 7 И=Другая... 7 A 8 И=Постіль білу...
10 A, 9, 10 И=7, 8 И; 11 И=Третя... 9 A—12 И=Тая от-
руїла.
13. Як прийшов чумак,
  14. Не сказав нікому,—

15. На ліжко схилюся,
16. Тяжко зажурився.
17. «Вари, мати, вечеряти,
18. А я ляжу спати:
19. Ой хто ж мене вірно любить,
20. Той прийде до хати!»
21. Як прийшов перший товариш,
22. Та й кличе орати:
23. —«Нездужаю, панебрате,
24. На волів гукати.»
25. Як прийшов другий товариш,
26. Та й кличе косити.
27. —«Нездужаю, панебрате,
28. По світу ходити!»
29. Як прийшов третій товариш,
30. Та й кличе в дорогу.
31. —«Поїдемо, панебрате,
32. Не кажи нікому....»
33. Помер, помер чумаченько
34. У чистому полі;
35. Молодая дівчинонька—
36. В матусі в коморі.
37. Що по дівчиноньці
38. Отець, мати плаче;
39. А по козакові—
40. Чорний ворон криче!

(Борзна, Лисенко, в. 2, с. 27.)

Ж.

1—8 Ж—35—42 А.

9. Як-би він на базарі,
До б люде сказали...
Чи він у дорозі
Воли поганяє,
А чи у шинкарки

Мед-вино кружляє?
Як-би він в дорозі,
До б рипіли вози;
Як-би у шинькарки,
До б бряжчали чарки.

(Козелецькій, у., Лавренко, с. 151.)

XXXIX.

А.

Ой у полі курно та димно,
За туманом світа не видно,—
Ой там чумає воли пасе,
А дівчина воду несе;
Чумає воли покидає,
Та дівчину доганяє,
З відер воду виливає
І серденьком називає.
«Ой чумаче, ти чумаченьку,
Скажу тобі усю правдоньку:
Не виливай з відер водиці,
Бо у мене матінка—не рідная,
Головонька—моя бідная!
Мати буде бити, бранити,
Та нікому и оборонити!»
—Дурна дівка й нерозумная,
Ти не знаєш, як и одказати:
Налетіли гуси до броду,
Сколотили чистую воду:
Я, молода, дожидалася,
Поки вода одстоялася!

(Гадяць.)

Б.

Варіант—сходний съ предъидущимъ. Различіе въ томъ только, что вм. «чумає»—«Роман», а дівчина названа «Ма-

русею;» вм. «бранити» — «волочити», а «гуси» замѣнены «лебеді». Вмѣсто послѣднихъ двухъ стиховъ:

Налетіли сірії гуси,
Зволотили воду Марусі.

(Гулак-Артсмовскій, с. 22.)

XL.

А.

Иде чумак слободою —
Тягне штани за собою, —
    Бо чумак, бо чумак,
    Бо чумацька дитина!
    На те й мати вродила,
    Щоб дівчина любила
    Хорошого челядина!

Ой сів чумак між возами,
Та бѣе... занозами, —
    Бо чумак, бо чумак,
    Бо чумацька дитина!
    На те й мати вродила,
    Щоб дівчина любила
    Хорошого челядина!

(Переяславъ.)

Б.

Иде чумак з корчми п'яний,
За собою штани тягне, —

и т. д.

Прип'євъ тотъ же, только безъ послѣдняго стиха.

(Nowosielski, t. 2, с. 195.)

XLI.

Ой я з броду беру воду,
Не доберусь до дна;
Ой я в батька одиниченька була,

Та не знаю й добра.
Не так добра, не так добра,
Як згіршого лиха:
Як не вийду на вулицю,
Той вулиця тиха:
Всі дівочки тихо сидять,
А я все жартую—
Десь на свою головоньку
Потугоньку чую.
Сьогодні я у Щаснівці,
Завтра помандрую...
Ой я тобі, подружечко,
Жениха подарую!
«Даруй, даруй, подружечко,
Аби не ледащо;
Хоч битиме мене мати,
Да знатиму за що.
Брешеш, брешеш, подружечко,
Ти не подаруеш:
Як він піде в Крєм за сіллю,
За їм помандруеш;
Як вернеться з Криму до-дому—
Сім раз поцілуеш.»

(Козелецький у., Лавренко, с. 111-112.)

XLII. -

А.

1. На тім боці, на толоці
Музиченька грає;
У вечері, на улиці
Вся челядь гуляє.
5. «Пусти мене, моя мати,
На той бічок прясти,—
Чи не вийде чумаченько

Сірих волів пасти.»

9. —Пасітеся, сірі воли,
Не бійтеся вовка,
А я піду до дівчини—
Чи змита головка.
13. Ой чи змита, чи не змита —
Аби не побита,—
Червоною стёжечкою
Коса перевита!—
17. «Вари, мати, вечеряти,
А я ляжу спати:
Ой хто мене вірно любить,
Той прийде до хати.
21. Вари, мати, вечеряти,
Та насипай в миску:
Ой хто мене вірно любить,
Той прийде у хижку!»
25. Ходив чумає до дівчини
Три дні н три ночі,—
Тепер її покидає,—
Плачуть карі очі...

(*Миргородъ, Гидлячъ.*)

Б.

Варіантъ, помѣщений у г. Лавренка, почти тождественъ съ предыдущимъ. Исключенія: 2 Б=Сопілочка... 2 А, 3 Б=Вона грає, виграє, 4 Б=Там... 4 А. 7 Б=... козаченько 7 А; стихи 15 и 16 совершенно выпущены; 15, 16 Б=17, 18 А, 17 Б=Кому любя, кому мила, 18 Б=20 А. Последній куплетъ А (25-28)—выпущенъ.

(*Харольскій у, Лавренко, с. 18.*)

XLIII.

А.

1. Весна красна наступає,
2. Із стріх вода капає:

3. Уже нашим чумаченькам
4. Шлях-дорожка пахне.
5. Насіяли, наорали—
6. Та нікому жати:
7. Пішли наші чумаченьки
8. По возах лежати.
9. «Вчера була суботонька,
10. Сьогодні—неділя:
11. Чом на тобі, чумаченьку,
12. Сорочка не біла?»
13. —Як-би в мене, дівчинонько,
14. Матуся рідненька,
15. Була б в мене що-неділі
16. Сорочка біленька!—
17. «Піди, піди, моя мати,
18. У Суми до торгу,—
19. Купи, купи, моя мати,
20. За три копн голку,—
21. За другого золотого—
22. Червоного шовку,—
23. За третєго рублевика—
24. Малєвані п'яльця:
25. Я вишию, вималюю
26. Чумакові рукавця».
27. Шовком шила, шовком шила,
28. Золотом рубила—
29. За-для того чумаченька,
30. Що вірно любила.
31. В неділеньку ранесенько,
32. Та ще до схід сонця,
33. Ой плакала дівчинонька,
34. Сидячи в виконця:
35. «Чому мене, моя мати,
36. Рано не збудила,

37. А як тая чумачина,
38. З села виїздила?»
39. —Тим я тебе, моя дочко,
40. Рано не збудила:
41. По переду твій миленький,
42. Шоб ти не тужила.—
43. «Ти думаєш, моя мати,
44. Що я і не плачу?
45. За дрібними слізоньками
46. Світонька не бачу.
47. Ти думаєш, моя мати,
48. Що я й не журюся?
49. Як вийду я за ворота
50. Від вітру валюся».

(Зеньковъ, Гадячъ, Київъ, с. Кирьяковка, Херсонскаго у.)

Б.

1. «Пора, мати, жито жати—
  2. Колос похилився:
  3. Пора, мати, заміж дати—
  4. Голосок змінився!»
  5. —Хоч колосок похилився,
  6. Стебло зелененьке;
  7. Хоч голосок і змінився—
  8. Личко молоденьке.
  9. Посилає мене мати
  10. В степ пшениці жати,
  11. Аж там чумає воли пасе,—
  12. Став зо мною жартувати.
  13. «Жартуй, жартуй, чумаченьку,
  14. Жартуй, коли любиш,
  15. А як підеш у дорогу,
  16. То мене й забудеш»...
- 17—20 Б=1—4 А
21. Мету хату, мету сіви,

22. Та й загадалася;
23. Вийшла мати води брати,
24. Та й догадалася...
25—36 Б=19—30 А.

(*Миргородъ.*)

В.

Ішли воли із-за гори,
А все крутороги,—
Ішли, ішли козаченьки (чумаченьки?)
А все чорнобриві,
5—12 В=35—42 А. 13—16 В=47—50 А. 17—20 В=43—
46 А. 21—24 В=19—22 А. 25 В=27 А=26 В=сріблом гафто-
вала, 27 В=Все для свого миленького, 28 В що вірно кохала.
(*Ž. Pauli, t. 2, c. 126.*)

Г.

Варіант г. М-го вначалѣ почти тождественъ съ варіан-
томъ Б, за исключеніємъ слѣдующаго: ст. 14 Г=Жартуй изо
мною; с. 16 Г=Буду плакати за тобою. За тѣмъ=варіанту
А: 17—24 Б=35—42 А.

25. «Ой я б, мамо, не тужила,
26. Я б Бога молила,
27. Щоб моему миленькому
28. Дolenька служила!»
29—40 Г=19—30 А.

(*Романъ, Метлинскій с. 21.*)

Д.

1. Ой стала сосонька
2. Та напротів соньця,
3. Ой плакала дівчинонька,
4. Сидя у віконьця.
5—16 Д=43—50 А. 17—24 Д=35—42 А. 25 Д=19 А, 26—
28 Д=24—26 А, 29 Д=27 А, 30 Д=А біллю... 28 А, 31,
32 Д=29, 30 А.

33. Шовком шила, шовком шила,
34. Злотом гаптовала—
35. За-для того чумаченька,
36. Що вірно кохала!

(Nowosielski, t. 2, c. 200 201.)

Е.

1. Стояла сосоночка
2. Напротів сонечка,—
3. Плакала дівчинонька,
4. Сидя у віконечка.

5—8 Е=9—12 Б.

9. —Ой чумаче, чумаченьку,
  10. Не жартуй зо мною:
  11. Як ти підеш у дорогу,
  12. Плакатиму за тобою.
  13. «Збуди мене, моя мати,
  14. В веділеньку рано,—
  15. Ой як рано, ой як рано,
  16. Щоб ще й не світало!»
  17. Ізбудила мене мати
  18. В обідню годину,
  19. Що виїхав чумаченько
  20. Од села за милю *)
- 21—28 Е=43—50 А, 29—36 Е=19—26 А.

37. Шовком шила, шовком шила,
Біллю вишивала,—
Таки своїму чумаченьку
Правду й висказала:
41. «Сватай мене, чумаченьку,
Рано й у неділю:
Буду просить у (батенька?) матінки—
Нічого не вдію...

---

*) Як спустилась чумачи́я
З гори та в долину. (Миргородъ.)

45. — Ой піду я, моя мати,
Та за ёго заміж;
Як ти мене та й не ддаси,
Дак я й умру зараз.—
49. — «Легче ж мені тебе, доню,
Дома поховати,
А ніж мені та за ёго
52. Заміж тебе ддати.»—

(Козелецькій у., Чернигов. г. Лавренко, с. 72—74.)

XLIV.

Пішов Мусій да в Крим по сіль
Сіримми волами,—
Оглянеться назад себе,
Вмиється слёзами.
«Допоможи мени, Боже,
Тут солі набрати,—
Ой щоб мою любую дівчину
Та в бендах застати!
Надобридень, дівчинонько,
Та у своїй хаті!»
—Ой не сідай коло мене—
Рукав повалети....
Ой як будеш штире воли мати,
Ще й червону шапку,
Тоді ж бо то мого оцьця—матку
Газвеш пані-маткой
Ой йде Мусій та дорогою,
Аж у саду вишня...
Питається та дівчиноньки:
«Чого така пишна?»
—Ой казаче, козаченьку,
Того ж бо я пишна:
Ой бо в мої та матінки
Три низки намята!

(Шейковскій, 1 а, с. 61-62.)

XLV.

А.

1. «Ой думав я женитися,
2. А тепер не буду:
3. Куплю собі сім пар волів—
4. Чумаковать буду!»
5. Ой йдуть воли степом-дорогою,
6. Идуть ремидають.
7. Попереду чумаченьки
8. Голосно співають...
9. Зійшло сонце веснянее,
10. Стало пригрівати,—
11. Стали воли чумацькі
12. В степу приставати...
13. «Викопаю криниченьку
14. В степу в кремені—
15. Чи не прийде дівчинонька
16. По воду к мені?»
17. Прийшла, прийшла дівчинонька
18. Води набірає;
19. Чумака її за рученьку,
20. Та й став жартувать.
21. — Жартуй, жартуй, чумаченьку,
22. Жартуй коли любиш;
23. А поїдеш у дорогу,
24. То мене й забудеш!—
25. «Викопав я криниченьку,
26. Викопав я дві:
27. Викохав я дівчиноньку
28. Людям—не собі!
29. Та вже з тиї криниченьки
30. Орли воду п'ють,—
31. Та вже мою дівчиноньку
32. До шлюбу ведуть:

- 33. Один веде за рученьку,
- 34. Другий за рукав,
- 35. А я іду,—серце в'яне:
- 36. Любив, та не взяв!»

(Миргородъ, Зеньковъ.)

Б.

1—4 Б=1—4 А

- 5. Ідуть воли, ідуть вози
- 6. Вискрипуючи,
- 7. А чумачок у кабачок
- 8. Вигукуючи.

9—20 Б=9—20 А.—21—32 Б=25—36 А.

- 33. Поставили на рушничку:
- 34. «Тепер ти моя?»
- 35. Вона стала, одказала:
- 36. —«Неправда твоя!»—
- 37. Ой звязала білі ручки:
- 38. Тепер ти моя?»
- 39. Вона стала, одказала;
- 40. — «Неволя моя!»—

(Васильковъ, *Rulik.*, с. 192.—*Метл.*, с. 456-457 и *Nowosielski*, t. 2, с. 195-196.)

- 33. Ой привели до церкви:
- 34. «Тепер ти моя?»
- 35. Вона їму одказала:
- 36. —Неправда твоя!
- 37. Вона стала, заплакала:
- 36. «Неволя моя».

(Радомисль, Кіевской г., *Метл.*)

В.

- 1. А де ж тая криниченька,
Що голубка пила;
Ой де ж тая дівчинонька,
Що мене любила?

А де ж тая криниченька,
Що голуб купався;
Ой де ж тая дівчинонька,
Що я женихався?
Отсе ж тая криниченька,
І ключ и відро:
Авже ж мене дівчинонька
Забула давно!
Засипалась криниченька
Жовтемьким піском;
Злюбилася дівчинонька
З другим козаком..
Та вже ж до той криниченьки
Стежки заросли:
Та вже ж мою дівчиноньку
Сватати прійшли.
Та вже ж тая криниченька
Гатом загачена:
Авже ж тая дівчинонька
З иншим заручена.
Шумлять верби, що над тою

26. Кринцей ростуть,—

27 В=31 А, 28 В=.. церкви.. 32 А, 29—32 В= 33—36 А

33. Та вже ж тая криниченька

34. Травою заросла:

35. Та вже ж тая дівчинонька

36. Давно заміж пошла!

(Закревскій. с. 38, № 38.)

Г.

1 Г=13 А, 2 Г=У себе в дворі, 3 Г=Ой викохаю молоду
дівчину, 4 Г=Не людям собі 5—7 Г=29—31 А, 8 Г=Та в
вінцю... 32 А, 9, 10 Г=33, 34 А, 11 Г=А, третій стоїть—
серцем боить: 12 Г=36 А.

13. Не жаль міні подарунків,

14. Що я дарував,—

15. Ой а жаль міні тиї пишні губки,
16. Що я цілував;
17. Не жаль міні перстенечків,
18. Що я купував.
19. Ой а жаль міні тиї білі ручки
20. Що я поживав;
21. Не жаль міні хустиночки,
22. Що я в неї взяв,—
23. Ой а жаль міні дівчиночки,
24. Що я закохав.

(Паллина, с. 3-4 № 2.)

XLVI.

А.

1. Ой чи будеш, молода дівчино,
2. По міні журиться,
3. Ой як піду та у Крим по сіль,
4. Та буду бариться?
5. —Ой не буду, молодий козаче,
6. Далибі не буду:
7. Не ви́деш за нові ворота,
8. Як тебе забуду!—
9. Ой не ви́хав молодий козак
10. За густії лози,—
11. Ой узяли молоду дівчину
12. Дрібненькиї слізи;
13. Ой не ви́хав молодий козак
14. За би́лії хати,—
15. Треба ж було молоду дівчину
16. На вітер підняти.
17. Ой не ви́хав молодий козак
18. За високу могилу....
19. «Вертайсь, вертайсь, молодий козаче
20. Роби домовину!»

(Спобщена Н. В. Гоголемъ, Метл., с. 110.)

Б.

Варіантъ, помѣщенный въ «Старосвѣтскомъ Бандуристѣ», совершенно тождественъ съ предыдущимъ. Все отличіе его заключается въ томъ, что слова «молодий козакъ». «молода дівчина» замѣнены словами «козаченько», «дівчинонька».

(Закревскій, с. 113, № 174.)

XLVII.

А.

1. Гей, гей!—Чумаки виїзжає,
Дівчу покидає,
Та в далеку дорогу.
4. Гей, гей!—Дівчина плаче:
«Вертайся, чумаче,
Візьми мене з собою!»
7. Гей, гей!—«Дівчинонько мила,
Що ж би ти робила
Та в далекій дорозі?»—
10. Гей, гей!—«Сороченку прала,
По червінцю брала—
Чумакові сорочку»...
13. Гей, гей!—«Дівчинонько мила!
Де ж би ти прала
Та в далекій дорозі?»—
16. Гей, гей! «На тихім Дунаю,
На жовтім пісочку—
Чумакові сорочку».
19. Гей, гей!—«Дівчинонько мила!
Де ж би ти сушила
Та в далекій дорозі?»—
22. Гей, гей! «В вишневім садочку
На жовтім шнурочку—
Чумакові сорочку».
25. Гей, гей!—«Дівчинонько мила!

- Де ж би ти качала
Та в далекій дорозі?—
28. Гей, гей!—«На високих горах,
На тесових столах—
Чумакові сорочку».
31. Гей, гей!—«Дівчинонько мила!
Що ж би ти їла
Та в далекій дорозі?»
34. Гей, гей! «Сухарі з водою,
Аби, серце, з тобою,
Чумачино й молодая!»
37. Гей, гей!—«Дівчинонько мила!
Що ж би ти пила
Та в далекій дорозі?»—
40. Гей, гей! «Горілочку з перцем,
Аби з тобою, серцем,
Чумачино й молодая!»
43. Гей, гей!—«Дівчинонько мила!
Та де ж би ти спала
Та в далекій дорозі?»
46. Гей, гей! У «жидівки в перинах,
Чумаче Шамбіри,—
Пропала ж я на віки!»

(Изъ рукоп. сборника П. А. Кулиша.)

Б.

1. Ой поїхав козак
2. З Польщі на Вкраїну—
3. Покидає дівчину:
- 4 Б=А дівчинонька... 4 А, 5 Б=... козаче 5 А, 6 Б=6 А!—
- 7 Б=Що будеш (?)... 8 А,
8. Дівчино одина,
9. На Вкраїні далеко?—
10. «Буду біли хусти прати,
11. Сріблом-злотом вишивати,

12. Козаченьку серденько!»
13. —Где ж ти будеш прала
14. Дівчино кохана,
15 Б=9 Б?
16. «Ой на крутій горі,
17. На білому камені,
18. Козаченьку серденько!»
19 Б=Где будеш.... 20 А,
20, 21 Б=8, 9 Б?
22. «На буйному вітрочку,
23. На повковім шнурочку,
24 Б=12 Б!»
25. Где будеш прасовала,
26, 27 Б=14, 15 Б?
28. «Ой на крутій горі,
29. На тесовім столі,
30 Б=12 Б! «—31 Б=Що ж ти будеш... 32 А, 32, 33 Б=8,
9 Б?—» 34 Б=Із'їм хліб.. 4 34 А, 35 Б=... жити з.... 35 А,
36 Б= Козаченьку серденько!»

(*Wolyn', Steckiego, t. I, стр. 126.*)

XLVIII.

А.

1. В саду соловейко
2. Щобече раненько,
3. А сивая зозуленька
4. Кує жалібненько,—
5. Молодая дівчинонька
6. Здиhaє тяженько...
7. Вийшла мати води брати,
8. Та й стала питати
9. «Ой чого ж ти, дочко моя,
10. Так важко здиhaєш?»
11. —«Що як мені, моя мати,

12. Важко не здихати:
13. Пригнав чумає сірії воли
14. Та й став напувати,—
15. Напоївши сірі воли,
16. Та й став запрагати,—
17. А запригши сірі воли,
18. Та й став поганяти...»
19. Молодая дівчинонька
20. Та й стала плакати...
21. «Не плач, не плач, молода дівчино,
22. Та молися Богу:
23. Зведу воли, воли на дорогу,
24. Та й вернусь до-дому!»
25. Ой чорнії та галенята
26. Крутую гору верили:
27. Молодії та чумаченьки
28. Жалю нарobili.
29. «Ви чорнії та галенята,
30. Підніміться в гору,—
31. Молодії та чумаченьки,
32. Верніться до-дому!»
33. —Ой ради б ми піднятися,
34. Туман налягає:
35. Ой ради б ми вернутися,
36. Гетьман (sic!) не пускає,—
37. Не так гетьман, не так гетьман,
38. Як гетьманська мати:
39. Страховії та хури брали,
40. Треба й доставляти!—
41. Злетів півень на нові ворота,
42. Сказав: кукуріку!
43. Не сподівайсь, мати, сина,
44. Аж до свого віку!

(Харьковская и.)

Б.

1. А в городі буркун зілля
2. І лист опадає,—
3. Молодая чумачиха
4. З жалю умліває (*)
- 5 Б=... чумачихо 21 А, 6 Б=22 А, 7 Б=Випроважу воли й вози, 8 Б=Сам... 24 А.
9. «Ой як мені не плакати,
10. Ой як не ридати,—
- 11 Б=сиві... 13 А, 12 Б=16 А!»
13. Не жаль мені сивих волів
14. З крутими рогами,
15. Як жаль мені чумаченька
16. З чорними бровами!
- 17—28 Б=25—36 А, съ замѣною, чорненські галенятъ—
«сизокрили...», а слова «гетьман»—«рядчик».
29. «Ой рядчику одкупщику,
30. Вчини ж нашу волю,—
31. Ой одпусти нас чотирох
32. На времѣя до дому!»
33. —Ой рад би я, миле браття,
34. Всіх вас розпускати:
35. Хура страшна, край далекі—
36. Треба поспішати.—

(Nowosielski, t. 2, c. 198-200.)

В.

1. Зозуленько сивесенька,
2. Закуй жалібненько;
3. Дівчинонько молоденька,
4. Вздихаєш, важенько.
- 5—7 В=7—9 А, 8 В=Вздихаєш важенько?—9, 10 В=11, 12 А, 11 В=... сім пар волів 13 А, 12 В=16 А.

(*) Умірає.

13. «Чумаченьку, мій голубе,
14. Вволи мою волю:
15. Переночуй, мое серце,
16. Хоч нічку зо мною!»
17. —Ой рад би я, дівчинонько,
18. И дві ночувати,—
19. В мене хура страховая,
20. Треба поспішати.
- 21—28 В=29—36 А, съ перемѣною словъ «чорнії»—на «чор-
несенькі», а «гетьман» на «рядчик».
29. Ой щоб рядчик щастя не мав,
30. А отаман долі!
31. Пішли наші чумаченьки
32. В великій неволі....
- 33—36 В=25—28 А.
37. Не так жалю, не так жалю,
38. Та як поговору—
39. Все на тую молоду дівчину,
40. Що чорнії брови.

(Кременчукъ, Лавренко, с. 71-2.)

Г.

Варіантъ, помѣщенный въ № 18 «Кіевскихъ губернскихъ вѣдъ», очевидно, отрывокъ приведенной выше пѣсни. Онъ ничѣмъ особеннымъ, кромѣ незначительной перестановки словъ, не отличается отъ варіанта А. Варіантъ же, напечатанный въ № 24, по началу пѣсни, сходенъ съ варіантомъ Б. Конецъ же—таковъ:

—Ой радчіку, голи (у) бчіку
Пусти нас до дому!
Зажурилася дівчина
У селі за мною!—
«Не журися, чумаченьку,
Так дуже за мною:

Есть у мене меньша сестра,—
Буде за тобою!»

(Київскія губ. вѣд. 1870 № 18 и 24.)

XLIX.

Ой поїхав чумаченько
Битими шляхами,
Заплакала дівчинонька
Дрібними слѣзами.
«Не плач, не плач, дівчинонько,
Не вдавайся в тугу:
Як дасть Бог назад вернуса,
В-осени сватати буду!»
—Ой далеко, чумаче, далеко, серденько,
До осени ждати:
Трапляються добрі люде,—
Ой оддасть мене мати.—
«Ой як будеш, дівчино, будеш, серденько,
Рушники давати,—
Пиши листи на білій бумазі,
Та давай мені знати!»
—Ой уже ж я писала и переписала—
Мої листи не доходять,—
Ой тільки мої карі оченята
Слізеньками сходять....—
«Ой пиши, дівчино, пиши, серденько,
Біленькими рученьками;
Ой передай, дівчино, перешли, серденько,
Та буйненькими вітроньками!»
—Ох, уже ж я писала и переписала—
Буйні вітри не доносять,—
Тільки ж мої каренькі очиці
Та дрібними голосять....—

(Гадячъ, Зеньковъ.)

Л.

А.

Через греблю вода рине,
Там дівчина умивається,—
Ой там чумака молоденький
У дорогу й вибирається.
Іде чумака дорогою,
На пужално й упірається;
За ним, за ним дівчинонька
Слізеньками й умивається.
«Ой перестань, чумаченьку,
На пужално й упіратися,—
Нехай же я перестану
Слізеньками й умиватися!»
—Ой як міні, дівчинонько,
На пужално й не спіратися:
Пішли воли, пішли вози—
Треба ж міні поспішатися.—
Ой вишенька-черешенька
З-під коріня похилилася:
Дурна дівка, глуповата,
За чумаком зажурилася.
Ой вишенька-черешенька
З-під коріня та й гладесенька:
Кажуть люде: «чумака іде!»
А дівчина—вже й радесенька.
Потоптала черевички,
На дорогу вибігаючи;
Виплакала карі очі,
Чумаченька виглядаючи.
—Ой чи тобі листа слати,
Чи так наказати,
А чи коника сідлати,
Чи самому та й поїхати?—

«Ой дам тобі, чумаченьку,
На рукава й полотенечка:
Ой не пиши, не наказуй,
Да не суши мого сердечка!
Ой вийду я на гіроньку,
Да глянущу в долиноньку:
Там мій милий воли пасе,
Та й заболів на голівоньку...»

(Васильковъ, Тараща.)

Б.

Варіантъ, очевидно, идущій отъ одного и того же собирателя; по этому мы его и не приводимъ. Впрочемъ, «дівка» въ этомъ варіантѣ названа «дурна дівка, *луховата*» (?); между тѣмъ въ переданномъ намъ спискѣ она называється, какъ бы, кажется, и слѣдовало «*глуповата*».

(Кіевскія губ. вѣд. 1870, № 18.)

Ц.

А.

1. Ой сів пугач на могилі—
2. І як пугу да пугу!
3. Чи чуєш ти, та дівонько,
4. На себе потугу?
5. —«Заболіла біла рученька,
6. Пшениченьку жнучи;
7. Уже мені надокучило,
8. Миленького ждучи.
9. Нема мого миленького,
10. Нема мого пана,—
11. Уже моя постіленька
12. Пилочком припала;
13. Нема мого миленького,
14. Нема мого сонця,—
15. Уже мені надокучило,

16. Сидя край віконця...»
17. Із-за горі, та зза кручі,
18. Риплять вози йдучи,—
19. Вози риплять, ярма бряжчать,
20. Воли ремедують;
21. Що по-переду та чумаченько
22. Та вискакує йдучи.
23. «Хоч вискакуй, не вискакуй,
24. Молоденький чумаче,
25. То буде тобі пригодонька
26. В неділоньку вранці,—
27. В неділоньку, по обідоньку,
28. На Самарському полі
29. Як вивезе та чумаченько
30. Та три мажі солі.
31. Вийшли три подружечки
32. Солі купувати...
33. Вони солі не купили,
34. Жалю наробили!

(Козелецькій у.)

Б.

1, 2 Б=17, 18 А, 3, 4 Б=21, 22 А.

5. Ой хоч вискакуй, хоч не вискакуй,
6. Та чумаченьку й орле,
7. Що в неділоньку переїздити
8. На Самарське поле.

9 Б=... та пораненьку 27 А, 10 Б=28 А,

11. Та й обернула дівчинонька
12. Та паровицю солі.
13. «Та избірайтеся, подруженьки,

14 Б=32 А,—

15. Не так солі купувати,
16. Як жалю завдати....
17. Та не купуйте сеї солі,

18. Се сіль—мішаниця!»
19. Полюбила дівчинонька
20. Чумаченька Гриця.
21 В=Ой вона ж.... 33 А, 22 В=А.... 34 А:
23. «Що бодай же ти, та чумаченьку,
24. Та тоді й оженився,—
25. Як у млині на камені
26. Та кукіль уродився!»
27. —Ой бодай же ти, та дівчинонько,
28. Тоді заміж пішла,
29. Як у степу та при дорозі
30. Яра рута зійшла!—
31. Ой вітер віє, а дощик іде,
32. Яра рута зійшла,—
33. А молода дівчинонька
34. Таки заміж пішла.
35. А як у млині на камені
36. Кукіль не вродився:
37. Старий чумає, як собака,
38. А ще не женився!

(Харьковская 1.)

В.

- 1—8 В=5—12 А;
9. Та нема ж мого миленького,
10. Та нема ж мого Гриця:
11. Пішов у Крим, пішов по сіль,
12. Пішов, та й бариться
13—16 В=17—20 А,—
17. Попереду чумає Макаръ
18. Вигукує йдучи;
19. За ним, за ним чорнявая
20. Гірко плаче йдучи...
21. «Хоч плач, не плач, чорнявая—
22. Така твоя доля:

23. Полюбила шмаровоза,
24. При місяцю стоя!»
25. —Хоч вигукуй, не вигукуй,—
26. То не будь у дорозі:
27. Спітка тебе пригодонька
28. В степу на обнозі—
- 29 Б=... в обідоньку 27 А, 30 Б=28 А, 31 Б=Тай обернув
чумака Макаръ, 32 Б=... вози.... 30 А.
33. Прийшла к ёму дівчинонька
- 34 Б=32 А,
35. Хоч купила—не купила.
36. Жалю наробила:
37. «Чому в тебе, чумаченьку,
38. Сорочка не біла?»
39. —Тому в мене, та чорнявая,
40. Сорочка не біла,
41. Що у мене в доріженьці
42. Матуся не рідна...
43. Коли б в мене, дівчинонько,
44. Матуся рідненька,—
45. Була б в мене що-неділлі
46. Сорочка біленька!—

(Хоромський у.)

Г.

1. Та молодая дівчинонька
2. Пшениченьку жала,—
3. Вона жала, шильнувала
4. Надокучило жнучи,—
- 5, 6 Г=17, 18 Г,
7. Вози скриплять, ярма риплять,
8. Воли ремикгають,
9. Попереду чумаченьки
10. В сопілочку грають,—
11. Не так грають, не так грають,

12. Як краще співають.
13. «Ой хоч свисти, хоч не свисти,
14. То без щастя й без долі:
15. Буде тобі пригодонька
16. На Самарським полі!»
17. Перекинув чумаченько
18. Чоторі вози солі
19. — «Сюди, сюди, моя мила,
20. Солі купувати!»
- 21, 22 Г=35, 36 В.
- «Ой сьогодні суботонька,
- А завтра неділля,—
- 25—30 Г=37—42 В.

(Гадячъ.)

Е.

- 1 Е=13 В, 2 Е=... 14 В,
3. А за ними дівчинонька
4. Сильне ридаючи.
- 5 Е=Не плач.... дівчинонько 21 В, 6 Е=22 В, 7 Е=23 В,
- 8 Е=До місяця 24 В.
9. Перебреду бистру річку,
10. Стану на пісочку,
11. Та виперу чумакові
12. Штани и сорочу.
- 13, 14 Е=37, 38 В?
15. — «І як вона буде біла—
16. Вже сёма неділя!
17. Сестра мала, мати стара,
18. Та нікому прати,—
19. А далеко до дівчини—
20. Будуть люде знати!
21. Годі тобі, дівчинонько,
22. Сорочечки прати:
23. Бери серп, та йди в степ

24. Пшениченъки жати!»—
  25. «Ой я зроду в батька не жала
  26. І в тебе не буду,—
  27. Цостав хату и кімнату,
  28. Шинковати буду!
  29. Годі ж тобі, чумаченьку,
  30. Під возом лежати,—
  31. Бери косу, та йди в росу
  32. Травиченьки тяти!»
  33. —«Ой щоб же ти, дівчинонько,
  34. Того не діждала,
  35. А щоб моя біла ручка
  36. Косою махала!..
  37. Ой щоб же ти, дівчинонько,
  38. Тоді заму́ж вийшла,
  39. Як у степу на пісочку
  40. Яра рута зійшла!»
- 41—44 Е=23—26 Б. 45 Е=Ой ще в степу на пісочку, 46—
52 Е=32—38 Б.

(Nowosielski, t. 2, c. 202-204.)

Ж.

1 Ж=17 А, 2 Ж=Та реву́ть воли йдучи, 3 Ж=21 А, 4 Ж=Йде вистрибуючи. 5 Ж=Ой... вистрибуй, хоч не вистрибуй 23 А, 6 Ж=То пригодонька буде,— 7 Ж=25 А, 8 Ж=26 А.

9. Ой ви́їхав мій чумаченько
10. На Савра́нськеє поле,
11. І висипав на рого́жі
12. Чти́рі ма́жі солі.
13. Ой йшли дівки по ягі́дки—
14. Ягі́дочок рвати!
15. За́клика їх чумаче́нько
16. Соли купува́ти.

Дальше—тоже, что и въ предъидущемъ варіантѣ: то же предложєніє чумаку взать косу, на что чума́къ отвѣчаєть тѣми

же самими словами, що и выше. Потомъ дівчина спраши-
ваєть: почему «сорочка не біла»? и продовжаєть:

«Либонь в тебе, чумаченьку,
Господи немає,
Нема тої, що пильнує
І вірне кохає?»

—А що ж міні про це дбати,
Тільки серце нуде!..
Яка ж випре оці штани,
То та й моя буде!

(Ужин. р. поля, с. 209-210.)

И.

Варіантъ ничего нового не представляющій, сравнительно
съ варіантами г. Новосельскаго и «Ужинка». Достойно замѣ-
чанія только то, что чумак свою руку называетъ не «білою»,
а «моя смоляна ручка».

(Каневскій у., Кіевскій и. Лисен, 2, с. 23.)

З.

1. Ой у полі край дорози
  2. Пшениченька яра,—
  3. Там молода дівчинонька
  4. Пшениченьку жала,—
  5. Та болять ручки, та болять ніжки,
- 6—20 З=6—20 А.

21. По-переду мій миленький
22. В сопілочку грає...
23. Сопілочка з барвіночка,
24. Калинове денце...
25. «Вийди ж, мила чорнобрива,
26. Потіш мое серце!»

(Баллина. с. 77-78, № 37.)

Д.

- 1 Д=13 В, 2 Д=Скреплять.... 14 В, 3 Д=.... Грицько 17 В,
4 Д=Вистрибує... 18 В.

5. Скаче, скаче та чумаченько,
  6. Не діскаче долі...
  7. Полюбила та чорнявая
  8. При місяці стоя.
  9. Потім боці та Дунай-річки
  10. Та на чистім полі,
  11. Вивернули та чумаченьки
- 13 Д=Аж... вози.... 32 В. 13 Д=.... до їх та чорнявая 33 В,
14 Д=34 В,—15 Д=Вона ж солі не... 35 В, 16 Д=36 В: 17,
18 Д=37, 38 В? 19 Д=Тим же вона та.... 40 В, 20 Д=42 В.
21. Ой поїхав та чумаченько,
  22. Поїхав за Десну,
  23. Обіцявся та вернутися
  24. Та на другу весну.
  25. Ждала, ждала та чорнявая,
  26. Та й плакати стала:
  27. «Побий, Боже, за мої слёзи
  28. Та на першім перевозі

(Симферополь.)

ЛІІ.

А.

1. Ой на горі та суниченьки,
2. Під горою полуниченьки:
3. Пішов милий у Крим по сіль,
4. А милая—у черниченьки.
5. У черницях, мій миленький,
6. Робити легенько,—
7. Тільки на серці та досадонька—
8. Ходити чорненько.

(Миргородъ.)

Б.

1—4 Б=1—4 А.

5. Не по волі я вчернила,

6. Не думала постригатися:
7. Не пристає серце мое
8. Да з іншими женихатися.

(Київ, Лавренко, с. 161.)

LIII.

Чи я же тобі не казала,
Мое серденько:
Не їдь, не їдь у дорогу,
Нехай їде батько?
Батько старий, батько старий
На світі нажився,
А ти хлопець молоденький—
Та ще й не женився!

(Сквирський у.)

LIV.

А.

1. Чумаче-бурлаче, чого зажурився:
2. Чи воли пристали, чи з дороги збився?
3. «Воли не пристали, з дороги не збився—
4. Чумак молоденький без долі вродився!»
5. Запрягайте воли, воли рогаті,
6. Поїдемо шукати долі багатой.
7. Поїхали лугом, по-над берегами,
8. Зостріли рибалок—ишли з неводами.
9. «Ой ви, рибалочки, молодії хлопці,
10. Закидайте невід по синьому морю,
11. Та вловимо долю парню молодому!»
12. Не вловили долі, та вловили щуку...
13. Щука-риба в морі да й та пару має,—
14. Чумак молоденький пароньки не має:
15. Тільки йому пари, що оченьки карі;
16. Тільки до любові, що чорнії брови.
17. Чорні брови маю, та й не ожениюся:

18. Не любить дівчина,—піду й утоплюся...*
19. —Не топись, козаче, бо душу загубиш,—
20. Ходім повінчаймось, коли вірно любиш!—
21. Поїхали вінчаця—нема попа дома...
22. «Чи твое нещастя, чи моя недоля?!»

(Васильковскій у.)

Б.

1. Зялений дубочак на боє похилився,
- 2, 3, 4 Б=1, 2, 3 А.
4. Отец и матка померли, а я не жанився,
- 5 Б=А я не жанився... врадзівся 4 А,
6. О пойду я с горя у чистое поле,
7. У чистое поле искаць сабе долі,—
8. Ні нашов я долі, нашов рибалови:
9. «Рибаловци хлопци, трі врази ма-тойци,
10. Закидайте сетку через бистру речку,—
- 11—16 Б=11—16 А.

(Минской г., Новогрудскій у, Слв.—зап. сборникъ, с. 225-226.)

LV.

А.

1. Горе мині на чужині.
2. Зовуть мене заволокою,
3. Кажуть мині Дунай брести,
4. Дунай—річеньку глибокою.
5. Ой чи мині плисти, брести,
6. А чи мині утопитися?
7. Бідна моя головонька—
8. Ні до кого прихилитися!
9. Ой я тую Дунай—річку
10. Очеретом перетикаю,—
11. Таки свою родиноньку
12. Та до себе. перекликаю.

13. Єсть у мене родинонька—
  14. Не одна та й дівчинонька:
  15. Чорнявая, та білявая,
  16. Ще рудая, та й не гарная.
  17. Чорнявую з душі люблю,
  18. З білявою жинихаюся,
  19. А з рудою та не гарною
  20. Піду завтра попрощаюся...
  21. «Чи я тобі не казала,
  22. Як стояла під криницею:
  23. —Не їдь, не їдь у Крим по сіль,
  24. Бо застанеш молодицею?!
  25. Чи я ж тобі не казала,
  26. Як стояла під повіткою:
  27. —Не їдь, не їдь у Крим по сіль,
  28. Бо застанеш під наміткою?!»
  29. —Кохав тебе дівчиною,
  30. Кохатиму й молодицею:
  31. Сім рік буду дожидати,
  32. Поки станеш удовицею!—
  33. Ой не всі ж тиї сади цвітуть,
  34. Що весною розвиваються:
  35. Не всі тиї вінчаються,
  36. Що любляться та кахаються!
  37. Половина садів цвіте,
  38. Половина—осипається:
  39. Одна пара вінчається,
  40. А друга—розлучається
- (Миргородъ.—Києвъ, Лисен, 2, с. 79.)

Б.

1. Не жаль міні на галоньку,
2. Міні жаль на ворононьку:
3. Завіз мене мій миленький

4. На чужую сторононьку!

5. А на чужій сторононьці,

6 Б=2 А, 7 Б=... плисти через річеньку 3 А, 8 Б=.... и
глибокую 4 Б. 9, 10 Б=5, 6 А, 11 Б=Біда ж миві на чужині,
12 Б=8 А.

13. Прихилися до дубонька:

14. Мні дубонько—да не батенько:

15. Вітер віє, гілля має,

16. А він стоїть не промовляє!

17. Усе гори, усе ліси,—

18. Нігде води напитися!

19. Біда мині без матінки—

20. Ні до кого прихилитися.

21. Прихилися до липоньки—

22. Мні липонька—да не матінка:

23. Вітер віє, гілля має,

24. Вона стоїть—не промовляє!

25. Усе гори, усе ліси,

26. Нігде води напитися:

27. Біда мині без братіва—

28. Ні до кого прихилитися.

29. Прихилися до явора,—

30. Мині явор да не братічок:

31. Вітер віє, гілля має,

32. А він стоїть—не промовляє!

33. Усе гори, усе ліси,

34. Нігде води напитися:

35. Біда мині без сестриці—

36. Ні до кого прихилитися.

37. Прихилися до березоньки—

38. Мні березонька да не сестронька:

39. Вітер віє, гілля має,

40. А вона не промовляє!

41. Усе гори, усе ліси—

42. Нігде води напиться:
43. Біда мині без родини
44. Ні до кого прихилитися.
45. Прихилиюся я до ялини,—
46. Мні ялина не родина:
47. Вітер віє, гілля має,
48. А вона не промовляє,
49. Бідна душа моя пропадає!

(Сахаровъ, т. IV, с. 437-439).

В.

1 В=Горе.... 11 Б, 2 В=6 Б,—3 В=Велять мині Дунай плес-
ти—4 В=Дунай річку да... 8 Б. 5, 6 В=...мні.... 9, 10 Б,
7 В=Бідна моя да головонька, 8 В=Що... 12 Б.—9 В=...
ик... ву 13 Б, 10 В=А... 14 Б, 11, 12 В=15, 16 Б.—13 В=...
ик березі 21 Б, 14 В=А береза—да й не матюнка, 15 В=...
гілля ломить 23 Б,—16 В=.... ж мині не промовить 24 Б!

17. Прихилиюся ик крушині (?),

18. А крушина не дружина,—

19, 20 В=31, 32 Б. Дальше, кінець пїсни, сходенъ съ варі-
антомъ А: 21, 22, 23 В=9, 10, 11 А, 24 В=уюсю сюди... 12 А.
25 В=... да родиноньки 13 А, 26 В=Всёго три дівчиночки,
27, 28 В=15, 16 А. 29—40 В=17—28 А.

41. «Буду ждати, сім рік гуляти,

42. Поки станеш удовицею!»

43—50 В=33—40 А.

(Костомаровъ, с. 339-340.)

Г.

1. Та не жаль мені на галоньку,
  2. Як на тую та воріоньку:
  3. Заніс мене дурний розум
  4. Та в ту дальню та сторіоньку.
  5. А на тій дальній сторіоньці
- 6 Д=2 А, 7 Д=... річку брести 3 А, 8 Д=4 А. 9 Д=9 А, 10 Д=
Та комишем... 10 А, 11, 12 Д=11, 12 А.

13. Ой я річку перебреду,
Стану—гляну, та й подивлюся:
«Ой Боже мій, я рід маю—
Нема вуди прихилитися!..
Ой не жаль мені та на батенька,
А як жаль мені та на матінку,
Що женила малолітнього,
Малолітнього, малосильного,—
Та взяв жінку не до любові,
Не до любові, не до розмови:
Ні білее та личенько,
Ні чорні брови.
Ой як стояв я над греблею,
Та из тою сухореброю:
Люде кажуть, я й сам бачу,
Що марненько та літа трачу!
Хоч млин меле, вода реве,—
А колесо не повернеться:
Очі карі не зміняться,

32. А серденько не привернеться! »

33, 34 Д=21, 22 А

35. Коли любив дівчиною,

36. Люби тепер молодичею

37—40 Д=25—28 А.

Помѣщенныя у г. Гулака-Артемовскаго въ концѣ пѣсни 10 куплетовъ принадлежатъ, очевидно, двумъ различнымъ пѣснямъ, изъ которыхъ ни одна не имѣетъ прямой связи съ вариантомъ Г. Поэтому мы и не приводимъ здѣсь тѣхъ 10 куплетовъ.

(Гул.-Артемовскій, с. 35-36.)

LVI.

Ой по широкій річці, по Самарці,
Щука лина носить,—

Молоденький чумаченько

Отамана просить:

«Молодий ти отамане,

Пусти мене до-дому:

Не приказав мої милі'

Ні роду, ні кому!»

. . . . .
. . . . .
. . . . .
. . . . .

—Ой живи, живи моя мила,

При панському дому:

Що ж я піду, піду у дорогу

За річку за Волгу!—

. . . . .
. . . . .
. . . . .
. . . . .

«Мила вже ждала-ждала, а ёго—й немає!»

(Гадячскій у.)

LVII.

A.

1. Поїхав милий в дорогу,
2. Я вслід у погоню,—
3. Вози завертаю, воли випрягаю,
4. Серденьком узиваю:
5. «Вернися, миленький,
6. Вернися, серце:
7. Малі діти плачуть,
8. Отець, мати тужать,
9. Що нам хвортуна не служить!»
10. —Не вернуса, мила,
11. Не вернуса, серце;

12. Нехай діти плачуть,
13. Отець мати тужать,
14. Що вам хвортуна не служить.
15. Коли-б же ти була добра,
16. До тає не робила:
17. Пятницю спостила,
18. Неділю спразнила—
19. До б хвортуна й послужила. *)
20. Ти жінка погана:
21. У буденний день п'єш-гуляєш,
22. На святу неділю, на воскресний день,
23. Усе діло позбираєш...—
24. «Ой вийду ж за воріта,
25. Та гляну попівз двір:
26. Усім людям хороше живеться,
27. А я плачу на бездолі.
28. Ой вийду ж я за воріта,
29. Та гляну попід тинню:
30. Усім людям хороше живеться,
31. А я в нещасті й загину.
32. Ой вийду ж я за воріта,
33. Та гляну в провалле:
34. Усім людям хороше живеться,
35. Тільки ж мое безталанне.
36. Ой вийду ж я за світлоньку,
37. Та гляну по світоньку:
38. Світе мій ясний, світе мій прекрасний—
39. Моя доленька безщасна!
40. Що сусід жито сіє,
41. Що в сусіда зеленіє,

---

*) Ой хвортуно, хвортунно,
Послужи намъ, як служила:
Служила в бурластві,
Служила в козастві,
Послужи ще й у чумастві. (Миргородъ.)

- 42. А у мене молоді
- 43. Та ще й не сходять;
- 44. Ой чи нивка така,
- 45. Чи насінне, старе,—
- 46. Чи у мене молоді
- 47. Безталанне таке?!»

(Козелецький у., Миргородъ, Жаботинъ.)

Б.

1 Б=Ой пішов.... 1 А, 2 Б=Милая за ним.... 2 А, 3 Б=... доганяє... випрягає 3 А, 4 Б=Чумака серцем ...ває 4 А. 5 Б=... милий до дому 5 А, 6 Б=плачуть. ... за тобою 7 А, 7 Б=Ой плачуть діти, 8 Б=... ненька... 8 А, 9 Б=Бо.... 9 А.— 10 Б=..... добра жона 15 А,

11. Ти б сиділа дома, ..

12 Б=Неділеньку и п'ятінку пос... 17 А, 13 Б=Щоб нам.... служила! 19 А.

14. Ой хвортуно—небого!

15. Послужила міні не много:

16. Служила в чумацтві,

17. Да служила в бурлацтві,

18. Ще послужи у хазяйстві!..

(Изъ рукоп. сборн. П. А. Кулиша.)

В.

1 В=Пішов чумака у... 1 А, 2 В=За ним жінка... 2 А. 3 В=... тає, 4 В=... гає, 5 В=І.... називає=3, 4 А. 6 В=... чумаче, до дому 5 А, 7 В=..... до дому 6 А: 8 В=... лає 8 А, 9 В=І проклинає, 10 В=Такі тобі..... 9 А.—11 В=Ой.... добра була 16 А, 12 В=То б ти в дому сиділа,

13. Неділоньку читла,

14. П'ятінку постила,

15 В=То б мені..... 19 А.

16. Ой піду я на гороньку,

17. А гляну я в долиноньку:

18. Аж там дві калині
19. Стоять у долині—
20. Аж до землі гілле гнеться...
21. Ой піду я понад море—
22. Жовтий пісок в ноги коле:
23. Єдна ледащина,
24. Єдна ледащина—
25. І та з мене кпиться (?)

(*Ž. Pauli, t. 2, c. 72-73.—Голов., III, с. 75.*)

Г.

Варіанти г.г. Руликовскаго и Новосельскаго совершенно сходны между собою, а также и съ вариантомъ Б. Отличаются отъ послѣдняго незначительными перемѣнами, большею частію перестановкою въ одномъ и томъ же стихѣ словъ, какъ напр: ст. 7 Г==Малі дітки плачуть==7 Б, или ст. 8 Г==Та отецъ и мати лае, 9 Г==Там нам талану немає!

(*Rulik., c. 193-194.—Nowos, t. 2, c. 196-7.*)

Д.

1. Їде милий у дорозі,
2. Воли поганяе,
3. За ним мила у погоню,
4. Волив здоганяе.
5. Ой став милий серед поля,
6. Воли випрягає;
7. Мила ж ёму у погоню
8. С плачем вимовляє:
9. «Вернись, милий, голубчику,
10. Вернися до дому!
11. —«Не вернуса, моя мила,
12. Горечко з тобою!»
13. «Чом не хочеш ти робити
14. І дома седіти,
15. Чом не хочеш жить зо мною

16. На білому світі?»
17. — «Ой ти ж, мила, мое серце,
18. Ой де ж ти бувала:
19. Чи у полі лён ти брала,
20. Чи пшеницю жала?»—
21. «Ой я в полі лён не брала,
22. Пшениці не жала:
23. Я нездужала робити—
24. З похмілля лежала...»
25. — «Ой коли б ти добра жінка,
26. Ти б сиділа дома,
27. Та п'ятюнку испостила
28. Послужила б доля!»—
- 29 Д=Ох... на городи 32 А, 30 Д=... ля 33 А, 31 Д=...
щастя, доля 34 А, 32 Д=Міні ж без.... 35 А.
33. Ой коли б же я дознала
34. Свою гірку долю,—
35. Не пішла б же я и заміж,
36. Не пішла б ніколи.
37. Пішла б лучче я в черниці:
38. С чорною косою
39. Не терпіла б я горечка
40. Оттак молодю!

(Козелець, Метлин., с. 306-307.)

Е.

- 1 Е=Їхав чумаєк у... 1 А, 2 Е=За ним жінка у... 2 А 3 Е=
Жінка,... 7 А, 4 Е=Да.... 8 А, 5 Е=Що хворт... 9 А.
6. «Ой послужи, хуртовино! (sic)
  7. Да не багатько—тільки мало,
  8. Ой заким возьє воня осідлає,
  9. Да кониченька осідлає,
  10. Да поїде погуляє!»
  11. —Вийду на гороньку,
  12. Гляну в долиноньку:

13. А в долині калина,
14. А в долині червона—
15. Аж до землі віти гнуться....
16. Чому муй милий,
17. Муй голуб сивенький,
18. Да до мене не горнеться?
19. Да пригорнися, муй миленський,
20. Хоч на часочок маленький:
21. Нехай буду знати, да не буду тужити
22. Да по тобі, муй миленський!

(Костомаровъ, с. 251.)

LVIII.

А.

1. «Ой куди ти, чумаче, мандруеш?
2. Кому мене, серце, даруеш?
3. Гей, ти чумаче небоже!
4. Чом ти не робиш, як гоже?
5. Серце, чумаче, голубче!
6. Чом ти не робиш, як лучче?»
7. Люде идуть у полі орати,
8. А ми з тобою у корчму гуляти, etc.
9. Та вже ж люде в полі поорали,—
10. Ми з тобою в корчмі прогуляли;
11. Та вже люде возять по токам,—
12. Ми з тобою, серденько, по шинкам;
13. Вже люде молотять ціпами,—
14. Ми з тобою, серденько, ногами;
15. Вже люде возять и мішками,—
16. Ми з тобою, серденько, пішками!

(Z. Pauli, t. 2, с. 89.)

Б.

А вже чумака дочумаковався—
Пропив води, сам голи zostався...

3, 4 Б=5, 6 А.

5. А вже люде конопелькі сіють,
6. А нашії у мішечку пріють;
7. А вже люде конопелькі мочать,
8. А нашії собаці волочать:
9. А вже люде конопелькі труть, труть,
10. А нашії собаці мнуть, мнуть.

(Nowosielski. t, 2, c. 204.)

В.

Варіант г. Закревскаго, сравнительно съ двумя предъидущими, не представляет ничего особенно замѣчательнаго. Онъ не болѣе, какъ спайка обоихъ вариантовъ вмѣстѣ: послѣ стиха 10 варианта А, вставлены 5—8 стихи варианта Б (съ замѣною слова «собаки»—«свині»).

(Закревскій, с. 19-20, № 11.)

Г.

Уже чумах дочумакувався:
 Нема штанів, очкур увірвався...
 Серце, чумаче, голубче!
 Чом ти не робиш, якъ лучче?
 —Ой поки я чумака любила
 То в червоних чоботіх ходила,—
 Серце, и т. д.
 Перестала чумака любити,
 Перестала в чоботіх ходити....
 Серце, чумаче, голубче!
 Чом ти не робиш, якъ лучче?

(С. Кирьяковка, Херсонскаго у.)

LIX.

До Хорола все дорога,
 До Криму стежечка,—
 Прийшла туга од милого
 До того серденька.

Ой ти, туго, ой ти, журбо,
Не пристає до мене:
Єсть у мене туги много
Край серденька мого!

(Гадяч, Метл., с. 59.)

LX.

A.

1. Та наорали, та насіяли
2. Пшениці-яриці,—
3. А вже ж наші чумаченьки
4. Стоять у Гнилиці. (?)
5. Заболіла біла ручка,
6. Пшениченьку жнучи,—
7. А вже ж мені надовучило,
8. Да миленького ждучи.
9. Ой нема ж мого миленького,
10. Нема ж мого пана,—
11. Ой вже ж моя біла постіль
12. Пилючком припала...
13. Нема мого миленького,
14. Нема мого сонця,—
15. Виплакала карі очі,
16. Сидя край віконця...
17. Хилитеся, густі лози,
18. Відкіль вітер віє;
19. Дивітися, карі очі,
20. Відкіль милий їде!
21. Хилилися густі лози,
22. Та вже й перестали;
23. Дивилися карі очі,
24. Да й плакати стали...
25. Сопілочка та свистілочка,
26. А оріхове денце...

27. Поки тебе не любила,

28. Не боліло й серце!

(Харьковская г.)

Б.

Привикайте, чорні очі,

Самі ночовати:

Нема ж мого миленького—

Ні з ким розмовляти;

Нема ж мого миленького,

Рожевого цвіта,—

Ой нема з ким розмовляти

До білого світа;

Нема ж мого миленького—

а) Туга не малая,—

На стеженьці, куда ходив,

Трава зеленая!

Ой час, мати, жито жати—

Колос похилився:

б) Ой час мене заміж дати,

Бо голос змінився...

Все отличіє варіанта г. Костомарова въ слѣдующемъ
а—мое сердце ние, б) Ой час, мати, замуж дати.

(Wactaw z Oleska, с. 313.—Костом., с. 290.)

В.

1, 2 В=9, 10 А,—

3. Немаю з ким говорити

4. З вечера до рана.

5. Нема ж мого миленького,

6. Нема ж мого любка,—

7. Нема кому поправити

8. На голові рубка. (?)

9. Нема ж мого миленького,

10. Нема мої квітки,—

11. А я ходжу, визераю,
12. Чи не їде відкі.
13. Нема мого миленького,
14. Нема закохання,—
15. А я ходжу, визераю
16. Від самого рання,
17. Ой вийду я на гороньку,
18. Тяженько заплачу:
19. Прийди, прийди, мій миленький,
20. Най тя хоть обачу!

(*Zegoda Pauli, t. 2, c. 130.*)

LXI.

A.

1. Ой по горах сніги лежать,
2. По долинах води стоять,
3. А по шляхах маки цвітуть;
4. То ж не маки червоненькі,
5. То чумаки молоденькі
6. Битим шляхом у Крим идуть.
7. Гомін, гомін по дібріві,
8. Туман поле покриває,
9. Мати сина прикликає:
10. «Вернись, сину, до-домоньку
11. Змию тобі годовоньку!»
12. —Ізмий, мамо, сама собі,
13. Або моїй рідній сестрі:
14. Мене змиють дрібні дощі,
15. А розчешуть тїсті терни,
16. А висушить ясне сонце,
17. А розсуйдить буйний вітер!—
18. Пішов чумак співаючи,
19. Стара мати—ридаючи...

(*Миргородъ.*)

Б.

1 Б=Ой по горам 1 А, 2 Б=... долинам... 2 А, 3 Б...=шляхам... 3 А;

4. То не маки, а чумаки—

5. З Криму идуть, рибу везуть.

6 Б=... визнавала 9 А.

7. Да не взнала—викликала:

8 Б=... синку... 10 А, 9, 10, 11, 12, 13 Б=11, 12, 13, 14, 15 А. 14 Б=... просушить... 16 А,

15. А роскудрють—буйні вітри!

(Максим. 1834, стр. 173-174.)

В.

Варіантъ г. Pauli—точный списокъ съ варіанта г. Максимовича, кромѣ слѣдующихъ, грамматическихъ измѣненій:

1) имена существ. въ предл. п. мн. ч. на *ax*, а не на *am* (по *горах*); 2) прилагат. въ имен. п. мн. ч. на *u*, а не на *i* (*дрібни*); 3) глаг. въ 2-мъ л. мнж. ч. на *m*, а не на *тѣ* (*цвітутъ лежат*); 4) 11 В=... *моей*... 11 Б.

(Z. Pauli, t. 2, c. 101-102.)

Г.

Варіантъ совершенно тождественный съ варіантомъ В. Прибавлены стихи:

4. То не маки цвітут.

16. А рознесут кості—чорни ворони.

(Терещиско, ч. V, с. 176-177.)

Д.

1 Д=Ще по,... 1 А, 2 Д=2 А, 3 Д=По-підгірью... 3 А, 4 Д=... чумаки йдуть 6 А. 5 Д=... устилає 8 А, 6 Д=... підмовляє 9 А: 7 Д=Вернясь... 10 А, 8 Д=... зчешу... 11 А. 9 Д=... *мати*... 12 А,

10. Не завдавай жалю мині.

11 Д=14 А, 12 Д=15 А,

13. А розмають буйні вітри.

14 Д=16 А.

(Баллина, с. 45-47, № 22.)

LXII.

А.

- а) 1. Ой по горах сніги лежать,
2. По долинам води стоять,
3. А по шляхам маки цвітуть:
4. То не маки, а чумаки
5. З Криму идуть, рибу везуть.
- б. 6. Чумаченьки-козаченьки
7. Каші наварили,
8. Вони, пісні співають,
9. Округи посіли:
10. «Ходить пуга по луку,
11. Ігнеться тур-віл у дугу;
12. Ходить туга у гаю,
13. Кличе дівчину Галю;
14. Ходить пуга по балках,
15. Кохається в чумаках!»
- с) 16. Ой калина зацвіла,
17. Да пустила квітка:
18. Мусить чумак кидать жінку
19. И маленькі дітки.
20. Там чумаковати добре,
21. Поки було рівно,—
22. Да вже ж через ті білети
23. И ходить невільно....
24. «Гей в степу кринеченька;
25. В їй вода лосняться:
26. Ой вернувся б я до жінки—
27. Нічим розплатиться!»

(Закревскій, с. 48-49, № 59.)

Б. ...

1 Б=6 А кашу варили 6, 7 А.

2. А сами сідали, пісню співали.

3, 4, 5, 6, 7 Б=10, 11, 12, 13, 14 А.

8. Плаче пуга по козаках;

9. Ходить пуга по дуброві—

10. Що немає долі, долі!

(Максим. 1834, с. 174.—*Ž. Pauli, t. 2, n. 93-94.*)

В. ...

1. Зацвіла калина у лузі.

2 В=... попустила... 17 А, 3 В=Не один... вида 18 А, 4 В=

І дрібненький... 19 А. 5 В=Добре було да чум... 20 А, 6 В=...

всюди... 21 А, 7 В=А то вже... 22 А, 8 В=Да й..., 23 А.

9 В=... глибока криниця 24 А, 10 В=Тільки... лищиться 25 А.

11 В=... пішов би... дітей 26 А, 12 В=не маю чим... 27 А.

(Максим., 1834, с. 174.—*Ž. Pauli, t. 2. c. 70.*)

LXIII.

Ой зажурився соколонько:

Бідна моя головонько,

Що я рано з мержів злетів!

Ще й по горах сніги лежать,

По долинах води стоять,

Та по дорогах річки течуть,

По-над шляхом маки цвітуть—

То ж не маки, то—чумаки

Везуть рибу, все судаки,—

Та по три вози солі везуть,

По чотири риби женуть!

«Та не журь мене, стара нене,

Бо я журбу і сам знаю,—

Бо я журбу і сам знаю:

Посилає пан до Дунаю,

А й Дунаю й сам не знаю—

Ой де цив води Дунайскої,
Не їв каші чумацької

(М. Вишесъ, Київсько у.)

LXIV.

A. X I

1. Ой мати, чумає иде,
2. О мати, рибу везе,—
3. А все риба-судачина,
4. Посиніло під очима...
5. Ой мати, чумає иде,
6. Ой мати рибу везе,—
7. А все риба та карасі
8. Для дівчини для Парасі.

(Таранца.)

Б.

1, 2 Б=1, 2 А, 3 Б=А не рибу—... 3 А, 4 Б=Буде сине, 4 А.

5. Ой мати, чумаченько,—
Ой удалий козаченько,—

Він же мене підмовляє

І з собою забирає:

«Ой увольни, дівко, водю—

Переночуй із мною,

Ой я тебе роспитаю,

З ким же ще ти почувала.

Ой чому ж ти не призналась,

Що з козаком обнімалась?

А тепер я чумачина,

Дак ти мене й залишила».

(Козелецький у. Давренко, с. 70.)

В.

Ой мати, чумає иде,
А ще, мати, рибу везе,—
Та все риба-осатрина,
Гарний хлопець чумачина!

Дальшійшіє куплети варіанта, помѣщеннаго у г. Г.—
Арт—аго принадлежать, очевидно, другой пѣснѣ поэтому, они
здѣсь и не приведены.

(Гул.-Артемовскій, с. 20.)

LXV.

Святий Боже, святий кріпкий,
Святий безсмертний!
Полюбила чумаченька—
Треба з жалю вмерти.
Не сама ж я полюбила,
Полюбила мати,
Що звеліла за чумаченька
Рушники оддати.
Не літував чумаченько,
Не йде й зімовати,—
Прийде нічка осінняя,
Ні с ким розмовляти.
Обізвався дячок з Нащох:
«Ось-де я гулящий»!
—Прийди, дяче, вечеряти,
То будеш найкращий!—

. . . . .
. . . . .

Дьякъ, конечно, воспользовался приглашеніємъ; но на его бѣду,
въ тоже время

Прийшов чумах з Криму.
«Ой здорова, моя мила,
Чи все гаразд дома?»
—Ой все гаразд, ой все гаразд,
Тільки одно ні на-що:
Вигладає вражий дячок
Із-запічка часто...

. . . . .
. . . . .

Чумаць очень «засмутився», но особеннаго вида о присутствіи дьяка не подаль, чтобы тотъ «не догадвался». Выходить чумаць на дворъ будто бы выпрягать волю; но вмѣсто того

Не ухопить чумаченько

Од воза бичину,—

Побив-побив, помолотив

Та дякові спину,

приговаривая, чтобы тотъ не ходилъ «до чужихъ жінокъ.» Дьякъ, вырвавшись послѣ побоевъ, заявляетъ:

«Далась мині біда знати

Аж у третій хаті,

Через тини тікаючи,

Що й сліду не знати!»

(Гадячъ.)

Стихи: «Ой здорова моя мила..... до

Із запічка часто»

представляютъ юмористическую передѣлку словъ изъ исторической лѣсни о Савѣ Чаломѣ.

LXVI.

ОТРЫВКИ.

А.

О выѣздѣ изъ села чумаковъ.

Выѣзжаютъ они . «такъ рано,

Щоб кури по селу не піли,

Щоб голуби на степ не летіли,

Щоб лебеді на тихій воді та й не клекотіли.

(Миргородъ.)

Б.

Гаданье у „ворожки.“

Чумаць, спустивши въ кабаць «все свое добро,» обращается къ ворожкѣ:

«Ой заворожи, бабо-бабусенько,
Де чумацькі гроші?»
— Ой ушинкарки та й у Гапульки—
Там чумацькі гроші!...—
«Ой заворожи, бабо-бабусенько,
Чи чумакові жениться?»
— Ой оженись, чумаченьку,
Хоч нічого й не бери:
Ой хоч в тебе нічого й не буде,
За те добра жінка буде.—

(Гадяч.)

В.

Воязнь „на чужині“ смерти:

«Недай, Боже, смерти
В чужині умерти:
Там ніхто не посумує
По твоєї смерти.
Тільки ворон, ворон
Прилетить до тебе,—
Прилетить до тебе,
Та й і поб'є тебе...»

(Nowosielski, t. 2, c. 194.)

Г.

О погребенні чумака.

Ой молодого Хведоренка
Ще не хотів і під ховати,—
Ой хотів він да у Хведоренка
Та сім возів соли взяти.

(Васильковскій у.)

Д.

Ой ишли чумаки в Україну,
Стали на попасі край долини,

Вивресали огню з оружини,
Да пустили пожар по долині,
Запалили діти солов'їні...
Стали соловейки щебетати,
Стали бурлаченьку проклинати!

(Конопоть, Метл., стр. 369.)

LXVII.

Там на горі сонце гріє,
Там приятний вітер віє,—
Ой там ходить чумаєк гождий,
Що на личко красний, хороший,
Скоро ёго увидала,
Зараз кохати зачала—
Зараз стала старатися,
Щоб з чумаком познатися.
Я-м щаслива считалася,
Що з чумаком спізналася.
А вун тее повторає,
Що коханку з неї має.
Їде чумаєк у дорогу,
Кидає мене, небогу;
Всі вороги ради з того,
Що нема чумака мого,
І говорять всі сусіди,
Що чумаєк вже не приїде,
І говорять усі люде,
Що вже чумака не буде.
Аж я чую,—повертає
І на воликів гукає:
«Гей же воли, гей, до хати,
Щоб са з милом привітати!»

Скоро мила тее вчула,
Зараз в нему прискочила:
«Як ся маеш, муй чумаче?
«Нехай тепер ворог плаче!»

(Костомаровъ, с. 251-252.)

LXVIII.

Ой я встану раненько,
Прибируся гарненько;
Возьму ярма и занози,—
Ший, воли! ший, воли ж мої!
Вернусь в хату тихенько,
Чмокну жінку смачненько,—
Далі сяду, та й поїду...
Гей, воли! гей, воли ж мої!
Помолюся пильненько—
Стане серцю легенько,
Та й їдучи поміркую...
Гей, воли! гей, воли ж мої!
Чого ж міні шукати,
Чого ж міні блукати?
На що хату покидати?
Гей воли! гей, воли ж мої!
Там я радоньку маю,
Як квітоньку зза гаю.
Все ж в господі, шо збажаю...
Цоб, воли! цоб, воли ж мої!
Чого ж долі шукати!
Доля е у моїй хати.
Чого ж мені блукатися?
Цоб, воли! цоб, воли ж мої!
Повернуся ж худченько,
Покінь хата близенько,
Покінь лиха ше крив-Боже...
Гей, воли! гей, воли ж мої!

(Ужинок. рідн. поля, с. 157-158.)

LXIX.

Зажурився чумаченько,
Що й копійчки нема;
Сидить—лупає очима,
Як голодная сова.
Що в Одесі і в Черкесі
За сім років заробив;
А в Полтаві зробив славу—
За дві ярмарки пропив.
Ой пив мед і горілку,
Ще й музики водив,
А на решті досталося,
Що в полиції сидів.
А в полиції відплатився
Та не кійми,—капшуком,
А на решті довелося—
Пішов пішки, босяком.
«Проклятая горілонько,
До чого ти довела:
Збірив гроші, як мед пчола,
А шинкарка забрала!

(Києвск. пуб. вид., 1870. г., № 27.)

LXX.

Ой як оженився,
То уже пропав:
Дуже помилився,
Сам собі сказав:
Лучче б не жениться
Во вік ні на ком,
В Крим по сіль ходити,
Зваться чумаком!
А тепер всі знають,
Що я не чумақ,

З вулиці зганяють,
Що я есм бурлак...
Лучче би пропало
Збіженько мое,
Та щоби не знало
Лишенько мене!

(Шейковський, в. I, с. 60.)

LXXI.

Де яр в полі,—пасе воли,
Чумає лізе під віз голий,—
Наш чумає, наш чумає!

Вітер і сніг випадає,
Чумає в полі пропадає,—

Наш . . . . .

Огонь креше, комиш пале,
Пшоно віє, кашу варє,—

Наш . . . . .

Гаман, люльку, без кресала,
В казан кинув замість сала,—

Наш . . . . .

В міщок вкунув—думав сало,
Оглядівся:—аж кресало,—

Наш . . . . .

Не наївся, не нагрівся,
На похмілля оглядівся,—

Наш . . . . .

На гору йде,—не бичує,
І з гори йде,—не гальмує,—

Наш . . . . .

В шинок прийде,—прямо стане,
На шинкарку любо гляне,—

Наш . . . . .

Були воли і корови.

Побрали сучі жида за роги,—

Наш . . . . .

Та ще й прийшли—поспитали,

Та й так пішли—посвистали,—

Наш чумає, наш чумає!

(Поміва.)

LXXII.

Постій, постій, коломиїче,

Десь в чорта бавился,

Яким чортом хочеш бити,

Же'сь так осмолівся?

— «Ми хорошо ходимо,

Так як і ви, люде,—

Коломиїчов як хрощок,

Коло дому буде.»—

Не знаєш ти, пане-брате,

Не знаєш ти біди,

Яке лихо в нашім дому

Спробоваті піди.

У нас вгазда неборак

Їсть хліба і рака,

И неділя і п'ятниця

У него еднака.

— «А ми біди не знаєм

А ні в чужом дому,

Не кланяємся за гріш,

Ні за хліб нікому:

Бо ми маєм подостаток,

Як їсти, так пити;

Скоро прійдем до домоньку

Єсть где отпочити.

Ми полрока з гладу мremo,

Нім осмає найдемо,—

Куска хліба не найдемо,

Як до-мому прийдем;
А якій грош заробимо,
Лігнесь в дорозі;
А прийшовши до домоньку,—
Лихо на порозі!»—
«Я, прийшовши з дороги,
Топчу коло хати:
Жінка кричить и не дає
До себе пристати:
—Иди, иди, сатано,
Пропивши худобу,
А я піду на Вкраїну,
С дітьми на слободу!—
Ти встрашився кочерги,
Та й утік од жінки,
А ми, кпи, со стрільбами
Павші межі дівки.

(Изъ Угорской Руси-Голова., II, с. 716.)

УКАЗАТЕЛЬ ПѢСЕНЬ

по

мѣсту ихъ записки. *)

I. ВЪ КІЕВСКОЙ ГУБЕРНІИ:

- а) Кіевѣ: VIII А, стр. 96. XII В, стр. 111. XIX, стр. 120. XXI А и В, стр. 124 и 126. XXIII, стр. 128. XXVII З, стр. 140. XXXI В, стр. 151. XXXII В, стр. 153. XLIII А, стр. 186. XLV В, стр. 193. LI В, стр. 211. LV А, стр. 213. LXIII, стр. 230.
- б) Васильковѣ: I В стр. 82. IV, стр. 86. VIII Ж, стр. 102. XIV В, стр. 115. XVII В, стр. 119. XXIV А и В, стр. 129 и 130. XXV А и В стр. 130 и 132. XXVI В, стр. 134. XXVII Е и Ж, стр. 138 и 139. XXVIII I, стр. 146. XXX В, стр. 150. XXXI А, стр. 150. XXXV I, стр. 163. XXXVIII I, стр. 181. XLV В, стр. 193. XLVIII Г, стр. 201. L А и В, стр. 203 и 204. LIV А, стр. 212. LVII Г, стр. 221. LXVI Г, стр. 234. LXIX, стр. 237.
- в) Каневѣ: III, стр. 86. VII Е, стр. 94. XXIV А, стр. 129. XXV А, стр. 130. LI И, стр. 210.
- г) Радомыслѣ: XLX В, стр. 193
- е) Сквирѣ: II, стр. 85. XIV В, стр. 114. XXVIII В, стр. 143. LIII, стр. 212.
- ф) Таращѣ: XXVII В, стр. 136. L А, стр. 203. LXIV А, стр. 231.

---

*) Въ настоящій указатель, составленный по губерніямъ и уѣздамъ, внесены всѣ варианты издаваемыхъ мною пѣсень. Даже и тѣ изъ нихъ, мѣсто записки коихъ обозначено не точно или вовсе не обозначено, но мнѣ извѣстно, я размѣстилъ по губерніямъ. Таковы варианты сборн. М. А. Максимовича, «Ужинка» и г. Гулака-Артемовскаго. Пѣсни перваго я отнесъ въ Золотоношскій у. Полтав. г., гдѣ они и записаны,—какъ я узналъ отъ близкаго родственника покойнаго Мих. Алекс., В. Н. Максимовича. Наконецъ, въ концѣ указателя, я помѣстилъ варианты, записки которыхъ мнѣ совершенно неизвѣстна.

- h) Чигиринѣ: I А, стр. 81. II, стр. 85. III, стр. 86. XVII А, стр. 117. XXVI Б, стр. 134. XXVII Б, стр. 136. XXX А, стр. 149. LVII А, стр. 218.
  - г) Въ разныхъ уѣздахъ Кіевской губ. (рукоп. сборникъ П. А. Кулиша): V, стр. 87. VII Б, стр. 91. X, стр. 105. XI Б, стр. 108. XIV А, стр. 113. XXVII Г, стр. 137. XXXIV, стр. 155. XLVII А, стр. 196. LVII Б, стр. 220.
  - и) Ужинокъ рідного поля—преимущественно въ Чигиринскомъ уѣздѣ: XX Б, стр. 122. XXVIII Б, стр. 144. XXXVI Б, стр. 173. LI Ж, стр. 209. LXVIII, стр. 236.
  - к) Народні українські лісні, Гулака-Артемовскаго—въ Васильковскомъ и Таращанскомъ уѣздахъ: XV Б, стр. 116. XXXVI Д, стр. 171. XXXIX Б, стр. 183. LV Г, стр. 216. LXIV Б, стр. 231.
- II. ВЪ ВОЛЫНСКОЙ ГУБЕРНІИ:
- а) Западная Волинь: (сборникъ Н. И. Костомарова): XXXVIII Д, стр. 178. LV Б, стр. 216. LVII Б, стр. 222. LX Б, стр. 226. LXVII, стр. 235.
  - б) *Wołyn', Steckiego*: XLVII Б, стр. 197.
- III. ВЪ ПОДОЛЬСКОЙ ГУБЕРНІИ:
- а) Каменецъ: XX Б, стр. 123. XXVIII З, стр. 146. XXXVI Д, стр. 171. XLIV, стр. 191. LXX, стр. 237.
  - б) Брацлавъ: VIII Б, стр. 100.
- IV. ВЪ ПОЛТАВСКОЙ ГУБЕРНІИ:
- а) Полтава: XV А, стр. 115. XXVII А, стр. 135. XXXV Д, стр. 160. LXXI, стр. 238.
  - б) Гадачъ: VII Б, стр. 92. VIII Б, стр. 98. VIII Д, стр. 100. XI Г, стр. 109. XIII А, стр. 111. XVII Б, стр. 118. XXII А, стр. 127. XXVI Б, стр. 134. XXVII А, стр. 135. XXVIII Б, стр. 142. XXXII А, стр. 151. XXXV Б, стр. 158. XXXV Г, стр. 159. XXXVII, стр. 174. XXXVIII А, стр. 175. XXXIX А, стр. 183. XLII А, стр. 185. XLIII А, стр. 186. XLIX, стр. 202. LI Г, стр. 207. LVI, стр. 217. LIX, стр. 224. LXV, стр. 232. LXVI Б, стр. 233.
  - в) Зѣньковъ: XXXIII, стр. 154. XLIII А, стр. 186. XLV А, стр. 192. XLIX, стр. 202.
  - г) Константиноградъ: XXVI А, стр. 135.
  - д) Кременчугъ: XLVII Б, стр. 200.
  - е) Лохвицъ: VII Г, стр. 93. VIII Б, стр. 98. XXXI А, стр. 168.

- h) Лубнахъ: VIII Г, стр. 99. XVIII, стр. 119.
- g) Миргородъ: VI А, стр. 88. VII В, стр. 92. XVII Б, стр. 118. XXVII А, стр. 135. XXVIII Б, стр. 142. XXXII А, стр. 151. XXXV А, стр. 156. XXXVI А, стр. 168. XXXVIII А, стр. 175. XLII А, стр. 185. XLIII Б, стр. 188. XLV А, стр. 192. XLVI А, стр. 195. LI А, стр. 211. LV А, стр. 213. LVII А, стр. 218. LXI А, стр. 227. LXVI А, стр. 233.
- и) Переяславль: XXIX Б, стр. 149. XXXVI Б, стр. 169. XL А, стр. 184.
- к) Пирятинъ: XII А, стр. 110 XXXV Б, стр. 158.
- л) Прилукъ: XIII Б, стр. 112.
- м) Ромнь: VII Г, стр. 93. XLIII Г, стр. 189.
- н) Хороль: XXVII А, стр. 135. XLII Б, стр. 186. LI В, стр. 206.
- o) Украинскія народныя пѣсни, М. А. Максимовича—преимущественно въ Золотоношскомъ уѣздѣ: VII Д, стр. 94. XVI, стр. 117. XXVII Д, стр. 137. XXVIII Г, стр. 143. XXXV Ж, стр. 161. XXXVI Г, стр. 170. LXI Б, стр. 228. LXII Б, стр. 230. LXII В, стр. 230.

V. ВЪ ЧЕРНИГОВСКОЙ ГУБЕРНИИ:

- a) Борзнѣ: XXXVIII И, стр. 181.
- b) Глуховѣ: XXXVIII В, стр. 176.
- c) Козельцѣ: XXXVIII Ж, стр. 182. XLI, стр. 184. XLII Е, стр. 190. LI А, стр. 204. LVII А, стр. 218. LVII Д, стр. 221. LXIV Б, стр. 231.
- d) Конотопѣ: VII А, стр. 90. XV Б, стр. 116. XXIX А, стр. 147. LXVI Д, стр. 234.

VI. ВЪ ХАРЬКОВСКОЙ ГУБЕРНИИ:

- a) Изюмѣ: VII Ж, стр. 96. IX Б, стр. 104.
- b) Лебединѣ: XXXVIII В, стр. 177.
- c) въ разныхъ уѣздахъ Харьковской г. (сборникъ г. Комарова): XI А, стр. 106. XI Б, стр. 107. XXVI А, стр. 133. XXVIII А, стр. 141. XXXVI В, стр. 169. XLVIII А, стр. 198. LI Б, стр. 205. LX А, стр. 225.

VII. ВЪ ХЕРСОНСКОЙ ГУБЕРНИИ:

- a) Херсонѣ: XXXV Е, стр. 167. XLII А, стр. 186. LVIII Г, стр. 224.
- b) Елисаветградѣ: VI Б, стр. 89.

VIII. ВЪ ЕКАТЕРИНОСЛАВСКОЙ ГУБЕРНИИ.

Новомосковскѣ—XXXV А, стр. 156.

IX. ВЪ ТАВРИЧЕСКОЙ ГУБЕРНИИ:

Симферополь: LI Д, стр. 210.

X. ВЪ ГРОДНЕНСКОЙ ГУБЕРНИИ:

- a) Брестѣ—XXXVIII З, стр. 180.
- b) Пружанахъ—XX Г, стр. 123.

XI. ВЪ МИНСКОЙ ГУБЕРНИИ:

Новогрудкѣ—LIV Б, стр. 213.

XII. ВЪ ГАЛИЦИИ: XIII В, стр. 113. XX А, стр. 121. XX Д, стр. 124. XXXII Б, стр. 153. XXXV К, стр. 163. XXXV Л, стр. 165. XXXV М, стр. 166. XXXVI Е, стр. 173. XLIII В, стр. 189. LVII В, стр. 220. LVIII А, стр. 223. LX Б, и В, стр. 226.

XIII. ВЪ ВУКОВИНѢ—XXXVI Е, стр. 173.

XIV. ВЪ УГОРЬСКОЙ РУСИ—LXXII, стр. 239.

XV. Сборники, въ которыхъ не указано, гдѣ пѣсни записаны:

- а) Пѣсни русскаго народа, г. *Сахарова* (Спб. 1839)—LV Б, стр. 214.
- б) Бытъ русскаго народа, г. *Терещенка* (Спб. 1848):—XX В, стр. 122. XXXV З, стр. 161. LXI Г, стр. 228.
- в) *Lud Ukraiński, Nowosielskiego* (Wilno, 1857): IX А, стр. 102. XXVI Г, стр. 134. XXVIII Ж, стр. 145. XXXV И, стр. 161. XXXVI Е, стр. 173. XL Б, стр. 184. XLIII Д, стр. 189. XLVIII Б, стр. 200. LI Е, стр. 208. LVIII Б, стр. 223. LXVI В, стр. 234.
- г) *Українські пісні*, г. *Паллиной* (Сиб, 1863 г.). XV В, стр. 116. XXII Б, стр. 127. XXVII Д, стр. 137. XXXVIII Е, стр. 179. XLV Г, стр. 194. LI З, стр. 210. LXI Д, стр. 228.

СЛОВАРЬ

РЪЖЕ УПОТРЕБЛЯЕМЫХЪ СЛОВЪ,

съ

пословицами къ чумацкому быту.

Аргáт—рабочій на запорожскихъ рыбныхъ ловляхъ, б. ч. бездомный бродяга.

Артіль—дорожная ассоціація чумаковъ.—Отаманом артіль кріпка.

Вагáття—огонь, разведенный костеръ.

Байлува́ти—бичевать на гору.

Байра́к—буерак, оврагъ, пропасть, поросшая лѣсомъ; мелкій лѣсокъ въ долинѣ.

Баритись—медлить, мѣшкать, промедлить.

Батіг—кнутъ, плетъ. Состоить изъ *пужальна* и *наконечника*. Освятили воду у три батоги.

Ба́шта—башня.

Бедрáтий (о волѣ)—съ развитыми бедрами.

Безталáння—горькая, несчастная судьба.

Бйнди—ленты головной уборъ изъ лентъ.

Блага́ти—умолять, упрашивать.

Бриль—муж. шляпа.

Брóвар—пивоварня.

Буркун-зілля—волчець, *Melilotus coerulca*.

Бурла́ка—бобыль бездомный и неженатый; странствующій работникъ бродяга; забіяка.—Бурлак сам горить як свічка: як до роботи, як до охоти. Нема гірше, як бурлаці: куди не попхнуть, туди й поточисся. Бурлак однію рукою воли поганяє, а другою слѣзи утирає, Вік пробурлакувати=никогда не жениться.

Важниця—особый инстр. для поднятія тяжелаго воза; большіе вѣсы для соли.

Валка—чумацкій обозъ; партія чумаковъ.

Варта—сторожа; воловъ на „попасі“—вартуютъ чумаки поочередно.

Ватаг—начальникъ, предводитель шайки разбойниковъ. Въ др. чумаки ходили „ватагами“, т. е. партіями (Ватага—стадо овецъ).

Вволити волю—исполнить желанье, волю.

Весілля—свадьба.

Війя—дышло чумацкаго воза и вообще воловьего.

Віти—вѣтви.

Вигін—за селом площадь. Сюда выгоняють телятъ, а также „вигін“ служитъ мѣстомъ для сбора коровъ, отгоняемыхъ въ „чѣреду“ (стадо).

Винниця (пр.-берж.-горальня)—винокурня.

Вірій—теплыя страны, куда, по повѣрью малоросса, улетаютъ на зиму птицы.

Виражати—снаряжать въ дорогу; проводить.

Віхорувати—выздоровѣть

Вчинити—сдѣлать что-либо, исполнить.

Газда—хозяинъ; господинъ; мужъ. (сѣличское.)

Гай—роща, лѣсъ.

Гальмувати—тормозить.

Гаман—кожаная сумка для денегъ, бумажникъ.

Ганьбити—хулить, распекать; дурно говорить о комъ.

Гантувати—вышивать серебромъ или золотомъ.

Гард—отъ *garde*—присмотръ, защита; караулъ, стража. Именемъ этимъ у запорожцевъ наз. мѣсто для рыбной ловли, немного ниже впаденія р. Синюхи въ р. Бугъ. Главный надзиратель за рыболовами въ гардѣ наз. *гардовничій*. (Скальковскій. Ист. нов. сѣчи, I, 64.)

Гармата—пушка.

Гаятись—мѣшкать.

Горілка—водка.—Горілка не дівка, здоровью злодійка.—Прощай, розуме, як з горілкою зустрівся.—Лучче пропить, ніж дігтю купить.—Утопив свою худобу в животі.—Горілка до добра не доведе.—Хміль не вода—чоловіку біда.

Горнутись—прижиматься, льнуть.

Господарь—хозяинъ.

Грабувати—грабить.

Громада—собрание, общество, мирская сходка.—Громада-великий чоловік. Що громаді, те й бабі.—Вільша грамада, як одна баба.

Гроші—деньги.—Чумацькі гроші—то в возі, то в перевозі. Гроші—всюди хороші.—Гроші не полова.—Хто не береже грошей, той їх не стоїть.—Хто шага не береже, той не варт копійки. Гріш кони стереже.—Держи копійчку про чорний день.—Уговор—паче грошей.—Брат братом, сват сватом, а гроші не рідня.—До міста по гроші, и на село по розум. Без грошей до міста—без солі до-дому

Гурт—собрание, компанія.—Гурт Богові милий.—У гурті, то й смерть не страшна.—В гурті і каша їється.—Добре в гурті і Вогу молиться.—Гуртом добре й батька бити. Спідка двох годує. Як роблять укупи, то не болять у пуні.—Хто од товариства одстане, нехай од того шкура одстане, як на вербі по весні.—Хто став в ряду, то держи й біду.—Де колія, там і я.

Дарма—напрасно.

Дзвін—колоколь.

Дзюріти—журчать.

Джбан—посудина въ родѣ кадущки.

Діброва—лѣсокъ, дуброва

Дідько—домовой.

Дивоватись—удивляться.

Добро—имущество, пожитки; товаръ.

Доведѣться—придется, достанется.

Догляд,—нути—присмотръ.—Без догляду нема ладу.

Дозирати—присматривать, смотрѣть за чѣмъ.

Докучати—надоѣдать; надокучило—надоѣло.

Домовина—гробъ.—Ми візьмемо з собою чотири дошки та землі трошки.—Виирати—не на вози збиратися.

Дніти—разсвѣтати.—На дворі дніє.

Драбіна—лѣстница, бока у волового воза.

Драний—порваний.

Дрюки—дубины.

Дука—богачъ.

Жартити,—тувати—шутки, насмѣшки.

Женихання—хатися—любовное ухаживанье

Жупан—кафтанъ.

Журба—печаль.

Заволо́ка—бѣглець, блудяга.

Закалі́ти—выпачкати, испачкати.

Зали́цятися—приволакиватися, любезничати.

Запі́з—палка, которою придерживається съ боку рясця шея вола.

Запи́нало—чорный капишень у монахинь; вообго терный или иной платокъ, когда имъ закутываютъ голову.

Зви́чай—обычай, приличіе.

Згину́ти—исчезнуть, пропасть безъ вѣсти.

Зго́да—согласіе, миръ.—Пригоди учати згоди. Краще згода, ніж сварка.

Згорну́ти—сложити.

Здобі́шник—грабитель, посягающій на чужое

Здужа́ти—быть въ силѣ, мочь.

Зса́зан—котель мѣдный.

Калю́жа—лужа. З чужого воза хоч серед калюжі.

Капта́н—кафтанъ.

Кваті́рка, —рочка—форточка у окна, небольшое окошечко въ мр. хатѣ.

Кеше́ня—карманъ.

Киса́—мошна; плетённый кошелекъ для денегъ. В кого віл та коса, в того й грошей киса́.

Кисли́ця—дикая, лѣсная, непремѣнно кислая, яблонь.

Кожух—жушіна—нагольный тулубъ.

Корчма—кабакъ, шинокъ.—Корчма розуму учить. Неминай-Корчма, не пролий-капля.—І зстарівся воюючи, по корчмах ночуючи.—Де пиво чуй, там и ночуй.—В корчмі нема пана.—

Коха́ння (закоха́ння)—любовь.

Краї́на—сторона, область.—Нема в світі, як своя країна.—Свій край, як рай, а чужа країна, як домовина.—Дон, Дон, а дома лучше!

Крини́ця—природный водоемъ, съ родникомъ; источникъ.

Криси́—поля у шляпы.

Кружа́ти—пить круговую=Горілку кружати.—Пий та ума не пропий.—

Пий та не вливайся, між чужими людьми вистерігайся.—Добре тому пити, чий хміль спить.—На підпитку нема спинку.—П'яному гори немає—все рівно.—П'яному море по коліна.—Що у тверезого на умі, то в п'яного на язиці.—Шило б і ледащо, як-би було защо.—Хто не вип'є до дна, той не мислить добра.—Ганнусю усип меду осьмусю.—Що в Бога день, а в ёго очі, як баньки.—Світ, як банька, а люде, як мухи.—П'яний, як земля,—як ніч,—як

швець,—хоч возьми, та й викрути.—Ходить такий, як квач.—Хоч ёму зуби вибери.

Круторогий (о волѣ)—волъ съ очень загнутыми рогами.

Круча—крутизна, пучина; высокій обрывъ.

Кукіль—*Agrostema gishago*.

Куліш—жидко свареная каша изъ пшена.

Куля—пуля.

Кухарь—поваръ.

Кухлик—простая глиняная кружка.

Ладівийця—патронташъ, лядунка.

Ледѣщо—бездѣльникъ. З сном, як з волом, борися, а рано вставать не лїнися. З спання не купить коня, а з лежі не справить одежі.

Лірник—пѣвецъ народныхъ млр. думъ, поющій ихъ подъ инструментъ наз. „лірою“.

Листїй—письма.

Лихая година—несчастіе. При добрій годині—брати й побратими, а при лихій годині—немає й родини.

Лишїти—оставить.

Лицѣтися—засматриваться, волочиться, ухаживать, кокетничать.

Лободѣ—лебеда, растение *Cheropodium atriplex*.

Луг—низменность, покрытая кустарникомъ.

Лунає—отдается эхо.

Мѣжа—чумацкій возъ. Всякій воловій возъ состоитъ изъ *снасті*, *ящика*, *війя*, 4 колес и *ярма* Снасть состоитъ: изъ *переднїй* и *заднїй вісі*, на верху коихъ находится по *насаду*; оси и насады соединены между собою *підтоками* и *підёрстю*, а сін послѣднїя—*каблѣчкою*. Каждая изъ осей состоитъ изъ двухъ *рукавів* и *серѣдини*; подъ каждый рукав *ухналями* подбитъ желѣзный *підісок*, а концы „серѣдины“ защищены отъ тренія колеса вдѣланными желѣзными *завісками*, или *стдосиками* (Волянъ) на концѣ рукавовъ находится *дірочка* для *кілбчка*, или *загоздка* (Волянъ), а посрединѣ передней осі *дірка* для *шворня*. Задній насадъ прикрѣпленъ къ своей осі 2 *тіблями* или *кілками* (Вол.) на глухо, а *передній* вращается на шворнѣ. Підтоки, соединяющія зад и *перед* воза, къ задней части раздвоены и укрѣплены между насадомъ и заднею осью *зарубками*, а иногда *притїчками*; но, направляясь къ передней части, підтоки соединяются и продѣваются между пе-

реднею осью и ея посадохъ шворнежь, которымиъ, подъ низомъ пер. оси, продѣвается и підгерсть, лежащая между підтоками и укрѣпленная на заднемъ насадѣ *завѣздом* или *притѣчкою*. На каждомъ насадѣ продѣты по двѣ *ручійцѣ*, а между ними ставятся ящикѣ.—2. Ящикъ состоитъ изъ *передка* и *задка*, стѣнки конхъ называются *кружамѣ*, и изъ боковъ *полудрабкѣ*. Полудрабокѣ составляютъ: два горизонтальныхъ *бруски*, соединенные *щаблями*, покрытыми *лубкомъ* или *лубомъ*. Въ низу ящикѣ скрѣпленъ *трейя підлѣгами*, а на нихъ кладется *дѣшка*, которую тоже *головкою проймае* шворень. Верхніе бруски своими оконечностями продѣты в *крѣжівницѣ* и закрѣплены *завѣздками*. Вмѣсто крѣжівницѣ дѣлають иногда *вѣзки*—3. Вѣя, раздвоенными концами надѣвается на рукава передней оси, связывается по срединѣ *каблучкою* изъ дерева или верѣвки и, соединяясь къ концу, имѣетъ подъ собою *хлопчика*, который поддерживаетъ вѣя. На самой почти оконечности его находится *дѣрка*, въ которую продѣвается *притѣка*, прикрѣпляющая къ вѣю яро. 4. Каждое колесо состоитъ изъ *обода* и *головы*, *колѣдки* или *маточини*. Обода бывають только *мѣтѣ*; концы обода наз. *заворотчѣ*. Ободъ оковывается четырьмя или пятью *вѣрвантами* (*урвантами*, Вол), которые стянуты гвоздями, наз. *заволѣчками*; ободъ соединенъ съ маточинѣй *спѣцями*. Колесо надѣвается на ось вмѣстѣ съ *лушнѣю*, которая вверху прикрѣпляется на *зѣрубцѣ* къ ручицѣ *налюбничкомъ*, а внизу помещается между *тулкою* колеса и *кѣлочкомъ* или *завѣздомъ*, поддерживающимъ и лушню и колесо; на лушняхъ иногда кладутся *бендюгѣ*.—5. Яро состоитъ изъ верхней части—*чашовини*, по срединѣ подбитой жел. *підковою*, и нижней—*підбѣрля* или *підшійка*. Чашовина и підбѣрля соединены между собою двумя *снѣзками*, прикрѣпленными къ чашовинѣ на верху *затягачами* или *заволѣчками*, кожанымъ или верѣвочнымъ; иногда же вмѣсто затягача въ снѣзокъ продѣвается *кѣлочокъ*. Между снѣзками и оконечностями чашовини и підбѣрля закладываютъ *шеи воловъ* и прикрѣпляютъ ихъ съ внѣшней стороны *занѣзами*. По срединѣ чашовини находится отверстие, въ которое продѣтъ веревочный или кожаный *привѣй*, за который задѣта *каблучка*, прикрѣпляющая яро *притѣчкою* къ вѣю.

Мѣшниця—деревяная кадушка для дѣтѣ. Она состоитъ изъ *бочкѣ*, *демы*, *дѣрки*, закрываемой *зѣмичкою*, и *дѣжки*, за которую наз-

ницю прив'язивають обыкновенно внизу задньої осі. Приналежність мазниці—*квач* или *мазіло*.

Майдан—площадь за селомъ.

Мамій—матушкинъ сынокъ.

Мандрівка,—вочка—странствованіе, путешествіе. мандрівочка—рідна тіточка.—Як розвернешся на весну лист, то підемо всі в свист.

Марніти—блѣднѣть, блекнуть.

Марно—напрасно, тщетно.

Мерѣжати—вышивать узорами по полотні; иногда—рисовать узоры на чемъ нибудь, напр. „мерѣжані ярма“.

Місто—городъ.—До міста по гроші, а на село по розум.—Без грошей до міста, без солі до дому. Міщане, що лавки в місті тримали, а тепер чи й лавки є в хаті.

Міто—торговая пошлина, взимаемая съ товаровъ

Мова—рѣчь, говоръ.

Мовний—краснобай, болтунъ.

Могіла—курганъ.

Молодиця—молодая замужняя женщина.

Мріти—едва бытъ примѣтнимъ издали.

Муравійця—мелкая трава по дорогамъ.

Мусіти (мушу)—б. должнымъ что-либо сдѣлать.

На-бор—въ долгъ, въ кредитъ.

Навантажити—навалить, навьючить

Наймѣт—работник, батракъ, слуга.

Налигач—веревка, которою *замінують* вола за рога.

Намѣт—палатка, шалашъ.

Намітка—изъ тонкаго полотна покрывало на очіпокъ, съ откинутыми назадъ кінцями; Часть головного убора женщинъ.

Наривати (Ярма)—приводить въ надлежащій видъ для їзды.

Насторч—опрокинуты въ верхъ ногами.

Недужий—нездоровый, безсильный, больной.—Од вітру валяється.—Хоч за вітромъ пусти.—Упав на лиці.

Ненька—мать,—мамушка.

Нѣтри—напролазное мѣсто, болото, заросшее камышемъ.

Отава—трава, подростъ.

Отаман—начальникъ порції чумаковъ.

Отрута—отрава.

Очерёт—комышъ, тростникъ.

Очкур—тасма или шнурокъ, поддерживающій штаны.

Паланка—по турец., какъ гов. Menninsky, т I, 88, значитъ небольшое укрѣпленіе: „*mechant château entouré des palissades*“; и теперь еще въ Турціи небольшія укрѣпленія наз. паланками.—У Запорожцевъ паланка значила и округъ, и укрѣпленіе полковое, ибо паланка б. мѣстопребываніе полковника съ старшиною (Ист. Нов. Сѣчи, I, с. 53). „На томъ боку Днѣпра караулы у паланкахъ Лебединской, у уманской и иныхъ мѣстахъ: (Велич. III, 248).

Палыиця—небольшой хлѣбъ изъ смѣси пшеничной и ржаной муки.

Паровиця—пара чумацкихъ воловъ.

Паша—корнь для скота, сѣно.—Сіно румове (неболотное). Овсяница, просяница—все то товару користь.

Перѣд вести—идти впереди всѣхъ, быть вожатымъ, руководителемъ.

Перемага́ти—превозмочь.

Півень—пѣтухъ.

Пильновати—усердствовать, усердно работать.

Побратіми—товарищи.—Свої люде не татаре, не дадутъ загибати. При добрій годині і брати й побратіми, а при лихій годині—немає й родийни. Брат мій, а хлѣб їж свій.—Лише мое, ніж наше.—Кожна ручка собі карлючка.—Своя сорочка (або лазуха) ближе до тіла.—Живи за брата, а торгуйся за жида.—Любімося, як брати, а рахуймося, як жида.

Побудовати—выстроить, соорудить.

Повітка—навѣсъ, сарай подъ навѣсомъ.

Поговірка—сплѣтни, розказни.

Погонич—наймытъ, погоняющій воловъ.

Полон—плѣнь.

Поміст—поль въ комнатѣ.

Попас—пастбище.

Пора́да—советъ, утѣшеніе.—Що рада, то не зрада. Одна голова добре, а дві лучше.—Хто каже доладу. то ухо наставляй, а хоч и безладу, то тож не затидай.—Нестатечная приязнь вовку з бараном, так християнові з бусурманом. Лѣт. Самовид.

Потѣлиця—затылокъ.

Приго́да—случай, обстоятельство по б. ч. несчастное; бѣда.—Пригоди

учать згоди.—Кожна пригода до мудрости дорога.—Давні пригоди
боронять від шкоди.—Чоловік без пригоди не живе.

Прийспа—заваленка, основаніє пзбы.

Продаж—продажа.—Купля руки пече, а продаж гріє.— Хвали руку,
а товар видко.—Дешева rybka—погана юшка. Дешеву юшку на
двір виливають, а дорогу поїдають.—Першого торгу не кидайся.—
Почин дорогий од грошей.—Купець, як стрілець.—В торгу нема
гніву.—Не товар платить, а час.—Покіль будуть бариші, у баби не
стане й душі.—Три дні ходу, а обіда ярмарку.—Вільша утрата,
як дохід.—За морем телушка—полушка, та копа перевозу.—Хоч
нема бариша, так слава хороша —Бариш—дурному товариш.—
Личко товар продає.—Держи віру, держи й міру.—Позичка босо-
ніч ходить.—Як станеш усім боргувати, то прийдеться без сорочки
похожати.

Рáда—собраніє на совѣтъ.

Ралéць—подарок.

Рáнок—утро.—Хто рано встає, тому Бог дає.—Не кайся рано встав-
ши, а молодим оженившись.

Рáтище—древко для копья.

Ремерáти—отжыввать жвачку. (Віл *жу́йку жує*—отжывваетъ жвачку.
Волынь).

Рибáлка,—лочка—рыбакъ, рыбаловъ.

Рипіти—скрипѣть.

Розвáга—утѣшеніє, успокоєніє въ печали.

Розмóва—разговоръ.

Роскúйдити—растрепать.

Рушáти—трогаться съ мѣста.

Рушнік,—утиральникъ, полотенце.—На рушнику стáти—повѣнчаться.

Рушніця—ружье.

Рядчік—подрядчикъ.

Рятувáти—спасать, выручать изъ бѣды.

Самотá—уединеніє, одиночество.

Свита—сермяга, верхнее суковное платье.

Селідьба—поселеніє.

Семерік—семь паръ волонъ.

Сірóма—бездомный, безпріютный, круглый сирота.

Скіпка—щепка.

Складати;—лалася—соорудити, случиться.

Смак—вкусъ.

Сморваний—подчазаний возъ.

Смуток—смущение, грусть,

Сніданя—завтракъ.

Сопілка,—лочка—свирѣль.—Яб тому сучому барабанові їсти не давав,
бо він каже: „порубать хахлів, порубать хахлів!“ а я б тую сопі-
лочку знай паляницями годував, бо вона каже: „А за ві-що їх,
а за ві-що їх?!“

Спека—сильный жаръ солнечный.

Спис—пика, копье.

Сподіватись—дожидать, надѣяться.

Спорити—низенькая травка по дорогамъ. *Polygonum aviculare*.

Спочивок—отдыхъ.

Становище—мѣсто для стоянки чумаковъ.

Стѣжка,—жечка—тропинка, дорожка.

Страва—пища, съѣдобное вареное.

Суніці—земляника.

Табор—обозъ, военный лагерь.

Тагани—треножникъ, на которомъ чумаки варять пищу.

Терези—большія вѣсы.

Тічок—мѣсто, гдѣ лѣтомъ собирается по вечерамъ молодежь.

Тирса—ковыль-травя.

Товар—рогатый скотъ.—Вотъ описаніе вола, сдѣланное мною со словъ
крестьянъ с. Вересы, Житомирскаго у. Наружная часть вола (*звѣрху*)
состоить изъ *тулуба* голови, *заду*, *ніг* и *шкурри*. Тулубъ—изъ
стіни, *рѣбер* или *бѣків* и *чѣрева*; голова—изъ *лба*, *мѣрди*, *шіг*
ушей и *рогів*. На морді бываетъ *двое очей*, состоящихъ изъ *вік*,
бров и *чоловічка* который находится въ *баньці* (банька—хруста-
лик),—*перенисса*, *ніс*, состоящий изъ *хрящів* и двухъ *ніздрей*; за
тѣмъ слѣдуетъ *рот*, сост. изъ двухъ *челюстей* (внутренняя часть
верхней наз. *піднебєння*), *зубів* и *языка*.—*Оті у волів*—одна-
кові, чорні“. Лобъ бываетъ иногда *закрѣчуванний*.—Верхняя
часть шеи наз. *карк*, а нижняя—*воло*. Зад вола состоитъ изъ *клу-
бів* и *хвоста*. Ноги наз. *передніми* и *задніми*. Задніе ноги при-
крѣплены къ туловищу клубами, состоятъ изъ *стєгнів*, *коліна* и
ракотини или *рѣтини* (Полт.); передняя же нога состоитъ изъ

*лопатки, коліна и р'якотиці. Внизу, возлѣ р'якиці, бывають нѣкогда прядь волосъ, называемая мѣчкою. — Внутренности же вола состо-
ять изъ здор'а, кишѣк и кишечѣк, кѣндюха, печінки, лѣчкою,
сѣрця, жѣдчи и косі. Волаи рѣдко когда дають какое-либо соб-
ственное имя или прозвище; большею частію ихъ называютъ по на-
станіи или же по рогаиъ. Такъ волаи бывають: по м'асті (цвѣту
волосъ) білі, чорні, сірі, сиві, полові, жѣдті, мишасіи, мурі,
руді, червоні, р'ябі, лісі—на лбу бѣлое пятно, підласі или ласі—
съ бѣлыми чѣревоиъ и перісті—по черному полю бѣлыя попереч-
ныя полосы—*поррѣи*; по рогаиъ *рогати*—съ огромными рогаиъ,
дѣлі—съ не большими тупыми рожкаиъ, *однорѣи*—съ однимъ ро-
гомъ, *безрѣи*—вовсе безъ роговъ, *тонкорѣи*—съ высокими, но
очень тонкими рогаиъ, *круторѣи*—съ покрученными рогаиъ, *кѣсі*—
съ однимъ рогомъ внизъ, а другойъ вверхъ или въ сторону, *шѣлі*—
съ рогаиъ внизъ, *розлѣи*—съ широко разставленными рогаиъ, и
рогали (рогаль)—съ рогаиъ сжатыми вѣстѣ. Кроімъ того называютъ
воловоъ еще и по другимъ признакамъ, напр: *бедр'атий*—съ очень
вздутыми бокаиъ и развитыми клубами; *кармаузий*—съ очень на-
лыми ушаиъ, и *кѣиий*—безъ хвоста. — Волаи наз. „Божа скотина“. —
За добримъ товаромъ зовуть и паном. — Безъ вола—хата гола. — Сім
пар волиъ, хочъ обдери. — Якъ кінъ пристане—нижъ гостри, а якъ віл
пристане—ізъ снасти, или: якъ віл пристане—візъ масти, а якъ кінъ
etc. Сіннимъ конемъ, а солом'янимъ воломъ не далеко заїдешъ. — Волови
дай полови, та й жени по волі, а коневі вівса, та й жени якъ пса. —
Однимъ воломъ хлѣба не доробисся. — І скотина розумна, дарма що не
говорить. — Москалики-соколики, позаїдали ви наші волики; а якъ
вернетесь здорові, то поїсте й корови.*

Толб'ачити—выбивать траву, мять траву.

Толока—мѣсто для выпаса скота.

Тѣрба—сума, котомка.

Троц'яти—сокрушать, ломать на мѣлкія части.

Туга,—печаль.

Тужити—громогласно плакать.

Тучити—ожирять. — Хазайське око товаръ тучить.

Ублаг'ати—упросить.

Утіха—удовольствіе.

Харак'терникъ—колдунъ.

Харціза—разбойникъ, грабитель.

Хвортуна—фортуна, счастье.

Хвороба—болѣзнь.—Хвороба нікого не красить.—Не смерть страшна, а недуга.—На божій дорозі.—Смерти не одперти.—Перепались, як хвороба (о волахъ).

Хйжа, жка—коморка, чуланъ при домѣ.

Хиріти—болѣть. (воли похиріли).

Хлібороб—пахарь, земледѣлецъ.

Худоба—имущество, пожитки; рогатый скотъ. Пошануй худобу раз, вона тебе десять раз пошанує.—В дорозі, у гостині, пам'ятай о худобині.—Хто немає худоби, не знає й хвороби; а в нас худоба, то є й хвороба.

Хура,—кладъ, возъ; хурщик—извозчикъ товаровъ, фурманъ.

Хустка,—стина—платокъ.

Чабак—род рыбы тарани.

Чарка—рюмка.—А нуте, Самарці, потягнемо по чарці.—За чарку, та й за сварку.—Чаркує поки штани на очкурі.

Частувати—потчевать, угощать.

Чвалай—розвалень, еле бредущій ногами.

Чѣлядь—молодѣжь.

Черевіки—башмаки.

Чѣрес—кожаний поясъ, въ который чумаки зашивали деньги, когда їздили въ дорогу.

Чернійця—монахиня.

Чумачка—промыселъ чумачества.—Ой чумаче, чумаче, життя твоє собаче!—Вони не вчені, нічого не знають, чвалаями ходять, а бісів проводять.—Чумак та мельник, то найгірший пекельникъ.—Щаслив чумак, коли воли добрі має,—той за підряд не гадає.—Чумаче, де твої гроші?—то в возі, то в перевозі.—На чумака й дерево похилилося.—Як снасть ломиться, то чумак стройться; а як віл пристає, той здоров'я не стає.—Віз ламається, чумак ума набірається; а як віл пристає, то й ума не стає.—Кій у степу чумакам хазяїн.—Чумак чумака бачить здалека.—Чумак чумака таранею доніка, а сам у ёго з воза потягає чабака.—Величається, як чумацька нужда.—Отак чумак дочумакувався!

Шанець—окопъ.

Шинок,—шинкаръ,—карка—кабакъ, содержатель или содержательница кабака.—Як біда, ми до жида! (Докоръ тїмъ, которые при бїдѣ

идуть въ шинокъ.) Ми п'ємо горілку, а він нашу кров. (о жиді). Жид брехнею живе, а все з нас тигне.—Жида перехрести, та й голову одотни.—Не займай жида, не каляй вида.—Жид ні сіє, ні оре, а обманом живе.—Жеби жид був з неба, вірити му не треба.—Жид, як не обшукає, то навет і не пообідає.—Жид, як не збреше, то удавиться.—Жид, і молячи, вчиться обманути.—Жид каже: „ти не знаєш, що купуєш“—и справді: жид, замість доброго, дрантя продає.

Шлюб—брак, вѣнчанье.

Шлях—большая дорога. Шляхъ бываетъ: *бітний*—торний, *закурений*—покрытый густымъ облакомъ пыли.—Шлях не спить,—не гуляє.—Дорога чхається.—Се мині дорога кладеться.— Не їдь у понеділок—важкий день.—Подорожньому і Бог вибачає.—Чоловік знає, коли виїзжає, та не знає, коли вернеться.—Хліб въ дорозі не затяжить.—Два третёго не ждуть.—Що за сон, як в головах шапка.— Не тоді спати, як товариш шапки шукає.—Товариш мовний в дорозі стоїть за віз сморовний.—Тоді дорога спішна, коли розмова потішна.—Хто часто в дорозі, був під возом и на возі.—Піч тучить, а дорога учить.—Святе поле, мазницю в руки взявши.—Посвящай поле мазницею.—Шануй гори й мости: будуть цілі кости.—Навпростець тільки ворони літають.—Як поїдеш на об'їзд, то поспієш на обід; а як навпростець, то хіба на вечерю.—Хто простує, той дома не ночує.—Язик до Київа доведе.—Сюди виль, туди виль—аж за п'ять миль.—Не вхопив тропі.—Блуд мене допитався.—Не дай, Боже, смерти в дорозі на задньому возі!

Шмаровіз—находящийся постоянно при возахъ, выпачканный у „деготь“—смолу.

Шнуровання—верёвки, коими увязываютъ наложенный возъ.

Шпárко—скоро.

Штані—шаравары.

Шукати—искать.

Яр—овраг.

Юрба—толпа.

XII.

Andantino

У Ку-ї-бі на рин-ку імоти ру-на-ка ро-пи-и-ку,

poce voce:

неоми ру-на-ка ро-пи-и-ку.

XIII.

Andante sostenuto.

Теї-хел ої що м-ха не-та-е,

та не-хай же не-е оти-та-е та реї!

(M. Bogomaz, T. am. 1907.)

XV.

Andante sostenuto

Му-у-на-ре, ми єр-на-

ре ро-ро б ме-є бо-су єр-гі;

ма ро-ро б ме-є бо-су єр-гі.

XXIV.

Oii ii ne con-er-a-e spe-ma-mui sãp-bru-ry, ma i ne spy-mii 10-

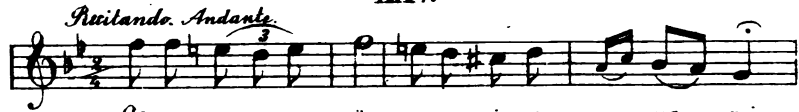

pi, Tei, ne bai-mai-meca sau i bo-fi scem-nu

mai nra-ro -- goro-qi no -- in iu

XXV.

Oii no-cum-xa-ex --- in ma na ci-no --- ma --- mi,

au xpi-ba --- bui tum se-ma, oi no-cum ry-ma

b xo-rogy nig br-san, mas-xa-i --- na eni --- e --- na.

XXVII

Andante.

Чи у по-лі христу-ленька ще і бо-га про-ти-ка-є;

і-ме-ї бо-га про-мі-на-є. Чи, там ру-мак

espress:
аї-рі бо-гу на-се та кривити на-пу-ба-є.

XXXII

*sostenuto.
Con espressione. Doloroso.*

Чи, гріш-ну-чи бо-гу в ма-ле-ва-ни пр-мі

poco dim.
і грі-ну-чи і грі-ну: і грі-ну-чи і грі-ну,

по хо-вару брат-ма свого хоса-ї-на, го-го-ну і грі-ну.

XXXV

Andante.

Oii zo - gub ry-nan cin pia no Do-ny, ma ne of-ro

cresc.

ryu - - - so - gono - - nu ni-no - - u e - - ny.

XXXVI

Andante mosso.

Oii ry - ma-re, ry - ma-re, - - - oii, ry - ma - - re, ry - ma-re,

ni b-me - - co sur - - - - - so no - sa-re.

XXXVIII

Adagio.

Oii no io - pi no io - pi ci-pi bo-u zo - gu - su

merza

tranquillo

more mo-ro ma ry - ma-ka, uo-mu b nyex .no - bu - su.

cresc.

LV

LV

LXI

Зодир. Укр.: н. Басирини:

1919

1871

7

Stanford University Libraries
3 6105 124 428 397

15-00

ML
3690
B599

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.

DEC 11 1973
JAN 21 1974

